1998 ❁ 4

LIAUDIES KULTŪRA

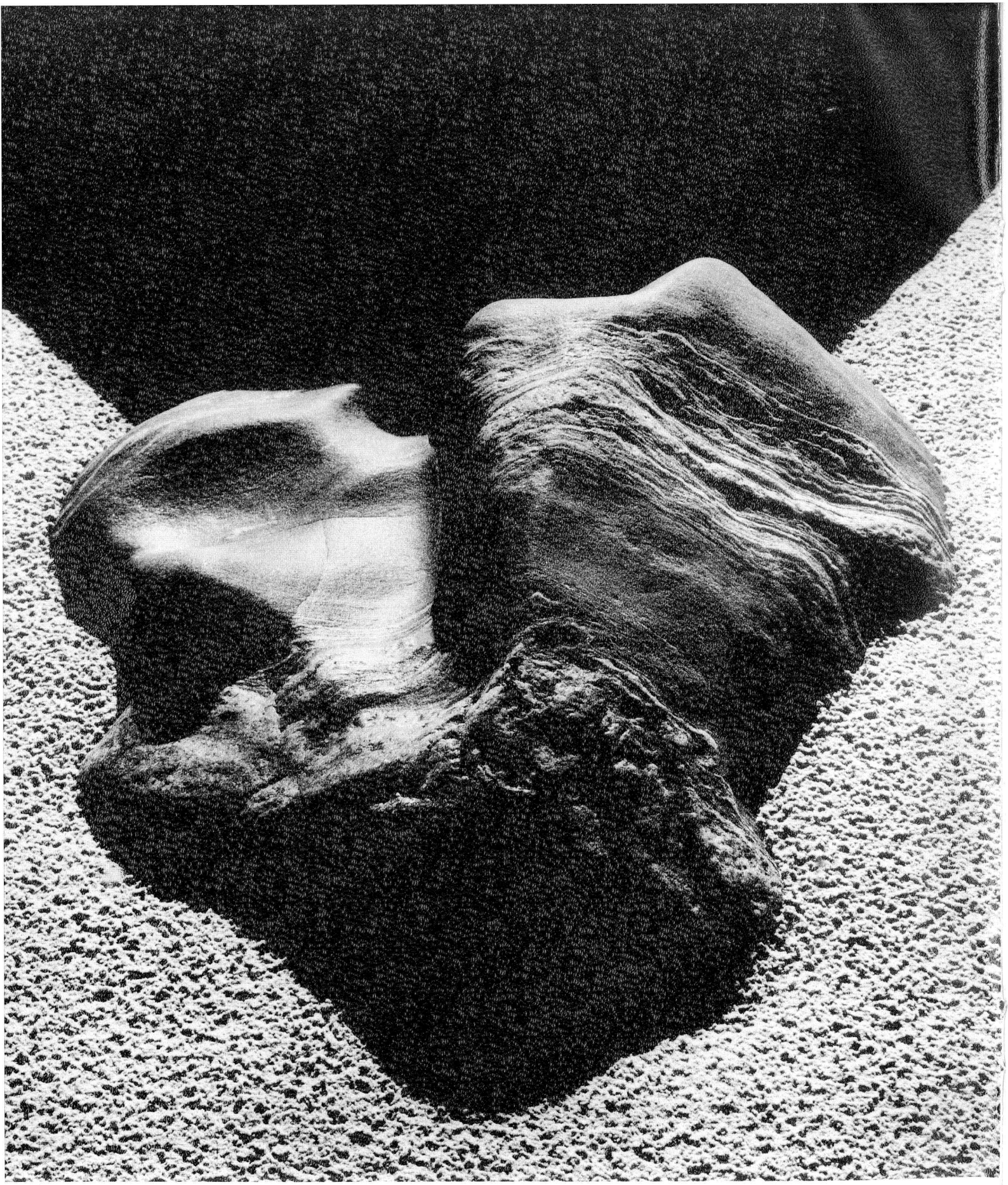

Ramūno VIRKUČIO nuotrauka

Kolekcionierių dėmesiui!

„Liaudies kultūros“ redakcijoje yra įvairių metų įvairių numerių žurnalo likučių. Prašom užeiti, – padovanosime (už simbolinę kainą).

ŠVENTYBĖS SKLIAUTAS SKERSAS

Arūnas BRAZAUSKAS

Šiame rašinyje aptariamos *New Age* („Naujojo amžiaus") sąvokos vartojimo strategijos.

Lietuviškoje publicistikoje ir religijotyroje *New Age* dabar įprasta vartoti be vertimo ir aiškesnio apibrėžimo. Lieka įspūdis, kad ši sąvoka turi bent keletą sąsajų šiuolaikinėje miestelėnų kultūroje, kuri nėra nei tradicinė, nei lokalizuota vien mieste. Su kai kuriais *New Age* dalykais – oficialiosios medicinos neįteisintais gydymo būdais, astrologinėmis prognozėmis, įvairiais būrimais (pavyzdžiui, runomis, Tarot kortomis) – galėtume gretinti tradicinę liaudies magiją.

Vaidas Šeferis, tyrinėjęs misticizmo teminį lauką pramoginėje spaudoje, nustatė, kad statistiškai šis apima iki 20 procentų publikacijų.[1]

New Age reiškinys lietuviškai bene pirmą kartą išsamiau pristatytas kun. Antano Paškaus 1993 m. veikale „Dievai, dvasios ir žmonės Naujajame amžiuje". A. Paškus pateikia pačią bendriausią *New Age* tematizaciją – „okultizmas, astrologija, įvairūs meditacijų bei terapijų būdai, kultai ir t.t.", kuri iš esmės sutampa su V. Šeferio misticizmo teminio lauko apibūdinimu.[2]

A. Paškaus studija, be viso kito, yra bandymas klasifikuoti informaciją. Diskusijos dėl *New Age* statuso kultūroje liudija, kad šis reiškinys nėra vien informatikos kategorija. Pateikiame keletą publicistikos pavyzdžių.

(1) Orinta Žvikaitė teigia: „Daugelio bažnyčių tarnautojai įžvelgia literatūros, kuri krypsta į *New Age* skelbiamą lengvą, paprastą, daug nereikalaujančią religiją, poveikį. Čia iškyla ta problema, kad priimamas bet koks dievas, naminis, prijaukintas, iš mažosios *d*".[3]

(2) Apie išgydymo tarnystę katalikų bažnyčioje rašoma: „Vertinant pragmatiško pašaliečio žvilgsniu, 'katalikai efektingai nugalėjo ekstrasensus, okultistus bei parapsichologus jų (ir į mistiką linkusios publikos) favoritizuojamoje išgydymo srityje'. Padėtas kertinis akmuo kokybiškai naujam Lietuvos katalikų bažnyčios ir visų krikščionių santykiui su *New Age* apraiškomis bei moderniais liaudies prietarais".[4]

(3) „Šiaurės Atėnų" žurnalistė kreipiasi į katalikę Kim Katherine–Marie Kollins: "...tikėjimo kelią pradėjote nuo *New Age*, o dabar esate viena ryškiausių Katalikų Bažnyčios misionierių... pasižyminti ypatingu pamaldumu Marijai. Žinome, kad praktikos, susijusios su Marijos garbinimu, atrodo problemiškos ne tik *New Age* judėjimui".[5]

Cituoti publicistai *New Age* suvokia kaip tolydžią, vienalytę aibę – totalybę: (1) kiekviename jos taške skelbiama lengva, paprasta religija; (2) visa ta aibė konfrontuoja su visa krikščionybe; (3) visoje aibės („judėjimo") erdvėje Marijos garbinimas yra problemiškas.

Gintaras Beresnevičius „Religijotyros įvade" abejoja, ar *New Age* apskritai priklauso religijos sričiai: „Sekuliarizuotos, privatizuotos, išskydusios šiuolaikinio religingumo formos (NSO[6] 'religija' ar *New Age* tikėjimai) – išties nėra ar beveik nebėra religijos".[7]

Galėtume atrasti daugiau pavyzdžių, kuriuose *New Age* sąvoka tapo plačiu apibendrinimu, kaip „krikščionybė" ar „budizmas". Tokios sąvokos specialiai neapibrėžiamos, nes tariama, kad kultūroje esama konteksto, kuris daro šias bendrybes aiškiomis. Bet nei krikščionybė, nei budizmas nėra totalybės, o labai prieštaringos įvairovės. Kita vertus, krikščionybės prezentacija mūsų kultūroje yra turtinga, o *New Age* tėra menkai pažintas ateivis. Bet jau susiklostė rašymo/kalbėjimo apie *New Age* įpročiai, kai šis reiškinys fragmentiškai kritikuojamas be aiškesnių nuorodų. Tai paverčia *New Age* neaiškia sąvoka, kurios turinį mena tiktai patys kritikos autoriai.

Savaip apibūdinę *New Age* suvokimo padrikus simptomus mūsų kultūroje, teigtume, kad *New Age* pripažįstamas krikščionybės konkurentu, tačiau abejojama, ar jam yra vietos šventybės zonoje, kur gali būti tik religija. Sakytume, kad pastebėta *New Age* pretenzija turėti virš savęs „šventybės skliautą",[8] tačiau diagnozuojama, kad skliautas, vaizdžiai kalbant, yra „skersas". (Iš žodžio *skersas*, reiškiančio „atvirkščias", „atžagarus", „besielgiantis ne taip kaip reikia", lietuviai sukūrė gražių žodžių kitatikiams apibūdinti, pvz., *skerslatvis*[9]).

Siekdami, kad *New Age* mūsų diskursuose nebūtų

dviprasmiška ideologizuota sąvoka, turėtume padirbėti su kontekstų sąvadais – žinynais, žodynais, enciklopedijomis.

Toliau šiame straipsnyje analizuojamas *New Age* pristatymas „Amerikos religijų enciklopedijoje" (*Encyclopedia of American Religions* – EAR). Jos 3-ojoje laidoje (1989 m.) *New Age* patenka į vieną iš 22 šeimų (*family*), kuriomis veikalo sudarytojai suskirstė JAV religines bendrijas. Pilnas EAR atitinkamo skyriaus pavadinimas – „Spiritistų, psichikų ir Naujojo amžiaus šeima" (*Spiritualist, Psychic and New Age Family*).[10]

Verta atkreipti dėmesį į terminiją. *Spiritualism* verčiame „spiritizmas", nors *spiritualizmas* lietuviškai turi savą reikšmę (objektyviojo idealizmo pažiūra, tikrovės pradu laikanti dvasią[11]). Daiktavardis *psychic* („psichikas") yra anglų kalboje prigijęs žodis, reiškiantis žmogų su neįprastomis galiomis (aiškiaregyste, gebėjimu gydyti ir pan.). Iš čia *psychical research* („psichiniai tyrimai") – anglų kalboje priimtas parapsichologijos sinonimas.

EAR teigiama, kad minėtosios šeimos skiriamasis bruožas – ypatingas santykis su parapsichologiniais reiškiniais (psi fenomenais): telepatija, aiškiaregyste, psichokineze, gydymu, ateities pranašavimu. Istoriškai šiuolaikinė „psichikų šeima" ėmė rastis XVII a. kaip opozicija deizmui, kuris neigė bendravimo su dvasiomis galimybę. Emanuelis Swedenborgas (1688 – 1774) buvo pirmasis autoritetingas Švietimo epochos mokslininkas, kuris, dvasių įkvėptas, aprašė jų pasaulį. XIX a. kilęs spiritistų sąjūdis paskatino atsirasti Psichinių tyrimų draugiją (*Society for Psychical Research*) Anglijoje (1882 m.) ir JAV (1884 m.), kur vienas iš jos steigėjų buvo Williamas Jamesas, siekęs moksliškai įrodyti pomirtinio gyvenimo realumą.

EAR rašoma, kad šiuolaikinės „psichikų bendrijos" orientuojasi į religinę patirtį, kuri panaši į sekmininkų potyrius, kai šie meldžia Šv. Dvasios krikšto, ženklaus, pavyzdžiui, „kalbėjimu kalbomis". Tačiau „psichikai" ypatingai žvelgia į mokslą, nes nuolatos tikisi, kad šis verifikuos psi fenomenus. Kadangi mokslas teikia vis daugiau patvirtinimų, kad psi reiškiniai yra realūs, „psichikų bendrijos" tampa vis kurtesnės (*impervious*) religinėms tradicijoms, kurios nesiremia tokiais įrodymais.

Taigi EAR įteisina (legitimuoja) „psichikų šeimą" kaip religinę kryptį, kuri angažuota parapsichologijai, tačiau ar tikrai šiuolaikinis mokslas legitimuoja pačius psi fenomenus?

Matyt nesuklysime teigdami, kad tarp Lietuvos profesinio bei mokslo elito (medikų, psichologų, biologų, fizikų, filosofų ir kt.) vyrauja požiūris, jog diskusijos apie psi fenomenus dera pramoginei, o ne akademinei žiniasklaidai. Tokia nuostata ignoruoja faktą, kad parapsichologija yra universitetinė disciplina.[12] Jos kursas dėstomas Utrechto universitete Olandijoje; Amsterdamo universitetas turi anomalios percepcijos (kitaip tariant, ekstrasensorikos) tyrimo programą; „Europos parapsichologijos žurnalą" (*European Journal of Parapsychology*) leidžia Edinburgo universiteto (Škotija) Parapsichologijos katedra. Psi tyrimai atliekami Freiburgo (Vokietija) Ribinės psichologijos ir psichohigienos institute, Bolonijos (Italija) parapsichologijos, Princetono (JAV) inžinerijos anomalijų tyrimų centruose. Duke'o universitete (JAV) dirbo Dr. Josephas Banksas Rhineas (1895 – 1980), kurio tyrimai suteikė solidumo „Britų enciklopedijos" straipsniams apie psi fenomenus.

Enciklopedijose galima rasti siūlo galą, kuris atveda prie sovietų parapsichologijos, tenkinusios karinius bei žvalgybinius užsakymus. 1991 m. laidos „Britų enciklopedija" teigia, kad, be JAV ir Anglijos, psi tyrimai vyko ir Sovietų Sąjungoje.[13] 1966 m. laida konkretesnė – rašoma, kad Leningrade veikia Leonido Vasiljevo vadovaujama telepatijos tyrimų laboratorija, kurią remia valstybė.[14] „Tarybinė medicinos enciklopedija", pristatanti prof. L. Vasiljevą (1891 – 1966) kaip Bechterevo smegenų instituto fiziologijos skyriaus vadovą 1921 – 1948 m., nutyli apie akademiko karjerą parapsichologijos srityje.[15] Pavarčius L. Vasiljevo veikalus Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje, aiškėja, kad jis buvo psi fenomenų legitimuotojas vadinamojo Chruščiovo atšilimo metu.[16] Pasak sovietų parapsichologijos populiarios istorijos autorių Igorio Vinokurovo ir Georgijaus Gurtovojaus, L. Vasiljevas dar 1932 m. gavo aukščiausios valdžios nurodymą eksperimentiškai tirti telepatiją ir nustatyti jos prigimtį.[17] Tyrimų rezultatai buvo teigiami, bet darbai nutrūko 1937 m. Eksperimentai vėl atnaujinti maždaug 1960 m., įsakius SSRS gynybos ministrui maršalui R. Malinovskiui, kuris sužinojo, kad JAV analogiški darbai vykdomi kariniais tikslais. 1973 m. parapsichologijos klausimu įsivyravo konsensas tarp kompartijos ideologų ir mokslininkų: „Fenomenas yra. Ryšio kanalas nežinomas. Norintieji gali ieškoti".[18] Galbūt kaip tik tas konsensas SSRS leido rastis nemenkai parapsichologijos savilaidai ir ne vien jai. 1980 m. Ispanijoje bei Jugoslavijoje buvo išleista knyga „Parapsichologija ir šiuolaikiniai gamtos mokslai", kurią parašė sovietų mokslo daktarai Venjaminas Puškinas (psichologas) ir Aleksandras Dubrovas (biofizikas).[19] Knyga buvo leidžiama JAV, Graikijoje, Japonijoje, Lenkijoje, Suomijoje. Tėvynėje išleista 1990 m. Knygoje psi fenomenai yra visiškai legitimuoti.

JAV vyriausybė 1995 m. prisipažino, kad yra išleidusi milijonus dolerių ekstrasensorikos praktiniams taikymams. Oficialus pranešimas teigė, kad būta „statistiškai reikšmingo efekto".[20] Dauguma šių tyrimų buvo susiję su žvalgyba. Jimas Schnabelis aprašo karinių ir žvalgybos įstaigų santykius su „psichikų bendrija".[21]

Po šios psi tyrimų apžvalgos grįžkime prie *New Age*. EAR skyriuje „Spiritistų, psichikų ir Naujojo amžiaus šeima" vardijamos savarankiškos 173 bendrijos: 3 Swe-

denborgo sekėjų; 51 spiritistų; 31 mediumų (*chanelling*)[22]; 25 neatpažintų skraidančių objektų tyrinėtojų ir aistruolių; 5 narkotinių kultų grupės; 58 bendrijos, įvardintos kaip „kitos psichikų ir *New Age* grupės".

Krenta į akis, kad EAR klasifikacijoje *New Age* pateko į „kitų" kategoriją. Tai sunkiai apibūdinamas ir klasifikuojamas likutis, todėl tenka pripažinti, kad ne vien Lietuvos publicistams keblu apibrėžti *New Age*.

EAR aiškinama, kad 8-ajame dešimtmetyje JAV atsirado nauja dvasingumo ieškotojų generacija, kuri, iš vienos pusės, atmetė spiritistų angažuotumą dvasioms bei vengė negatyvų atspalvį turinčio apibūdinimo „okultistai", o kita vertus, stipriai susitapatino su Rytų religinėms bei filosofinėms tradicijoms atstovaujančių mokytojų nauja banga. Ta generacija pasijuto esanti žmonijos naujojo amžiaus pranašė. *New Age* sąjūdžio pradžia laikomi 1971–1972 m. Tada pasirodė Baba Ram Dasso knyga „Būti čia ir dabar" (*Be Here Now*), periodinis leidinys *East–West Journal*, organizacijų žinynai: *Year One Catalog*, *Spiritual Community Guide*.

New Age gilumine apžvalga laikoma Marilyn Ferguson knyga *The Aquarian Conspiracy* („Vandenio sąmokslas"; turimas omeny astrologinis Vandenio ženklas – naujosios eros, naujojo amžiaus simbolis). Autorė taip apibūdina šį judėjimą:

„Niekieno nevadovaujamas, bet galingas tinklas dirba, kad sukeltų Jungtinėse Valstijose radikalias permainas. Jo nariai nutraukė saitus su kai kuriais svarbiausiais Vakarų minties elementais, jie galbūt nutraukė istorijos tęstinumą.

Šis tinklas ir yra Vandenio sąmokslas. Tai sąmokslas be politinės doktrinos. Be manifesto. Jo sąmokslininkai siekia valdžios tik tam, kad ją išsklaidytų, jų strategijos yra pragmatiškos, netgi moksliškos, bet jų perspektyva atrodo tokia mistiška, kad jie dvejoja apie ją net diskutuoti. (...) Platesnis nei reforma, gilesnis nei revoliucija, šis geranoriškas sąmokslas sužadino sparčiausią istorijoje kultūrinį persirikiavimą".[23]

Kitoje vietoje M. Ferguson rašo:

„Pastaruoju metu 'tai' paveikė mediciną, švietimą, socialinius ir tiksliuosius mokslus, netgi vyriausybę su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis. 'Tam' būdinga lanksčios organizacijos, vengiančios kurti hierarchines struktūras ir nekenčiančios dogmų. Jos veikia pagal principą, kad permainos gali būti skatinamos, bet ne įsakomos. 'Tai' apsieina be manifestų. Atrodo, kad 'tai' kreipiasi į kažką labai sena. Ir galbūt integruodamas magiją bei mokslą, meną bei technologiją, 'tai' gali laimėti ten, kur pralaimėjo karalius ir visa jo kariauna".[24]

M. Ferguson knygoje *New Age* beveik nenagrinėjamas religiniu aspektu. Autorė linkusi kalbėti apie žmogaus asmeninės transformacijos galimybes, kurios atsiveria sintezuojant naujausius mokslo apie psichiką pasiekimus su senosiomis Rytų ir Vakarų meditacijos technikomis. Individų transformacija turėtų sukelti permainas visuomenėje. Taip pristatytas *New Age* dar nėra religinė kryptis.

Požiūrį į *New Age* kaip į tam tikrą paribio reiškinį išsako G. Beresnevičius, antrinantis S. W. Smithui, kuris „teisingai pastebi, kad šiuo metu 'religingumo' ribos gana nusitrynusios: *New Age*, spiritizmai, neopagonybės ir kitos panašios 'sekuliarizuotos religijos' yra pasiekusios ribą, slenkstį, už kurio jau prasideda ideologijos, ir atvirkščiai – ideologijos pradeda įgauti religinį ar pseudoreliginį matmenį".[25]

Į EAR bendruomenių sąrašą įtrauktos tik tos *New Age* krypties organizacijos, kurios turi religinę pasaulėžiūrą ir gyvenimo stilių. Savo nariams jos teikia pilnaverčio religinio gyvenimo galimybę, įskaitant nuolatines apeigas, religinę literatūrą, mokymąsi bei dvasines praktikas.

EAR taip apibūdina *New Age* būdingą ateities religijos viziją: „Naujajame amžiuje atsiras nauja universali religija, pagrįsta ne tikėjimais ir socialinių grupių pasidalijimu į denominacijas bei konfesijas, o tokia, kurios tikslas yra mistinės sąmonės ir budrumo *(awareness)* ugdymas. Dievas bus laikomas vienijančiu principu, kuris sujungia gamtą ir žmoniją į vieną visumą".[26] Tačiau minėtame EAR bendruomenių sąraše *New Age* priskirtos tokios denominacijos kaip Scientologijos bažnyčia (*Church of Scientology*) ar Liaudies šventykla (*People's Temple*), kurių pažiūrų atitikimą cituotai religijos ir Dievo sampratai reikėtų labiau argumentuoti. (Liaudies šventykla pagarsėjo jos narių masine savižudybe Gajanoje 1978 m.) Visai kitame EAR skyriuje nurodyti Bhagvano Shri Rajneesho sekėjai (dabartinis organizacijos pavadinimas – *Osho International Commune*), nors šios bendrijos gyvensenos ir pažiūrų stilius prašosi *New Age* apibūdinimo. Tokie dalykai tik patvirtina, jog *New Age* atpažinimas ir tapatinimas yra keblus reikalas.

Ankstesnėje, 2-ojoje, EAR laidoje (1978 m.)[27] *New Age* bendruomenės buvo vardijamos gana dideliame skyriuje, kuris 3-ojoje laidoje buvo padalintas į du: minėtąjį „Spiritistų, psichikų ir Naujojo amžiaus šeima" bei „Senosios išminties šeima" (*Ancient Wisdom Family*). Pastarajame nurodomos organizacijos, kurių idėjos maitina *New Age*, todėl skyrių irgi verta trumpai apžvelgti. Čia pristatomos 89 savarankiškos (dažnai konfliktuojančios) bendrijos: 10 rozenkroicerių; 11 okultinių ordinų; 8 teosofų; 8 Alisos Beili (Alice A. Bailey) sekėjų; 20 liberaliųjų katalikų bažnyčių; 11 „Aš esu" (*I AM*) bendrijų; 18 kitokių teosofiškų grupių. Bendrijos skelbiasi atstovaujančios įslaptintai Tradicijai, su kurios sergėtojais tariamai palaiko ryšį. Jau įprastas tokių sergėtojų bendriausias įvardijimas yra Didžioji Baltoji Brolija, kuriai tarpininkauja, pavyzdžiui, teosofai.

„Senosios išminties" skyriuje pristatomos daugiausia XIX a. atsiradusios organizacijos. Jelenos Petrovnos Blavatskajos (1831 – 1891) įsteigta Teosofų drau-

gija (1875 m.) ir jos Mokytojai – Morya, Kuthumis, Džual Kulas (Djwal Khul), Senžermenas (Saint Germain) – davė impulsą rastis ir Alisos Beili (1880 – 1949) sekėjams, ir „Aš esu" krypčiai, susijusiai su Gajaus Balardo (Guy Ballard, 1878–1939) veikla. Liberaliosios katalikų bažnyčios yra katalikybės, anglikonybės ir teosofijos „kryžminimo" vaisius.

JAV veikianti Rerichų šeimos[28] sekėjų organizacija – Agni Jogos draugija (*Agni Yoga Society*) EAR nurodyta „Senosios išminties" skyriuje. Taip pristatytai „Senosios išminties" krypčiai Lietuvoje atstovautų Vydūno ir Rericho draugijos, kurios šiaip jau nėra religinės organizacijos.

New Age kritikai šiam judėjimui dažnai priskiria neopagonybę ir satanizmą. EAR yra „Magijos šeimos" (*Magic Family*) skyrius, kuriame nurodomos 88 ritualinės magijos, raganavimo, neopagoniškos, vudu (*voodoo*) ir satanistų bendrijos (pastarųjų yra 9).[29]

Matome, kad EAR yra sukaupta daugiau kaip trys šimtai organizacijų aprašymų, kuriuos tenka peržvelgti ieškant *New Age* sąvokos konotacijų. Nesunkiai galima pastebėti, kad vyrauja grupės, susitelkusios apie gyvą pranašą ar pranašę, kurie teigia turį kontaktą su kokia nors suasmeninta dvasia ar beasmeniu „srautu", iš kur ir semiasi įkvėpimo, informacijos, interpretacijų, stebuklingų galių ir pan. „Senosios išminties" perteikėjai dažniausiai negali pasigirti organizacijų senumu. Tradiciją perteikia dvasios, o ne pirmtakų seka (nors yra teigiančių, kad jie gavę iniciaciją iš tokios sekos narių). Skelbiamos idėjos gali būti labai įvairios, bet dažniausiai matome tą pačią bendruomenės schemą – dvasių tarpininkas ir apie jį susitelkę sekėjai.

Gerai žinoma Romos katalikų bažnyčios kritiška pažiūra į šiame rašinyje aptariamas organizacijas bei jų išpažįstamas idėjas. Popiežius Jonas Paulius II aiškina: „Atskiras klausimas yra senų gnostinių pažiūrų atgimimas vadinamojo *New Age* („Naujojo Amžiaus") pavidalu. Negalima puoselėti vilčių, kad jis veda į religijos atsinaujinimą. Tai tik naujas gnozės praktikavimo būdas, tai yra laikymasis tokios dvasinės nuostatos, kai gilaus Dievo pažinimo vardan galiausiai atmetamas Jo Žodis, pakeičiant jį paties žmogaus prasimanymais. Gnozė niekad nepasitraukė iš krikščionybės akiračio, visada kažkaip su ja koegzistavo, kartais kokių nors filosofinių krypčių pavidalu, bet dažniausiai kaip slapta parareliginė praktika, kur ryžtingai atsisakoma to, kas krikščionybei esminga, nors garsiai apie tai nešnekama."[30]

Cituotas vertinimas yra ideologiškas, religijotyroje jis negali atstoti atpažinimo ir aprašymo procedūrų, kurios tik ir teikia medžiagos rimtiems vertinimams. Apie *New Age* rašantys Lietuvos publicistai neretai daro atpažinimo klaidų, nepagristų apibendrinimų arba tiesiog imasi vertinti, praleisdami aprašymo etapą. Pavyzdžiui, Rasa Drazdauskienė, gindama krikščionybę nuo *New Age*, šiam galiausiai priskiria tokius bruožus: „tikėjimas beasmene, absoliučia gerumo galia, kuriai nesvarbu, gerai ar blogai mes elgiamės, laikomės ar ne kokių nors įsakymų, nes po mirties vis vien tapsime jo dalimi".[31] Tai atliepia cituotai O. Žvikaitės minčiai apie dievą mažąja „d". Tačiau daugelis *New Age* atstovų tiki vadinamuoju karmos dėsniu, pagal kurį žmogus už blogus ir gerus darbus visuomet gauna teisingą atpildą. Tokiai tvarkai nebūtinas nei dievas, nei Dievas, tačiau pats Dėsnis prašosi didžiosios „D".

Teiginys, jog Marijos kultas yra problemiškas *New Age* terpėje, paprasčiausiai neatitinka tikrovės. Šių eilučių autoriui 1993 m. teko praleisti du mėnesius JAV bendruomenėje, besivadinančioje Visuotine pergalingąja bažnyčia (*Church Universal and Triumphant*), kuri 2-ojoje EAR laidoje pristatoma bendroje *New Age* aplinkos „lentynoje", o 3-ojoje laidoje patenka į „Senosios išminties" skyrių. Marijos kultas užima labai svarbią vietą šios bendruomenės apeigose.

Tolstant nuo oficialaus katalikiškojo „centrinio" diskurso į teologišką paribį, galima aptikti įdomaus dialogo tarp okultizmo ir katalikybės. 1984 m. Prancūzijoje buvo išleistas anonimo kūrinys „Meditacijos apie 22 Didžiuosius Tarot arkanus".[32] Tai būdingas okultizmo veikalas, kuriam įvadą parašė žymus katalikų teologas Hansas Ursas von Balthasaras. Jis taip apibūdina anonimo pastangas: „Mąstytojas ir praktikuojantis krikščionis, kurio tyrumas kelia susižavėjimą, įkvėptas Kabalos mokslų ir kai kurių alchemijos bei astrologijos elementų, atskleidžia mums įvairiuose lygmenyse – mistiniame, gnostiškame ir magiškame – krikščioniškojo hermetizmo simbolius, kurie surinkti į vadinamųjų Didžiųjų Tarot arkanų dvidešimt dvi kortas ir kuriuos autorius bando savųjų meditacijų dėka atvesti į dar didesnės Išminties gelmę – katalikiškojo slėpinio universlumą." (H. U. v. Balthasaras žinojo anonimo vardą. Tai praktikuojantis rusas stačiatikis.)

Katalikų teologas neįžvelgė Tarot meditacijose „antikrikščioniškos gnozės" apraiškų, matyt, katalikui svarbu ne tiek meditacijos objektas, kiek jos rezultatas. Šitaip žvelgiant, ir kinų „Permainų knygos" (*I Ching*) apmąstymai gali atvesti į „katalikiškojo slėpinio universalumą", jei tiktai kelio nepastos pasąmonės nuostata, kad Kristus dabar yra gentinis europiečių dievas, todėl jam nedera autentiškas Tolimųjų Rytų kultūrinis rūbas (Tarot kortas europiečiai vis dėlto laiko savomis). Katalikai dažnai kaltina *New Age* sinkretizmu. Cituotame fragmente H. U. v. Balthasaras pats pademonstravo subtilų sinkretizmą.

Baigiant rašinį, norėtųsi nubrėžti tyrinėjimų kryptį, kuri sujungtų čia aptartus parapsichologijos dalykus su tradicinės liaudies kultūros elementais.

Šių eilučių autorius prieš penkiolika metų aktyviai dalyvavo neoficialiuose Vilniaus ekstrasensų ir parapsichologų sambūriuose. Ten buvo eksperimentuojama su

psi generatoriais – gana paprastais įrenginiais, kurie galėdavo kondensuoti vadinamąjį biolauką.[33] Būta įsimintinų bandymų su biblinės Sandoros skrynios supaprastintais modeliais. Padaryta ir kitų atradimų: nustatyta, kad tradiciniai šiaudiniai sodai – dažniausiai virš jaunavedžių guolio kabinamos figūros – yra galingi psi generatoriai. Gilesni sodų geometrijos bei daromo poveikio tyrinėjimai būtų įdomūs ne vien etnografams.

NUORODOS IR PASTABOS

1. Šeferis V. Sąmonės dirginimas pramoginės spaudos mistiniuose tekstuose// Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė. – Vilnius: Baltos lankos, 1997 – P. 55.
2. Paškus A. Dievai, dvasios ir žmonės „Naujajame amžiuje". – Kaunas, 1993. – P. 7.
3. Žvikaitė O. Angelai // Šiaurės Atėnai. – 1997. – Gruod. 27. – Nr.50 – P. 4.
4. Subačius P. Išgydymo strėlė // Naujasis židinys. – 1996. – Nr. 9. – P. 597.
5. Nuo *New Age* iki pamaldumo Marijai // Šiaurės Atėnai. – 1997. – Geguž. 24. – Nr. 20. – P. 4.
6. NSO – Neatpažinti skraidantys objektai.
7. Beresnevičius G. Religijotyros įvadas. – Vilnius, 1997. – P. 61.
8. „Šventybės skliaute" Bergeris apibrėžia religiją kaip žmonių veikla įkurtą visa apimančią šventąją tvarką, t. y. šventąjį kosmosą, sugebėsiantį išsilaikyti nuolatinio chaoso akivaizdoje. Pagal šį apibrėžimą, religija „yra simbolių sistema, suteikianti tvarką ('kosmosą') visai visatai, pačiam gyvenimui ir šitaip pažabojanti netvarką ('chaosą')... Religinės doktrinos pasižymi tuo, kad paaiškindamos kančią, mirtį, tragedijas ir neteisybes individui teikia prieglaudą nuo chaoso, nuo tikrovės, kurioje nesimato prasmės. Jos sujungia individo gyvenimo faktus, suteikdamos visuotinę orientyrų struktūrą, tinkamą visiems atvejams, parodo galutinę individo padėtį erdvėje ir laike, nusako galutinį jo gyvenimo tikslą ir leidžia sutvarkyti kasdienę veiklą taip, kad ji suktųsi apie šio tikslo įgyvendinimą." (Cit. pagal: Wuthnow R. Šventybės atgavimas. – Vilnius: Aidai, 1996. – P. 26.)
9. Savukynas V. Religinė epistema lietuvių tapatybės istorijoje // Kultūros barai.– 1997. – Nr. 7. – P. 45.
10. Encyclopedia of American Religions. – 1989. – P. 115, 643. – Toliau EAR.
11. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985. – P. 461.
12. Universitetinės parapsichologijos viena iš rodyklių yra Interneto tinklapis <http://www.ed.ac.uk/~ejua35/parapsy.htm>.
13. Parapsychological phenomenon // Encyclopaedia Britannica. – 1991. – T. 9. – P. 146.
14. Parapsychology // Encyclopaedia Britannica. – 1966. – T. 17. – P. 321.
15. Vasiljev L. L. // Bolšaja medicinskaja enciklopedija. – Moskva, 1958. – T. 4. – P. 999. – Rusų k.
16. Vasiljev L. L. Tainstvennyje javlenija čelovečeskoj psichiki. – Moskva, 1964.
17. Vinokurov I., Gurtovoj G. Psichotronnaja voina. – Moskva, 1993. – P. 138. G. Gurtovojus pagal sovietų mokslo nomenklatūrą yra biologijos daktaras bei fizikos ir matematikos kandidatas, o I. Vinokurovas – fiziologas, kurio laipsnis nenurodytas. Maždaug nuo 1960 m. jie užsiiminėjo parapsichologija įvairiose instancijose.
18. Ten pat. – P. 152.
19. Dubrov A. P., Puškin V. N. Parapsichologija i sovremennoje estestvoznanije. – Moskva, 1990. – Rusų k.
20. Dallas S. Where Weird is the Norm // Business Week. – March 2, 1998. – P. 4.
21. Schnabel J. Tinker, Tailor, Soldier, Psi // Independent on Sunday. – August 27, 1995.– P. 10.
22. Mediumystė anglų kalboje, be žodžio *mediumship,* turi sinonimą *chanelling*.
23. Ferguson M. The Aquarian Conspiracy. – 1987. – P. 23.
24. Ten pat. – P. 18.
25. Beresnevičius G. Min. veik. – P. 69.
26. EAR. –1989. – P. 123.
27. EAR. – 1978. – T. 2 – P. 83.
28. Nikolajaus Rericho (angl. rašoma *Roerich*, 1874 –1947) ir Jelenos Rerich (1879 – 1955) perteiktos doktrinos, vadinamosios Agni Jogos (Gyvosios Etikos), branduolį sudaro rusiškai užrašyti tekstai, kurių tikruoju autoriumi laikomas iš teosofiškosios tradicijos žinomas Mokytojas Morya (kartais vadinamas pilnu vardu El Morya Khan).
29. EAR. – 1989. – P. 137, 767.
30. Jonas Paulius II. Žengiant per vilties slenkstį. – Vilnius, 1995. – P. 84.
31. Drazdauskienė R. Pasakyk man, kas tavo draugas // Naujasis židinys. – 1998. – Nr. 1/2. – P. 60.
32. Méditations sur les 22 Arcanes Majeurs du Tarot par un Auteur qui a voulu conserver l'anonymat. – 1984.
33. Parapsichologijos terminijos aptarimas nėra šio rašinio tikslas, todėl čia tinka ir beveik buitinė biolauko sąvoka, nors ji turi savo mokslinį kontekstą.

The vault of a temple is transverse

Arūnas BRAZAUSKAS

In Lithuanian publicistic writings habits of presenting the *New Age* have been formed in the way of occasional criticism of this phenomenon without any distinct references. Thus, it makes the *New Age* a vague notion the contents of which is comprehended only by the authors themselves.

In this article the presentation of the *New Age* in *Encyclopedia of American Religions* is analyzed and it becomes clear that one of the *New Age* features is the engagement of psychical research which, on its turn, is legitimized in the world of science regardless the contraversions.

Some of the matters of the *New Age* could be compared to the traditional folk magic. There is an indication that the folk art object – „garden" (composition made of straw) – in non-official communities of Lithuanian parapsychologists has been investigated as psy generator.

Kaip dainuoti liaudies dainą?

Augustas KUBILIUS

Šis klausimas nėra toks paprastas, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio, ir tebėra aktualus, nors jau daugiau kaip trisdešimt metų esame savotiško liaudies dainų renesanso liudininkai ir dalyviai. Dabar jau galime įžiūrėti keletą šio judėjimo fazių: po pirmųjų kraštotyros entuziastų ekspedicijų, paskelbus liaudies dainininkų įrašų, atsiradus pirmiesiems liaudiškos saviveiklos būreliams, susikūrė profesionalus folkloro teatras, dar vėliau – gausybė liaudies muzikos mėgėjų kolektyvų. Galiausiai tai išvedė autentiškąją mūsų liaudies dainą į Dainų šventes ir į tarptautinius festivalius.

Be poreikio mūsų senajai dainai (beje, iki šiol nesuprantamo mūsų užjūrio tautiečiams) neįsivaizduojamas tautos dvasinis pakilimas kovojant už nepriklausomybės atkūrimą. Taigi galime didžiuodamiesi prisiminti netolimus laikus, kada būtent liaudies dainų mėgėjų kolektyvai buvo kristalizacijos centrai patriotinei dvasiai žiebtis.

Vienu metu netgi atrodė, jog originalusis folkloras taps reprezentacine muzika, tačiau ir vėl nugalėjo pragmatizmas, mūsų radijuje ir televizijoje įsivyravo tranki muzika ir dainos svetima kalba. O liaudies muzikos kolektyvams tenka kuklus vaidmuo – jie tapo savotiškomis liaudies dainų ir papročių studijomis, kuriose glaudžiasi mėgėjai, vis dar nesuspėję išdainuoti visų susikaupusių dainų. Čia tebeieškoma atsakymų į daugelį klausimų. Kaip dainuoti sutartines, kurių autentiško skambėjimo patikimų įrašų neturime? Kodėl taip įtikinamai skamba kaimiečių arba vaikų dainos? Kaip pasiekti profesionalaus dainos skambėjimo, neprarandant jos liaudiško tikroviškumo? Šie ir dar daug kitų klausimų iškyla senovinių dainų mėgėjams. Atsakymų tenka ieškoti patiems. Nesistebėkime, jei tų ieškojimų rezultatai kartais abejotini ir net keisti.

Kažkodėl buvo įsivaizduojama, kad sutartines reikia dainuoti kuo storesniu ir grubesniu balsu – daugeliu atvejų jos buvo beveik išbaubiamos. Taip jas dainavo folkloro teatro dainininkės ir daugelis kitų kolektyvų. O juk sutartinės, kaip ir kitos dainos, buvo dainuojamos *savo malonumui*, todėl nenatūralus baubimas čia visiškai nepateisinamas. Galima tik pasidžiaugti, jog pastaraisiais metais baubiama kiek mažiau, bet tendencija dainuoti sutartines kiek galima storesniu balsu vis dar gyva.

O štai kita bėda kartais atsitinka dainoms, kurios išmoktos iš senų žmonių lūpų ar iš įrašų. Čia iškyla absoliutaus kopijavimo pavojus. Štai sustoja jaunų žmonių pulkelis, o kai uždainuoja – atrodo, kad prieš mus senukai (ypač gabios kopijuoti moterys). Pasirodo, išmokta ne tik dainos žodžiai ir melodija, bet ir senatviškas balso skambesys, netgi atsikvėpimas žodžio viduryje, atsiradęs todėl, kad seneliai tos frazės be papildomo atsikvėpimo nebeišdainuodavo. O kur dar visokie specialiai išmokti priegarsiai ir atsidūsėjimai, kurie, besimokančiųjų nuomone, turėtų suteikti dainavimui autentiškumo.

Autentiško dainavimo pagrindiniu požymiu reikėtų laikyti ne kokius nors išorinius veiksnius, o dainininko santykį su daina. Liaudies dainininkas visada dainuoja tik sau, savo malonumui, o ne publikai. Tiesa, tuo pat metu jis gali būti užlaipintas ant scenos, aplinkui gali būti klausytojų. Bet tai – tik išviršiniai dalykai. Savo viduje jis yra atsiribojęs nuo išorės, džiaugiasi ir liūdi kartu su savo dainų herojais. Jam daina – tai lyg savotiška išpažintis, galimybė išsakyti savo bėdas ir džiaugsmus, išgyventi juos drauge su savo dainos bičiuliais. Tegu tai ir ne jo sukurta muzika ir žodžiai, bet jie taip artimi ir suprantami, kad leidžia pakilti virš kasdienybės ir pajusti dvasinės kūrybos džiaugsmą. Ir toks jis įtikina klausytoją, yra jam įdomus. Tačiau dainininkui pakanka tik trumpam nukreipti dėmesį į kokį nors pašalinį dalyką (t.y. nutraukti vidinį ryšį su daina), ir tai tuoj atsispindi jo balse, lyg svetimi suskamba žodžiai, mes juo jau nebetikime. Ta vidinio ryšio stoka kaip falšas justi ir dainuojant kaimiečiams ar vaikams, kai jie sąmoningai pradeda dainuoti norėdami patikti publikai. Ypač nejauku stebėti „artistais“ išdresuotus vaikus. Kai pradės toks „artistas“ be reikalo mosuoti rankelėmis, lyg koks nusipelnęs meno veikėjas, tai ir juokinga, ir graudu dėl beprasmiškai įdėto darbo. Todėl,

mokydami vaikus, verčiau parinkime dainelę apie tai, kas jiems miela ir artima, o nuoširdžią išraišką suras jie patys.

Vienas iš įdomiausių klausimų – kaip turi būti formuojamas balsas dainuojant autentišką liaudies dainą? Stebint liaudies dainininkus, viskas aišku – jie visada dainuoja natūraliai, be jokių specialių manipuliacijų, taip, kad patiems būtų gražu. O kaip sekasi kitiems dainininkams? Ar galima autentiškai padainuoti liaudies dainą išlavintu balsu? Juk taip dažnai teko girdėti teigiant, jog choristų ar dainininkų balsai esą tam tikra prasme sugadinti ir jau nebetinkami liaudiškam dainavimui. Kuo gi išlavintas balsas – judrus, tiksliai intonuojantis, ištvermingas – gali netikti liaudies dainai? Mano nuomone, tokie kaltinimai visai absurdiški. Balsas tinka. Tačiau juk žinome, jog dainavimas nėra vien tik balsas, o sudėtingas kūrybinis procesas, reikalaujantis ypatingo susikaupimo. O, kaip matėme, autentiškai liaudies dainai atlikti reikia ypač griežtos dėmesio koncentracijos. Štai kaip tik čia išsilavinusio dainininko ir tyko didžiausi pavojai prarasti ryšį su dainos turiniu. Tai ir nuolatinis rūpestis, ar skamba balsas, ir siekimas tradiciškai bendrauti su publika, ir noras kartais parodyti gražią aukštą ar ilgą natą, ir dar daug kitų pašalinių minčių. Pasiduosi dainuodamas bent vienai iš šių pagundų, ir jau sudie dainos autentiškumui. Gal todėl taip retai tenka girdėti profesionalus sėkmingai dainuojant autentiškas liaudies dainas, o minėtų pavojų ne visada išvengia ir geriausieji mūsų profesionalai.

Malonus netikėtumas man buvo neseniai eteryje skambėję Juozo Indros dainuojamų liaudies dainų įrašai. Štai kas galėtų būti etalonas profesionalams! Netgi harmonizuotos dainos skambėjo taip tikroviškai ir šviežiai, kad daugiau norėti lyg ir nebėra ko. Nebent tik pageidauti, jog mūsų profesionalai daugiau dėmesio skirtų liaudies dainai. Malonu pažymėti, kad jau yra teigiamų poslinkių. Štai Lietuvos studentų vokalistų konkurse į pirmojo turo programą buvo įrašyta autentiška liaudies daina. Linkime šią tradiciją tęsti ir kitų konkursų organizatoriams.

Besimokydami dainų iš įrašų ar natų, susiduriame dar su vienu gana svarbiu klausimu: ar būtina padainuoti tiksliai taip, kaip užrašyta (čia turima galvoje ne pagrindinė melodija, o jos puošmenos). Ne kartą teko matyti, kaip be galo kruopščiai buvo studijuojamas kiekvienas išdainuotas vingelis, smulkiausias melodijos pagražinimas ir buvo stengiamasi padainuoti tiksliai taip pat. Vargu ar toks siekimas yra pagrįstas. Ir ne dėl to, kad tie pagražinimai ar vingeliai dažnai būna labai sudėtingi ir įprasta notacija kartais sunkiai užrašomi. Reikalas tas, kad tie pagražinimai pakartotinai įrašant tą patį dainininką (ypač praėjus ilgesniam laikotarpiui) labai keičiasi. Taigi vieną kartą užfiksuoti vingeliai yra tik vienas kūrybinio proceso variantas, atitinkantis dainininko nuotaikos niuansus tam tikru momentu. Tad kokia prasmė kanonizuoti vieną iš daugelio galimų momentų? Fiksuodami ir įtvirtindami tuos pagražinimus, mes pasielgtume su daina kaip su muziejiniu eksponatu, jį užkonservuodami. O besimokydami mes ją atgaiviname naujam gyvenimui ir raidai, todėl turime teisę (o gal ir privalome) daryti vingelius tokius, kokius manome esant reikalingus. Taip darė ir anas liaudies dainininkas, prieš mus tą dainą dainavęs.

Dar su viena aplinkybe neišvengiamai susiduria liaudiško dainavimo mėgėjai. Tai ilgas dainos tekstas. Ką gi daryti su tais tarsi nesibaigiančiais, plaukiančiais vienas po kito posmais? Laikantis liaudiško dainavimo tradicijų, reikėtų padainuoti visus posmus – negalima juk dainos veikėjų palikti kažkur pusiaukelėje. Bet turint galvoje šių dienų gyvenimo tempus ir scenos apribojimus, tekstą reikėtų trumpinti. Kur išeitis? Čia, mano nuomone, galimi tokie sprendimai: dainuojant publikai, kuri nesupranta teksto, visai turėtų pakakti keturių penkių posmų, prieš tai paaiškinus, apie ką dainuojama. Suprantantiems dainų tekstus kelias dainas galima padainuoti ištisai. Svarbu, kad patiems dainininkams daina neatsibostų ir būtų mėgstama, tada ji patiks ir klausytojui nepriklausomai nuo posmų skaičiaus. Ne kartą teko įsitikinti, jog ilgas tekstas padeda ir dainininkui, ir klausytojui įsitraukti į dainos ritmą, jos savotišką vidinį judėjimą. Kartais netgi apgailestauji, kad daina jau pasibaigė. Ta lėta, rami mūsų dainų tėkmė ir monotonija daro savotišką poveikį dainininkui ir klausytojui. Panašiai ritmiška mušamųjų instrumentų muzika pietiečiams sukelia ekstazę. Ir reikia kartkartėmis panaudoti šią mūsų dainų savybę. Tas jų vidinis ramumas ir išorinis neefektyvumas mums artimas bei suprantamas, nors ir gyvename dabar jau kitaip. Mūsų laimė, kad dar galime nors trumpam ištrūkti iš vis spartėjančio gyvenimo tempo ir pasinerti į tą dvasinę ramybę.

How should we perform the folk song?

Augustas KUBILIUS

The problems that arise to the performers of the authentic folk songs are discussed in the article. What is the most important thing in learning authentic folk songs? How should the voice be formed when singing the folk song? How are we to perform the sutartinės (ancient Lithuanian polyphonic folk songs)?

The answers to these as well as to other urgent questions are being formulated by the author on the grounds of his personal experiences as well as his long-term singing practice when participating in many companies, groups and ensembles of different levels.

Baltosios rasės etninė muzika.

Pietų europidai

Romualdas APANAVIČIUS

Straipsnio objektas: baltosios didžiosios rasės vienos iš vietinių rasių – Pietų europidų – etninės muzikos savybės ir jų paplitimas Eurazijoje bei Šiaurės Afrikoje. Tikslas: nagrinėti Pietų europidų etninę muziką. Metodai: geografinio kartografavimo, komparatyvistinis, tipologinis, sisteminis, retrospekcijos. Rezultatai: iškelta ir pagrindžiama hipotezė, kad Pietų europidų etninė muzika galėjo atsirasti dar iki Vakarinio rasinio kamieno, iš kurio išsiskyrė europidų ir negridų didžiosios rasės, išsiskyrimo laikų, o jos kai kurios savybės gali siekti laikus netgi iki Vakarinio bei Rytinio rasinių kamienų išsiskyrimo.

Nei visos baltosios rasės, nei jos vietinių rasių etninė muzika pasaulio etnomuzikologijos dar nėra tyrinėta. Tirtas tik šios rasės plotuose gyvenančių tautų, etninių grupių arba atskirų regionų palikimas, retsykiais gretinant akivaizdžius bendrumus, o Alpių, Balkanų, Kaukazo, Pirėnų, Korsikos ir Sardinijos daugiabalsumą siejant su žmonijos rasinių kamienų susidarymo laikotarpiais.[1]

Kaip minėta įvadiniame straipsnyje (žr. 1998 m. „Liaudies kultūrą" Nr. 2), baltosios rasės daugiabalsės muzikos ypatumus gana nuodugniai aptarė I. Žordanija.[2] Jis nustatė Pietų, Centrinės ir Šiaurės Europos europidų daugiabalsumo židinius, tačiau atskirai vietinių rasių palikimo negvildeno. Be to, I. Žordanija visiškai nenagrinėjo vienbalsumo, jo su daugiabalsumu negretino. Tad lyginamųjų tyrimų apie visų baltosios rasės europidų, šios rasės vietinių rasių etninę muziką, galima sakyti, nėra. Straipsnio autorius bent bendriausiais bruožais bandys gvildenti šiuos klausimus.

* * *

Autorius pastebėjo, kad etninė muzika, kaip ir daugelis kitų senosios kultūros reiškinių, XIX–XX a. tebepaplitusi nesutampančiuose su dabartinių tautų ir netgi etninių grupių žemėmis plotuose. Šie plotai – tai daugiausia gamtos ir klimato sąlygotos milžiniškos erdvės, kuriose gyvena vienos kurios didžiosios žmonijos rasės vietinės rasės. Skirtingai nuo I. Žordanijos, kuris daugiabalsumo ir vienbalsumo paplitimą pasaulyje siejo tik su didžiosiomis rasėmis[3] ir bemaž nekreipė dėmesio į vietines rases bei geografines, klimato sąlygas, autorius mano, kad būtent pastarosios lėmė ne tik vietinių rasių bei jų populiacinių grupių atsiradimą, bet ir etninės muzikos būdingiausiųjų savybių susidarymą. Etninės muzikos skirtingumai (bent jau europidų plote) daugmaž sutampa su vietinių rasių ir šių rasių populiacinių grupių, o ne su visos baltosios rasės gyvenamuoju plotu. Vienaip savita švelnaus subtropinio klimato Pietų europidų, kitaip – vidutinio klimato Centrinės Europos europidų, dar kitaip – miškų juostos atšiauraus klimato Šiaurės europidų etninė muzika. Tad gamtinės, klimato sąlygos, lėmusios vietinių rasių atsiradimą, lėmė ir jų etninės muzikos ypatumus.

Baltosios rasės žmonių gyvenamame plote Eurazijoje ir Šiaurės Afrikoje bene labiausiai išsiskiria etninės muzikos erdvė aplink Vidužemio jūrą, Alpėse, Balkanuose, Artimuosiuose Rytuose, Centrinėje Azijoje bei Indostano pusiasalyje. Šis milžiniškas plotas etnomuzikologiniu požiūriu gana vienalytis, nors čia gyvena daugybė skirtingų etninių grupių, netgi kitokių kalbinių šeimų tautos. Pagrindinis ir svarbiausias etninės muzikos čia (kaip ir visos baltosios rasės erdvėje) bruožas yra vienbalsumas, o daugiabalsumas aptinkamas tik uždaromis salomis vienbalsumo apsuptyje. Kitas svarbus požymis – vienbalsės muzikos dermės su padidintomis sekundomis, taip pat su ketvirtatoniais bei aštuntatoniais. Šios dermės pradeda rastis jau Karpatuose – mišriame Pietų ir Centrinės Europos europidų etninės muzikos plote (apie tai kalbėsime kitame straipsnyje) ir per Balkanus viena kryptimi driekiasi į Artimuosius Rytus, Centrinę Aziją, iki Indostano pusiasalio, o kita kryptimi – per visą Šiaurės Afriką arabų gyvenamu plotu. Pasitaiko ir Vidužemio jūros vakaruose. Pradedant maždaug Artimaisiais Rytais iki Indostano, be dermių su padidintomis sekundomis, įsivyrauja ir dermės su ketvirtatoniais bei aštuntatoniais, kurios akivaizdžios jau ir Balkanų tautų bei arabų muzikoje. Nors vyrauja nuomonės apie arabų ir indų muzikos šitokių dermių dirbtinumą, bandoma jas sieti su tam tikru etninės muzikos profesionalizmu[4] (dirbtinės dermės, žinoma, taip pat galėjo turėti įtakos), dermes su ketvirtatoniais įmanoma paaiškinti muzikinės akustikos dėsniais.[5] Tad jos laikytinos tokiomis pat natūraliomis, egzistuojančiomis be žmogaus kaip kūrėjo valios, kaip natūralios yra ir diatoninės dermės.

Diatonika vyrauja Vidužemio jūros vakaruose bei Alpėse, šitokių dermių apstu ir Balkanuose, kur jos paplitusios maždaug taip pat, kaip padidintų sekundų bei su ketvirtatoniais ir aštuntatoniais dermės. Diatonikos nemen-

ka sala plyti Kaukaze, gruzinų ir kai kurių gretimų Kaukazo tautų plote, diatonikos yra ir Šiaurės Afrikos, Artimųjų Rytų, Centrinės Azijos ir Indostano pusiasalio etninėje muzikoje.

Kaip sakyta, svarbiausias, vyraujantis visos Pietų europidų etninės muzikos požymis yra vienbalsumas. Tačiau Kaukaze, Balkanuose, Alpėse, Korsikoje, Sardinijoje bei Pirėnuose yra ir daugiabalsumo. Dažniausiai tai burdonija (didesnis būrys apatiniu tęsiamu balsu palydi vieno arba dviejų viršutinių balsų atliekamą melodiją). Vyrauja diatoninės mažorinės dermės, o solinių balsų melodijos liejasi labai laisvai, apstu pagražinimų, vingių, netgi nežymaus polinkio į ketvirtatonius ir aštuntatonius. Tolydžio kylančios melodijos, augantis garsumas sukuria nepaprastą meninį įspūdį: atrodo, kad burdoninės dainos, ypač gruzinų, liejasi tarp kalnų, lyg neišsitekdamos tarp jų, kyla iki pačių viršūnių ir, persiritę per jas, – išblėsta. Balkanuose, Užkaukazėje yra ir polifonijos, kai savarankiški balsai persipindami neretai suskamba net ir sekundomis. Tačiau šitokios dainos neatitinka mūsiškių šiaurės rytų aukštaičių sutartinių, nes ten kitokios balsų melodijos, o sekundos pasigirsta tik protarpiais. Homofoninės (paralelinės) dainos, kai melodiją palydi antras, trečias arba retsykiais ir daugiau balsų, išlikę tik Balkanuose, Alpėse, Pirėnų šiaurėje, baskų žemėse. Šitokias dainas dauguma tyrinėtojų, kaip jau buvo sakyta įvadiniame straipsnyje, linkę laikyti vėlyvesnėmis, paveiktomis europietiškosios profesinės muzikos. Tačiau šio straipsnio autoriaus tyrimų duomenimis, jos tokios pat senoviškos kaip ir burdoninės bei polifoninės, nes visame baltosios rasės plote randamos tik užsilikusiomis salomis, o panašumų įžvelgiama tik juodosios rasės negridų ir australoidų muzikoje.[6]

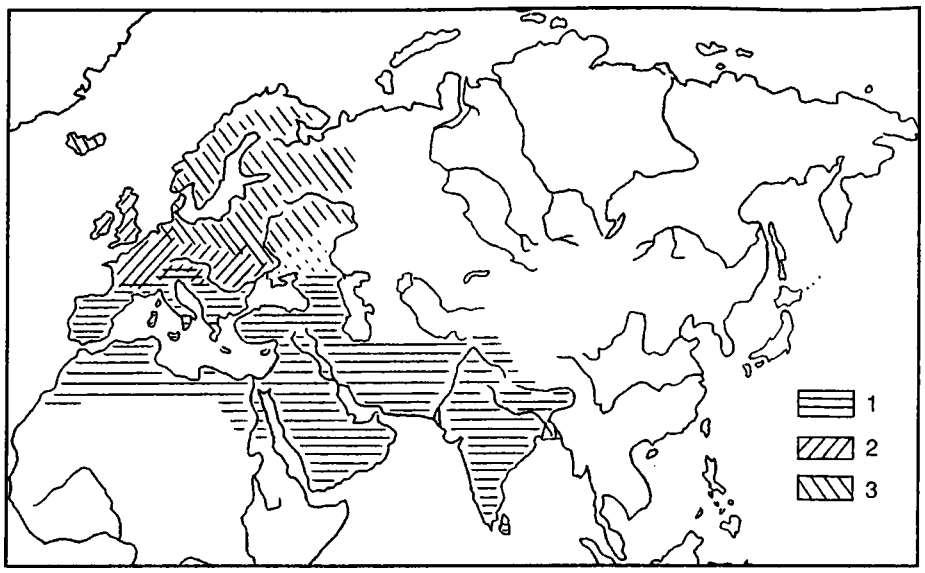

1 pav. Baltosios rasės europidų etninės muzikos plotai: 1 – Pietų, 2 – Centrinės Europos, 3 – Šiaurės europidų.

Pietų europidų vienbalsės muzikos ritmika labai svarbi, nė kiek ne menkesnė, o neretai net reikšmingesnė už melodiją. Ritmikai išryškinti gana dažnai ir dainoms, ir instrumentinėms melodijoms pritariama būgneliu. Ritmo pagrindas dažniausiai būna dvejopas: susidedantis tarsi iš triolių su įvairiausiu jų išsidėstymu ♫♩♪♫♩♪♫♫♫♩♪, susidedantis tarsi iš duolių su susmulkintomis ritminėmis figūromis ♫♫♫♫♫♫♫♫ bei įvairiausiomis duolių ir šių figūrų variacijomis. Balkanuose labai būdingi nelygūs ritmai, susidedantys iš penkių, septynių, vienuolikos ir kitokių nelyginių dalių. Ritmui pabrėžti Šiaurės Afrikos bei Indostano Pietų europidai, gyvenantys paryby su negridais ir australoidais, dar pliaukši delnais. Šitaip ploja ir Kaukazo gyventojai, nors baltosios rasės muzikavimui plojimai visai nebūdingi. Delnais nuolat pliaukši tik juodosios rasės australoidai ir negridai, kurių etninėje muzikoje ritmika itin svarbi, bemaž reikšmingesnė už melodiką. Rusų, taigi Šiaurės europidų, pliaukšėjimas, išplitęs greičiausiai per kazokus, matyt perimtas iš pietinėse Rusijos stepėse anksčiau klajojusių Pietų europidų arba iš Šiaurės Kaukazo tautų.

Burdoninių ir homofoninių Pietų europidų dainų ritmika labai laisva, sunkiai nustatoma ir apibrėžiama, muzikoje visai nereikšminga. Tačiau labai svarbi polifoninei muzikai, kaip, beje, ir mūsų sutartinėms.

Visame Pietų europidų plote labai mėgstami muzikos instrumentai. Gausu įvairiausių švilpynių, o Užkaukazėje ir Balkanuose – panašių į lietuvių skudučius dūdelių (garsioji Pano fleita), tik ten jos surištos savotiškais rinkiniais: Užkaukazėje – po dvi tris ir daugiau (grojama dviese), o Balkanuose – po šešias ir daugiau. Ir pavieniui, ir dviese grojama dvigubo liežuvėlio rėksmingomis birbynėmis. Dviese daugiausia pučiama Kaukaze, taip pat vadinamojoje Priešakinėje Azijoje (į pietryčius nuo Viduržemio jūros) ir Balkanuose, retsykiais ir Iberijos pusiasalyje. Grojamos vienbalsio stiliaus melodijos, kurioms itin būdingos dermės su padidintomis sekundomis bei ketvirtatoniais ir aštuntatoniais. Skirtumas tik tas, jog antrasis muzikantas pritaria nuolat tęsiamu apatiniu balsu. Šitoks grojimas yra burdoniškas, todėl I. Žordanija manė, kad ne tik instrumentinis, bet ir vokalinis daugiabalsumas tuose plotuose (ypač Priešakinėje Azijoje, kur vokalinio daugiabalsumo šiaip jau nėra) turėjo būti anksčiau atsiradęs reiškinys.[7] Tačiau šio straipsnio autoriaus nuomone, šitokios versijos nepatvirtina faktas, jog tikrųjų burdoninių, polifoninių ir homofoninių dainų muzikos instrumentais Pietų europi-

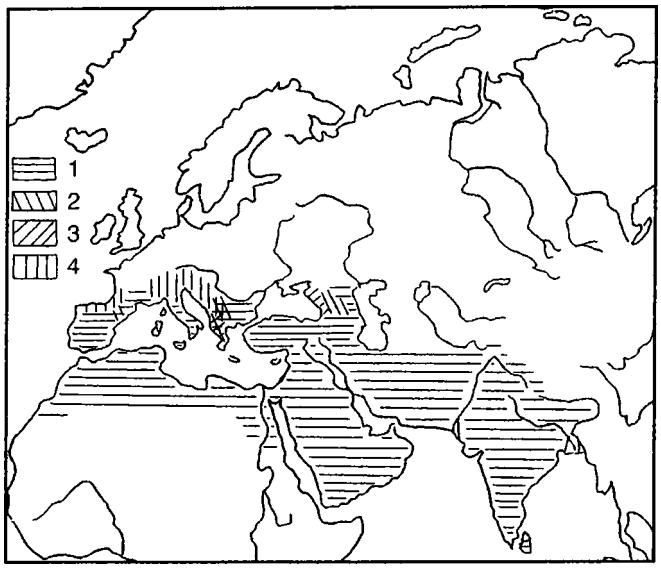

2 pav. Pietų europidų etninės muzikos plotai: 1 – vienbalsumas, 2 – burdonija, 3 – polifonija, 4 – paralelizmas (homofonija).

dai niekur negroja – čia atliekamos tik vienbalsio stiliaus melodijos. Tad antrasis burdoniškasis balsas galėjo būti prišlietas vėliau, o ne užsilikęs nuo žilos senovės.

Burdoniškumo versiją tarsi paremtų ir, manoma, Priešakinėje Azijoje atsiradęs bei iš čia paplitęs dūdmaišis, kurio viena arba dvi birbynės atlieka tęsiamus garsus, o pirštais dangstoma birbynė – melodinį balsą. Tačiau grojamos vėlgi daugiausia vienbalsio stiliaus melodijos. Todėl šio greičiausiai gyvulių augintojų kultūros senąją dievybę primenančio (ožio odos kailio maišas, ožio ragai; melodinės birbynės kaip ožio bliovimas) instrumento sieti su tikrojo burdoninio daugiabalsumo atsiradimu negalima.

Visame Pietų europidų plote gausiai naudojami trimitai, labai mėgstami ir styginiai instrumentai. Nuo Indostano iki Šiaurės Afrikos bei Balkanų paplitę cimbolai laikytini šios kultūrinės erdvės palikimu, nes labai gerai atitinka vyraujantį etninį muzikos vienbalsį stilių (cimbolai – melodinis, o ne akordinis instrumentas). Šiaurės Afrikoje, Balkanuose, Priešakinėje Azijoje ir Užkaukazėje naudojamas ir labai panašus į Baltijos tautų kankles daugiastygis instrumentas *kanonas/ganonas, kanūnas/ganūnas.* Ten pat, įskaitant ir Centrinę Aziją bei Indostaną, labai mėgstami kaušo pavidalo styginiai instrumentai, skambinami pirštais ir braukomi strykais. Viduržemio jūros vakaruose, Iberijos ir Apeninų pusiasalyje, paplitę viengubo ar dvigubo kaušo pavidalo styginiai instrumentai – mandolos, gitaros ir smuikai. Dvigubo kaušo pavidalo styginiai instrumentai žinomi ir Priešakinėje Azijoje, Užkaukazėje, Centrinėje Azijoje bei Indostane. Alpėse naudotas daugiastygis instrumentas citra, kuris, kaip ir juo skambinamos homofoninės melodijos, galėjo būti užsilikęs nuo seniausiųjų laikų, o pats instrumentas, priešingai vyraujančiai nuomonei, nebūtinai atklydęs iš Priešakinės Azijos.

Pietų europidai itin mėgsta būgnus. Jais pritariama ne tik instrumentinei, bet ir vokalinei muzikai. Neretai instrumentinius ansamblius sudaro švilpynė ir būgnelis, dvi švilpynės (arba birbynės) ir būgnelis, styginis skambinamasis instrumentas ir būgnas...

Gretindami Pietų europidų vokalinę ir instrumentinę muziką, esminių skirtumų nepastebėsime. Jų, skirtingai nei kitų europidų, vietinių rasių etninė muzika, galima sakyti, taip ir liko neišsiskyrusi į vokalinę ir instrumentinę (neskaitant burdonijos, polifonijos ir homofonijos). Grojamos tik visame plote vyraujančios vienbalsio stiliaus melodijos, kurios nuo vokalinių niekuo (išskyrus tik minėtą burdoniškumą) nesiskiria. Tiesa, Alpėse griežiamos ir daugiabalsės homofoninės dainos, bet šitoks grojimas gali būti ir vėlyvesnis, nes naudojami ne etniniai, bet bendratautiniai instrumentai – akordeonas, smuikas, gitara ir kt. Vienbalsės dainos (daugiausia su instrumentiniu pritarimu) neretai giedamos ir dialogais: užveda vyras, atsako moteris; vyras ir moteris – pakaitomis, atsako būrys ir panašiai. Krenta į akis, jog ir dainavimas, ir grojimas – daugiausia vyrų užsiėmimas. Moterys (daugiausia Iberijos pusiasalyje bei Balkanuose) gieda tik apeigines, kalendorines dainas ir lopšines. Tad akivaizdu, jog Pietų europidų etninio muzikavimo tradicijos atspindi vyriškojo prado viršenybę, įprastai siejamą su gyvulių augintojų kultūra ir gali liudyti apie seną etninės muzikos bei pačių Pietų europidų vietinės rasės kilmę.

Sugretinę Pietų europidų etninės muzikos savybes ir antropologijos mokslo duomenis, pastebėsime, kad erdvė, kurioje visa tai paplitę, bemaž atitinka antropologų nustatomą Vakarinio rasinio kamieno židinį, iš kurio ilgainiui atsirado europidų ir negridų didžiosios rasės. Šios rasės galėjo išsiskirti jau vėlyvajame paleolite, iš dalies mezolite, o išsiskyrimas galėjo tęstis apie 15000–20000 m.[8] Aptariamo ploto vakaruose baltosios rasės žmonės išplito vėliau. Apie mezolito pabaigą ir neolito pradžią per maždaug 10000–12000 m. šioje erdvėje susidarė Indijos – Viduržemio jūros arba Indomediteraninė vietinė rasė, dar vadinama ir Pietų europidais. Vakarų Viduržemio jūros antropologinių tipų grupės žmonės gyvena šios jūros vakaruose, Balkanų – Kaukazo grupių atstovai – šių kalnų plote, Arabų – Afrikos grupės gyventojai – Šiaurės Afrikoje, Arabijos pusiasalyje, Pietvakarių Azijos dalyje, Priešakinės Azijos grupės – Anatolijos pusiasalyje ir Viduržemio jūros pietryčiuose, Indų – Afganų grupės – Centrinėje Azijoje ir Indostane.

Panašiai išsidėstę ir etninės muzikos ypatumai. Dermių su padidintomis sekundomis plotas daugmaž apima Balkanų – Kaukazo, Arabų – Afrikos, Priešakinės Azijos ir Indų – Afganų antropologinių tipų grupių gyvenamąsias žemes. Dermės su ketvirtatoniais ir aštuntatoniais paplitusios maždaug Priešakinėje Azijoje, Arabų – Afrikos ir Indų – Afganų plotuose, o diatonika – Vakarų Viduržemio jūros, Priešakinės Azijos ir Balkanų – Kaukazo tipo grupių erdvėj. Turint galvoje, kad visuose šiuose plotuose

gyvena skirtingų etninių grupių tautos, dermės turėjo atsirasti iki šių etninių grupių susidarymo antropologinių tipų grupių atsiradimo laikais.

Bandant bent hipotetiškai apibrėžti Pietų europidų etninės muzikos būdingiausiųjų savybių kilmę, kyla mintis, jog vienbalsumas tikriausiai galėjo būti dar iki Vakarinio ir Rytinio rasinio kamieno, o gal – iki negridų ir europidų didžiųjų rasių išsiskyrimo. Tad vienbalsumo tradicijos susiklostymas galėjo tęstis nuo 235 iki 35–28 tūkst. metų. Daugiabalsumas galėjo likti nuo baltosios ir juodosios rasės išsiskyrimo laikų, ir jo amžius – taip pat tikriausiai nemenkas – nuo 28 iki 35 tūkst. metų. Kiti savitumai – padidintų sekundų ir ketvirtatonių bei aštuntatonių dermės – atsirado tikriausiai jau šios vietinės rasės antropologinių tipų grupių plotuose. Diatonika, pentatonikos požymiai ir anhemitonika galėjo būti paveldėtos arba iš Vakarinio rasinio kamieno, arba prieš išsiskiriant Vakariniam ir Rytiniam rasiniams kamienams.

Reikia turėti omeny, kad Pietų europidų plote galėjo būti Vakarinio rasinio kamieno židinys, kuris susidarė per maždaug 200 000 m.[9] Šiose palankiose žmogaus veiklai subtropinio klimato platumose (kaip ir Rytų Azijoje – Rytinio rasinio kamieno židinyje) anksčiausiai buvo prijaukinti gyvuliai, išvestos kultūrinių augalų veislės. Tad čia atsirado ir ankstyviausios, žinomiausios žmonijos civilizacijos. Taigi Pietų europidų erdvė laikytina baltosios rasės etninės muzikos ankstyviausiu plotu, o jo etninė muzika – bene seniausiąja. Joje išliko būdingiausi baltosios, juodosios ir netgi geltonosios rasės muzikos bruožai, sietini greičiausiai su žmonijos apyaušrio laikais. Todėl Pietų europidų etninė muzika vertintina kaip ankstyviausioji versmė, maitinusi kitų europidų vietinių rasių muziką, suteikusi jai nemažai savų etninės muzikos bruožų.

NUORODOS:

1. Kaufman N. Belgarskata narodna mnogoglasna pesen. – Sofija, 1968; Skendi S. Balkan Cultural Studies. – New York, 1980; Žordanija I. M. Gruzinskoje tradicionnoje mnogogolosije v meždunarodnom kontekste mnogogolosnych kultur (k voprosu genezisa mnogogolosija). – Tbilisi, 1989. – Rusų k.; Sheholli B. Polifonio labe. – Tiranë, 1989; Kruta B. Polifonia dyzërëske e Schiqipëërisë jugore (Tipologjia). – Tiranë, 1989.
2. Žordanija I. M. Narodnoje mnogogolosije, etnogenez i rasogenez // Sovetskaja etnografija. – 1988. – N. 2. – S. 24–33. – Rusų k.; Gruzinskoje tradicionnoje mnogogolosije...
3. Žordanija I. M. Gruzinskoje tradicionnoje mnogogolosije... – S. 278.
4. Bičiūnas V. Muzikinės akustikos pagrindai. – V., 1988. – P. 182–186.
5. Ketvirtatoniai ir aštuntatoniai yra aukščiausieji pagrindinio garso virštoniai, egzistuojantys kiekvieno garso spektre nepriklausomai nuo žmogaus valios. Diatonika paremta žemiausiaisiais, chromatika – aukštaisiais, o dermės su ketvirtatoniais ir aštuntatoniais – aukščiausiaisiais pagrindinio garso virštoniais.
6. Apanavičius R. Etninės muzikos datavimas: neįmanomybė ar neišnaudotos senų metodų galimybės? // Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės. – V., 1997. – P. 118–130.
7. Žordanija I. M. Gruzinskoje tradicionnoje mnogogolosije... – S. 236.
8. Aleksejev V. P. Čelovek: evoliucija i taksonomija (nekotoryje teoretičeskije problemy). – Moskva, 1985. – S. 282–283. – Rusų k.
9. Aleksejev V. P. Min. veik. – S. 282–283.

Ethnic music of the Europides. Southern Europides

Romualdas APANAVIČIUS

According to the latest researches made by the author is evident that the ethnic music of the Europides is spread on three main areas, coinciding approximately with the earliest settlement of the three local races of the Europides: the Southern, Central Europe's and Northern Europides (Fig. I.). The most characteristic feature of the ethnic music of the Southern Europides is the monophony, while the poliphony is spread in pecular islands only. The burdonismus in Transcaucasia, Balkans, Iberia, Corsica and Sardinia is noticable (Fig. 2:2). The contrapunctal poliphony is the feature of the ethnic music of Western Transcaucasia and, sometimes, of the Balkans (Fig. 2:3), while the parallelismus in the ethnic music of Balkans, Alpi and Pirenian regions is existing (Fig. 2:4).

Differently from the opinion of I. Zhordanya (1989), the results of the researches made by the author shows that burdonismus in the instrumental ethnic music of the Middle East region could not have been very ancient feature, while only the vocal poliphonical ethnic music in pecular islands of poliphony is existing and the tunes of typical style of vocal monophony are being performed on the musical instruments in the Middle East.

The hypothesis is proposed that the ethnic music of Southern Europides is the relics of the Western stock of the formation of human races. The monophony as prevaling style of the ethnic music of Southern Europides could have been formed about 235 000 – 228 000 years ago before the divergency of the Western and Eastern stocks of the human races and the local features of the monophony of Southern Europides could have been linked with the later formation of the big white race of the Europides and with the origin of the local race of Southern Europides.

The poliphony in the pecular islands of Southern Europides must have been the relics of the Western stock of the human races and could have been formed 35 000–28 000 years ago before the divergency of the two big human races – Europides and Negrides – from the Western stock of the human races.

Thus, the ethnic music of Southern Europides is to be the most ancient one of the ethnic music of all Europides, and it has preserved the most important common features of the ethnic music of three big human races.

Vytauto Didžiojo universitetas,
Daukanto 28, Kaunas

Gauta 1998 06 13
Įteikta spaudai 1998 07 23

Žiemgaliai
V –XII amžiais

Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ

Tyrimo objektas – žiemgalių gentis nuo jos išsiskyrimo iš bendro baltų kamieno iki išnykimo. Tikslas – apžvelgti šios genties materialinę kultūrą, nusakyti, kuo ši gentis skyrėsi nuo kaimynų, o kuo buvo panaši į jas.

Straipsnis parašytas remiantis pastarųjų dešimtmečių sukaupta medžiaga iš tyrinėtų Pietų Žiemgalos paminklų – Jauneikių, Pavirvytės, Stungių, Šukionių.

Išvada: žiemgalių kultūra buvo labai savita, nors turėjo nemaža bendrų bruožų tiek su žemaičių, tiek su latgalių materialine kultūra.

Žiemgalių gyventa teritorija nebuvo pastovi. Ankstyvuoju laikotarpiu jos ribos siekė Rygos įlanką, o vėlesniais pasislinko į pietus, į dykras, buvusias tarp žiemgalių ir žemaičių bei žiemgalių ir aukštaičių.

Pirmaisiais amžiais po Kristaus dabartinėje Lietuvos teritorijoje pradeda skirtis atskiros baltų gentys. Pajūryje susiformuoja stipri kuršių gentis, į pietus nuo jos – lamatiečiai, abipus Nemuno deltos – skalviai, Žemaičių aukštumoje – žemaičiai, šiaurės rytiniame pakraštyje – sėliai, Centrinėje Lietuvoje – aukštaičiai, Rytų Lietuvoje – lietuviai, piečiau – jotvingių gentys – dainaviai, sudūviai, o dar toliau į pietus, jau dabartinės Baltarusijos teritorijoje, – poleksėnai, šiaurinėje Lietuvos dalyje – žiemgaliai.

Genčių ribos nebuvo ir, be abejo, negalėjo būti pastovios, nes gentims besiformuojant vienų teritorijos didėja, kitų mažėja. Kai kurios net visai išnyksta, nepalikdamos nė pavadinimo. Dar kitos susijungia su kaimyninėmis gentimis, sukurdamos naujus etninius darinius.

Mus dominanti žiemgalių gentis taip pat patyrė daugybę istorijos ir laiko išbandymų: nuo gyvenimo didžiulėje teritorijoje, kurios šiaurinius pakraščius skalavo Baltijos jūra ties Rygos įlanka, iki visiško išnykimo, kai žiemgalių pilys buvo sudegintos, kariai iššudyti, o likę gyventojai – kalavijuočių ordino riterių prievarta išvežti į Kuršą, arba patys pasitraukė į Lietuvos gilumą, ir jų žemės, ypač pietinis pakraštys, iki pat XIV–XV a. liko dykromis.

Kaip susiformavo žiemgaliai?

Iki genčių išsiskyrimo Lietuvos gyventojai pažįstami iš vadinamųjų archeologinių kultūrų: Vakarų Lietuvoje – kapų su akmenų vainikais, Rytų Lietuvoje – brūkšniuotosios keramikos, o teritorijoje, apimančioje dabartinę Žemaitiją, Šiaurės Lietuvą, Šiaurės rytų Lietuvą bei Rytų Latviją – pilkapių su akmenų vainikais kultūrinės srities, kurios gyventojus vienijo paprotys laidoti savo mirusiuosius iš žemių supiltuose pilkapiuose, apjuostuose akmenų vainikais. Tokių pilkapių skersmuo apie 6 m, akmenų vainikai krauti

Žiemgalių teritorija.

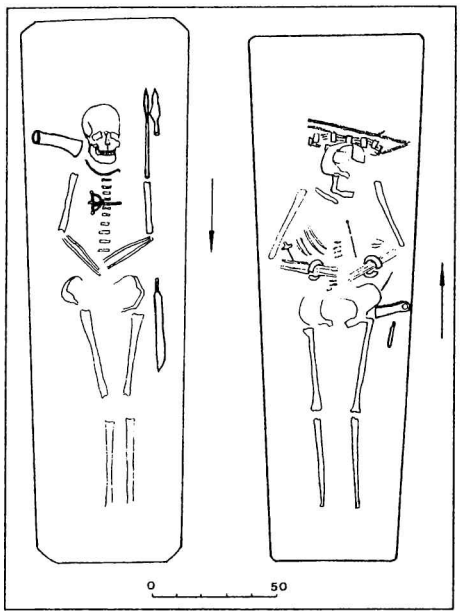

V–VII a. kapai: vyro (Nr. 390) ir moters (Nr. 439) kapai, Jauneikiai.

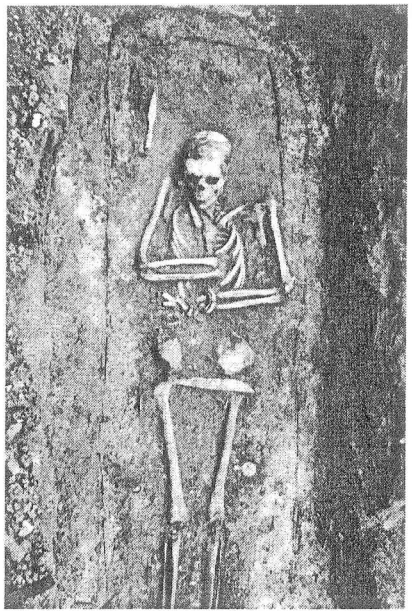

Jauneikiai. 351-asis (vyro) kapas.

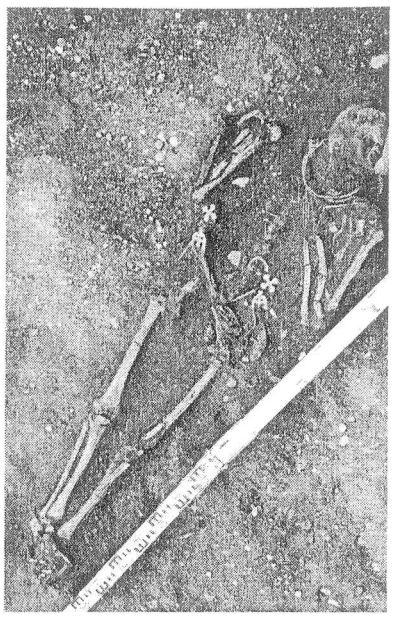

Diržiai. 2-asis (moters) kapas.

dviem aukštais, paliekant tarsi įėjimą. Mirusieji tokiuose pilkapiuose laidoti nedeginti, įkasant juos į pilkapio sampilą, guldyti jie ant nugaros, sukryžiuotomis rankomis, ištiestomis kojomis, dažniausiai orientuojant galva į vakarus. Manoma, kad mirusieji galėjo būti laidoti ir karstuose.

Žiemgalių teritorijoje tokių pilkapynų žinoma apie 30: Paventė, Pavadakščiai, Kivyliai (Akmenės raj.); Linkaičiai, Rūdiškiai, Linksmučiai, Jauneikiai, Žagarė (Joniškio raj.); Šakarniai, Daujėnai, Pamūšė, Kauksnujai, Linkuva, Gataučiai (Pakruojo raj.) ir kt. Juose laidota ne vėliau kaip nuo II a. po Kr. iki V a. Tačiau nė vienas paminklas išsamiau netyrinėtas, daug jų sunaikinta.

Tokioje didelėje teritorijoje, kokią užėmė pilkapiai su akmenų vainikais, tyrinėtojai pastebi ir lokalinius skirtumus. Arealo vakarinėje dalyje pilkapiai ankstesni, rytinėje – vėlesni. Vakarinėje dalyje pilkapiai turi daugiau bendrų bruožų su Lietuvos pajūrio kapais. Rytinėje – su vidurio Lietuvos kapinynais.

Pilkapių su akmenų vainikais teritorijoje apie 350–400 metus išsirutuliojo trys giminiškos, turinčios daug bendrų bruožų, gentys: vakarinėje arealo dalyje – žemaičiai, į šiaurės rytus nuo jų – žiemgaliai, į šiaurės vakarus, dabartinėje Latvijos teritorijoje, – latgaliai. Žiemgaliai, būdami „viduryje“, tapo lyg jungiamoji grandis tarp žemaičių ir latgalių, savo kultūra vienais požymiais artimesni žemaičiams, kitais – latgaliams. Susiklosčius genčiai nepalankioms vystymosi sąlygoms, dalis žiemgalių įsiliejo į lietuvių tautos sudėtį, kita, šiaurinė, – į besiformuojančią latvių tautą.

Straipsnio tikslas – išsamiau aptarti Žiemgalos teritoriją ir kultūrą.

Žiemgala ir jos gyventojais nuo XIX a. pabaigos domisi Lietuvos bei Latvijos kalbininkai, istorikai, archeologai. Istorikai, aptardami XIII a. įvykius, ypač kalavijuočių, o vėliau Livonijos ordino kovas su žiemgaliais, jų žemių nukariavimą, aiškinosi, kur stovėjo svarbesnės, šaltiniuose paminėtos pilys, ir pagal jas bandė nustatyti žiemgalių žemių plotus. Visuose apibendrinamojo pobūdžio archeologų darbuose, skirtuose geležies amžiui, vienu ar kitu aspektu minima ir Žiemgala, jos gyventojų kultūros bruožai, paplitimas, santykiai su gretimomis sritimis. XIX a. pabaigoje vokiečių kilmės tyrinėtojas A. Bylenšteinas, gyvenęs ir dirbęs Rygoje, pirmasis bandė atsakyti į daugelį sudėtingų istorinės geografijos klausimų. Autorius, remdamasis H. Latvio kronika ir kitais XII–XIV a. rašytiniais šaltiniais, stengėsi išsiaiškinti, kur gyveno žiemgaliai. Jis identifikavo dokumentuose randamus ir metraščiuose minimus vietovardžius ir susiejo juos su konkrečia vietove. Taip tyrinėtojas apibrėžė žiemgalių žemes, suminėjo pilis, o kartais ir valdovų vardus. Tačiau apie pietinę Žiemgalos dalį žinių turėjo nedaug. A. Bylenšteino nurodytos Žiemgalos ribos beveik visiškai sutampa su riba, kurioje išsidėstę žiemgalių paminklai. Jo išvadoms apie žiemgalių gyventus plotus pritarė visi vėliau Latvijoje dirbę istorikai, archeologai. Įdomi ir dėmesio verta A. Bylenšteino pažiūra į pačius žiemgalius. Mokslininkas buvo įsitikinęs, kad žiemgaliai – latvių gentis. Jo teigimu, kaip lietuvius sudaro aukštaičiai ir žemaičiai, taip latvius – žiemgaliai ir latgaliai.

Susidomėjus Žiemgala, Lietuvoje pirmiausia imta kartografuoti jos archeologijos paminklus. Lietuvos archeologijos paminklų žemėlapį sudarė F. Pokrovskis, šį darbą toliau tęsė J. Elisonas, P. Tarasenka. Pastarasis apžvelgė ir čia egzistavusias kultūras.

Įdomi K. Būgos hipotezė, kurią vėliau rėmė J. Šliavas: žiemgaliai esą V–VI a. išeiviai iš Vilniaus žemių. Jo manymu, tai rodo kai kurių vietų vardų tapatumas.

Latvijos archeologas F. Baluodis sudarė Latvijoje gy-

venusių baltų genčių žemėlapį, kuriame sužymėjo genčių ribas atskirais laikotarpiais. Autoriaus nuomone, I–IV a. po Kr. žiemgaliai gyvenę kiek didesnėje teritorijoje nei bet kada: šiaurinėje – iki Rygos įlankos, rytuose jų ribos siekė dešiniąją Dauguvos pusę, vakarinė riba – Ežerupis ir Vadakstis, pietinė – Mūšos upė, o pietryčiuose žiemgaliams priskiriama visa sėlių teritorija. V–IX a. po Kr. žiemgalių plotai kiek sumažėjo, ypač šiaurėje ir rytuose. IX–XIII a. ši teritorija dar labiau sumažėjo: šiaurėje vos siekia Rygos įlanką, pietvakariuose juos išstumia žemaičiai, rytiniame žiemgalių pakrašty atsiranda Kuoknesės sritis.

Prieškario Lietuvoje baltų genčių teritorijos klausimais rašė M. Alseikaitė–Gimbutienė ir J. Puzinas. M. Alseikaitė bene pirmoji literatūroje ėmė plačiai aiškinti baltų kilmę. Jos manymu, žiemgalių gentis iš bendro rytinių baltų kamieno išsiskyrė IV–V a. po Kr. Nurodoma ir genties teritorija: pietuose iki Šiaulių ir Upytės žemių, šiaurėje – Lielupės baseinas ir Rygos įlanka, šiaurės rytuose – Dauguva. Lietuvoje autorė žiemgaliams priskyrė plotus iki Tauragnų – Svėdasų. Vakarinė žiemgalių gyventos teritorijos riba su kuršiais visai nenurodyta. Matyt, tuo metu nustatyti šią ribą dar buvo neįmanoma, nes mažai buvo tyrinėti archeologijos paminklai.

J. Puzino Lietuvos archeologijos apžvalgoje pateikiama susisteminta medžiaga iš visos Lietuvos teritorijos, nurodomi būdingiausi atskirų laikotarpių radinių tipai, chronologija. Autorius išskiria Žiemgalos sritį, būdingus dirbinius, juos datuoja. J. Puzino nurodyta pietinė žiemgalių gyventų plotų riba beveik tokia, kokia nustatoma ir dabartinių tyrimų duomenimis. Tik kiek daugiau pastūmėta į rytus, apėmė dalį sėlių gyventos teritorijos, o pietryčiuose ir vakaruose – lyg ir sumažinta. Po karo, vėl intensyviau ėmus tyrinėti archeologijos paminklus, apie baltų gentis, jų materialinę kultūrą rašė R. Volkaitė–Kulikauskienė. Autorė sudarė ir baltų genčių žemėlapį. Žiemgalių teritorija čia kiek sumažinta, ypač rytiniame ir pietiniame pakraštyje. Svarbus žingsnis tiriant baltų genčių etninę istoriją buvo Lietuvos archeologijos atlasų sudarymas. A. Tautavičius, kartografavęs visų laikotarpių paminklus, aptarė Lietuvoje gyvenusių genčių teritorijas, apibūdino laidojimo būdą, įkapes. Žiemgalių teritorija nustatyta remiantis kapinynais. Ji pateikta kiek didesnė nei buvo vaizduota iki tol. A. Tautavičius rašė ir žiemgalių kilmės bei kultūros klausimais. Autorius įtikinamai įrodė, jog žemaičių ir žiemgalių kultūros turėjo bendras ištakas – tai vakarinis brūkšniuotosios keramikos kultūros pakraštys. A. Tautavičius ne kartą pabrėžė žemaičių ir žiemgalių kultūros giminingumą, taip pat nužymėjo šios genties gyventus plotus Mūšos ir Lėvens upių baseine: vakaruose jų riba siekė Ventą, pietuose – Nevėžio aukštupį, rytinė riba dėl paminklų stokos Kupiškio ir Biržų rajonuose lieka neaiški.

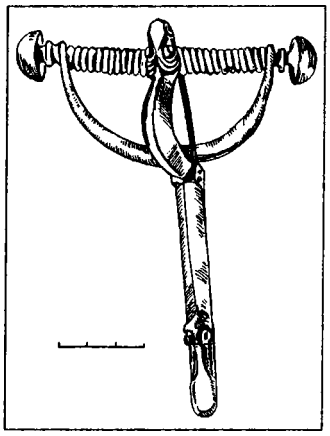

Lankinė gyvūninė segė. Jauneikiai, 390-asis kapas.

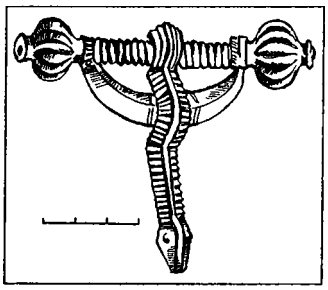

Lankinė gyvūninė segė. Jauneikiai, 381-asis kapas.

M. Michelbertas, nagrinėdamas senojo geležies amžiaus laikotarpį, nemaža vietos skyrė Šiaurės Lietuvos pilkapiams su akmenų vainikais, tyrė lokalinius jų skirtumus, pažymėjo, jog iš pilkapių kultūros šiaurės rytinės srities apie 350–450 metus išsirutuliojo žiemgalių kultūra.

Vyrauja nuomonė, kad pietinė žiemgalių gyventos teritorijos riba yra Mūša, vakarinė siekia Ventą, o rytinė tebėra ne visai aiški. Daugelis pabrėžė, jog tos ribos kito žiemgaliams slenkant į šiaurę. Darbuose paliečiamas ir kilmės klausimas. Vyrauja nuomonė, kad žiemgaliai susiformavo apie V a., kai Lietuvos ir Latvijos pilkapių kultūros plotai suskilo į kelias mažesnes sritis. Daugelis autorių pabrėžia, kad žiemgaliai dažniausiai laidodavo nedegintus mirusiuosius, dėdavo ginklus į kapus. Lietuvos

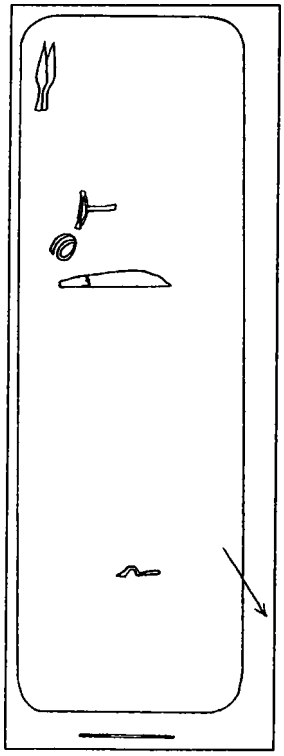

Šukioniai. 24-asis (vyro) kapas.

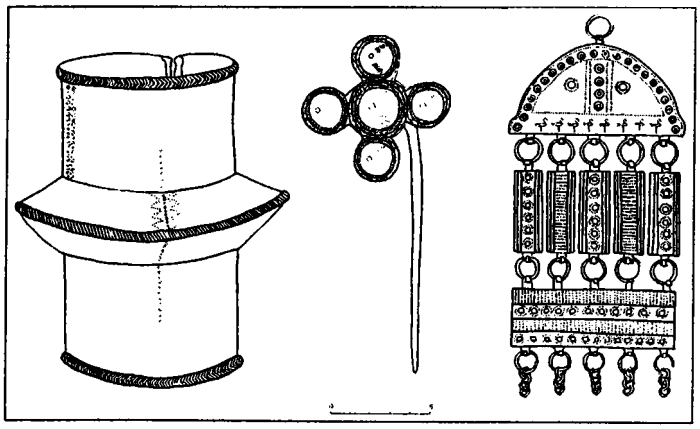

Jauneikiai. 464-ojo kapo įkapės: rankogalinė apyrankė, kryžinis smeigtukas, kabutis.

archeologų darbuose akcentuojamas žiemgalių kultūros artumas žemaičiams, o Latvijos – žiemgalių ryšiai su latgaliais ir sėliais.

Pagrindinis žiemgalių istorijos šaltinis yra jų archeologiniai paminklai. Tad genties susiformavimo laikas, ribos, būdingiausi kultūros bruožai, santykiai su kaimyninėmis gentimis ir daugelio kitų klausimų aiškinimasis priklauso nuo sukauptos archeologinės medžiagos. Ta medžiaga nėra gausi, o paminklų tyrimai Lietuvos ir Latvijos teritorijose vyko netolygiai.

Išsiaiškinę žiemgalių gyventas ribas, galime aptarti tai, kas būdinga šiai genčiai. Baltų gentys, būdamos panašios viena į kitą, turėjo nemaža ir individualių bruožų. Panaši dvasinė kultūra jungė visas baltų gentis, tuo skirdama jas nuo kaimynų slavų bei germanų, bet kai kurie materialinės kultūros bruožai skyrė vieną nuo kitos ir baltų gentis. Visų baltų genčių tikėjimas, dievybės, gyvenimo samprata, gyvenimo būdas buvo panašūs arba visiškai tokie pat. Žiemgaliai, kaip ir visi baltai, pylė piliakalnius, rentė juose pastatus, gynybinius įtvirtinimus, kūrė prie piliakalnių gyvenvietes. Lietuvos teritorijoje šiandien žinoma apie 20 jų piliakalnių: Sidabrės, Žvelgaičio, Raktuvės, Kalnelio, Gyvolių, Papilės. Deja, stambiausi – Sidabrė ir Raktuvė – sunaikinti. Raktuvės piliakalnyje jau porą šimtmečių laidojama, o Sidabrę sunaikino žvyro karjeras. Papilės bei Kalnelio piliakalniuose – taip pat kapinynai. Kiti piliakalniai dar netyrinėti. Todėl, kalbėdami apie žiemgalių būstus, gynybinę sistemą, ūkį, būsime priversti remtis daugiausia Latvijos teritorijoje esančių žiemgalių piliakalnių (jų ten žinoma 25, iš kurių didžiausi – Tervetė, Mežuotnė, Daugmalė) tyrinėjimų duomenimis.

Lietuvos teritorijoje šiandien žinoma beveik 1000 piliakalnių, Latvijoje 300, o Estijoje – 100. Tad Lietuva pagrįstai vadinama piliakalnių kraštu. Žmonės pritaikė natūralias kalvas būstams ręsti jau žalvario amžiuje. Pradžioje tai buvo tik apsauga nuo žvėrių, o ankstyvajame geležies amžiuje, labai pablogėjus klimatui, – ir nuo drėgmės. Vėliau tai buvo įtvirtintos bendruomenių gyvenvietės, o valstybės kūrimosi išvakarėse, X–XI a., piliakalniai tampa iš bendruomenės išsiskyrusių žemvaldžių, feodalų pilimis, piliakalnių pašlaitėse atsiranda kaimai, iš kurių (didesniųjų, žymiausiųjų) išauga miestai.

Dauguma žiemgalių pilių sunyko kovose su kalavijuočiais: vienas sudegino užpuolikai, kitas, negalėdami atsispirti gerai organizuotai ir ginkluotai kariuomenei, – patys gynėjai. O iki šių dienų išlikę piliakalniai stūkso kaip anų dienų liudininkai, nebyliai primindami mums protėvius, jų neramų kasdienį gyvenimą ir mirtinas kovas už savo žemę ir laisvę.

Pirmiausia kyla klausimas, kodėl Žiemgaloje maža piliakalnių. Visų pirma dėl to, kad nebuvo tinkamų kalvų. Žiemgaliai savo piliakalnius brangino, naudojo juos neapleisdami ilgą laiką. Kartais vienas šalia kito stūkso du piliakalniai (kaip Tervetėje, Mežuotnėje): jie atsirado dėl užsitęsusių kovų (Ordino riteriams užėmus vieną, sup mas naujas).

Senu baltų papročiu, savo gyvenvietes žiemgaliai s gė aukštesnėse, gamtos apsaugotose vietose, kurios bu sustiprinamos pylimais, apkasamos grioviais, apjuosian medinėmis ar akmeninėmis užtvaromis su vartais, ste jimo bokštais. Pylimų statybai naudoti mediniai rąstai, tvirtinti molio ir kalkių skiediniu. Stambesnių piliakal pylimai būdavo 12–19 m aukščio. Piliakalnio vidury – ai telė, kurios pakraščiai apjuosiami aukšta medine tvo čia statomi mediniai namai, ūkiniai pastatai. Gyvenam ji būstai maždaug 6×5, 6×4 m dydžio, stogai, tyrinėt nuomone, buvę plokšti, jais naudotasi ir ginant piliaka. Ankstyvesnieji piliakalniai – mažesnėmis aikštelėmis, pniau įtvirtinti, o nuo VII–VIII a. pastebimiau aiškėja nybinė piliakalnių paskirtis. Gyvenamieji būstai, ūk veikla persikelia į piliakalnių papėdes, į gyvenvietes, l rios buvo apjuosiamos aukšta medine tvora ir apkasan grioviu. Palaipsniui piliakalniui lieka tik gynybinė funk ja, o gyvena jame tik genties vyresnysis – „kunigaikšti Iškilus pavojui, papėdės gyventojai persikeldavo į pil kalnį ir jį gindavo.

Vienas iš plačiau tirtų Mežuotnės piliakalnių įreng apie 10 km į šiaurės vakarus nuo Bauskės, kairiajame L lupės krante. Jį iš rytų juosė 16 m aukščio Lielupės kr tas, iš šiaurės tokio pat gylio upelio griovys, o iš vakar rytų saugojo du papildomi grioviai. Pasagos formos pi mas 7-8 m aukščio, 75 m ilgio supiltas aikštelės vakarin me pakraštyje. Antras pylimas lanku juosė pietinę ir karinę papėdės pusę. Jo ilgis 150 m, aukštis 6–7 m. Pi nėje ir pietvakarinėje pusėje prie piliakalnio – apie 13 plotą užimanti gyvenvietė. Piliakalnis datuotas IX–X a. Didžiajame pylime aptikta 10 kultūrinių sluoksnių: pylimo 10 kartų statyti statiniai ir 10 kartų buvę sugria

X–XIII a. pylimo įtvirtinimai – dvi 2–2,5 m atstu viena nuo kitos gulsčių rąstų, sutvirtintų akmenimis, sien

Rekonstruotas gynybinis statinys, kuris buvo 2 m p čio, stogas vienšlaitis, su paaukštinimais išorėje. Piliak nio aikštelėje buvo gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. Atiden 14 pastatų liekanų. Pastatai 8×6,5×4 m dydžio. Rąstai g ti, apkrėsti moliu. Vienas pastatų, atrodo, buvo malūn Rasta daug suanglėjusių grūdų, girnos. Sluoksnis datuo XIII a. Dabar galime pasakyti, ką augino žiemgaliai: m žius, avižas, rugius, žirnius. Atsargos laikytos nedideliu induose, pintinėse. Po maltuvės grindimis buvo įrengta rūsys. Panašūs buvę ir kiti žiemgalių piliakalniai. Aišku, liakalnių aikštelės, jų forma bei dydis priklausė visų pir nuo tereno, įtvirtinimai, jų stiprumas – nuo piliakalnio sv bos. Mežuotnės piliakalnis, kaip matėme, labai galinga

Tervetės piliakalnio aikštelė apie 1000 kv. m. dydž trikampio formos, pylimas 7–8 m aukščio, apkastas gr viu, kitapus griovio – priešpilis. Tervetė buvusi viena iš sta biausių Žiemgalos sričių. Livonijos ordino kūrimosi laik Tervetę valdė kunigaikštis Viestartas, XIII a. jos valdo

– Nameisis, kuris vadinamas ir Žiemgalos „karaliumi". Tai buvusi viena iš stipriausių tvirtovių. 1285–1286 m vokiečiai už 200 m į šiaurės vakarus nuo Tervetės piliakalnio pastatė Svetkalnio (Heiligenbergo) pilį, kurios net jungtinė žiemgalių bei žemaičių kariuomenė negalėjo užimti. Žiemgaliai patys sudegino Tervetę ir apsigyveno Raktuvėje.

Visų piliakalnių gynybiniai įtvirtinimai ir pastatai panašūs, skirtumus sąlygoja tik vietovė.

Išnykus papročiui laidoti mirusiuosius pilkapiuose su akmenų vainikais, visoje Žiemgaloje įsigali paprotys laidoti plokštiniuose kapinynuose. Lietuviškoje Žiemgalos dalyje žinoma apie 60 kapinynų, iš jų tik keletas, Jauneikiai, Linksmučiai, Pavirvytė, Šukioniai, Pamiškiai, plačiau tyrinėti. Kiti – Papilė, Stungiai, Diržiai, Valdamai – tyrinėti iš dalies, o dar kiti pažįstami tik iš atsitiktinių radinių.

Kapinynai dažniausiai buvo prie senųjų pilkapynų. Tai rodo, jog gyventojų etninė sudėtis nesikeitė, o kito tik pasaulėžiūra arba papročiai. Daugėjant gyventojų, be abejo, daugėjo ir naujų kapinynų. Tam tikslui buvo parenkama aukštesnė kalvelė, netoli kurios paprastai teka nedidelis upelis. Aukštesnė vieta buvo parenkama neatsitiktinai – matyti, norėta, kad pavasario polaidžio ar rudens liūčių metu mirusiųjų nereikėtų laidoti vandens pilnose duobėse. Upelių vanduo šalia kapinaičių, be abejo, susijęs ir su laidojimo apeigomis (mirusiųjų prausimu), ir su pomirtinio gyvenimo įvaizdžiu (atsiminkime graikų, keltų mitus, kur mirusieji gyvena salose, laukdami naujo atgimimo). Be to, pagonių tikėjimu, vanduo skyrė žemiškąjį pasaulį nuo pomirtinio. Jauneikių kapinynui parinkta vieta Sidabrės kairiajame krante, Šukionių – kairiajame Vezgės krante, Pavirvytės – dešiniajame Virvytės krante, Linksmučių – kairiajame Kruojos krante, Diržių – kairiajame Berštalio krante ir t.t.

Tame pačiame kapinyne laidota kelis šimtmečius, daug kur pradėta laidoti V a. ir laidota iki pat XII–XIII a., o neretai ir iki XVI–XVII a. Tirdami mažiau suardytus kapinynus, pastebime, kad mirusieji laidoti lyg ir eilėmis, eilės nelygios, tarsi truputį lenktos, atrodytų, laidota puslankiu. Vieną kapą nuo kito skiria apie 30–50 cm tarpai, bet esti atvejų, kai vienas kapas kasamas visai greta kito. Tokios puslankiu išsirikiavusios eilės – Jauneikių, Šukionių kapinynuose. Ankstyvesnieji kapai, t.y. V–VII a., koncentravosi arčiau upelio, beveik jo slėnyje ir žemesnėje kalvelės dalyje, vėlyvesni – kopė į kalvos viršų. Mirusieji laidoti 30–90 cm gylyje. Galimas daiktas, kad kapų gylis priklausė ir nuo metų laiko – žiemą mirusiems kasdavo seklesnes duobes, vasarą – gilesnes.

Duobės kastos pailgos, suapvalintais kampais, 140×50–280×70 cm dydžio. Paprastai duobių kontūrai gerai išsiskiria iš aplinkinės žemės. V–VII a. dažniausiai laidota be karstų, mirusįjį suvyniojant į drobulę: dalyje kapų randami smeigtukai ant rankų kaulų, matyt, jais ir buvo susegama drobulė. VIII–XII a. dalis mirusiųjų buvo laidota karstuose. Karsto kontūrai ar net ištisi dugno ir šono likučiai rasti kai kuriuose Jauneikių, Pavirvytės, Stungių kapinynų kapuose.

Vienas būdingiausių žiemgalių laidosenos bruožų, be jau minėto čia gyvavusio inhumacijos papročio, buvo priešpriešinė vyrų ir moterų orientacija. (Beje, toks paprotys būdingas ne tik žiemgaliams, bet ir žemaičiams). Tačiau tik žiemgalių žemėse laidojimo krypties pokyčiai pastebimi VII–VIII a. Vyrai laidojimo krypties atžvilgiu „pasikeičia" vietomis su moterimis. V–VII a. vyrai buvo

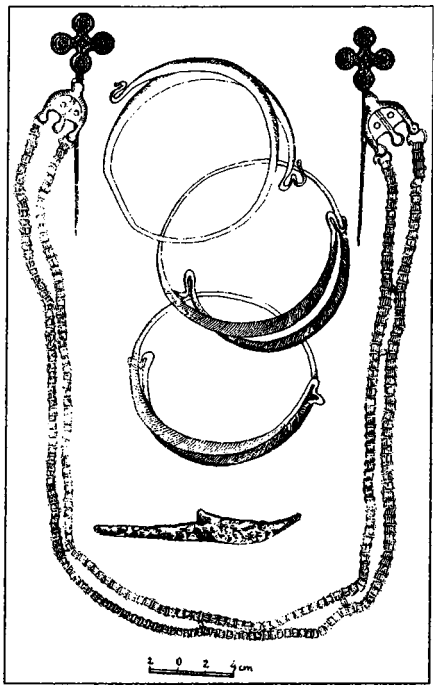

Diržiai. 2-ojo kapo įkapės: kryžiniai smeigtukai, antkaklės ramentiniais galais, peiliukas.

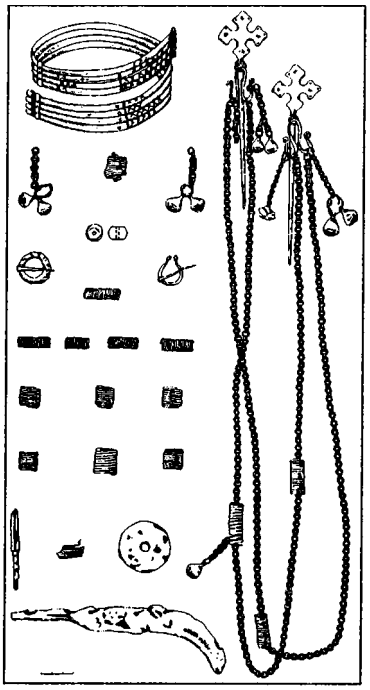

Pavirvytė. 144-ojo kapo įkapės: sudėtinė antkaklė užkeistais galais, kryžiniai smeigtukai, žiedas, kabučiai, karoliukas, įvijos, yla, verpstukas, peiliukas.

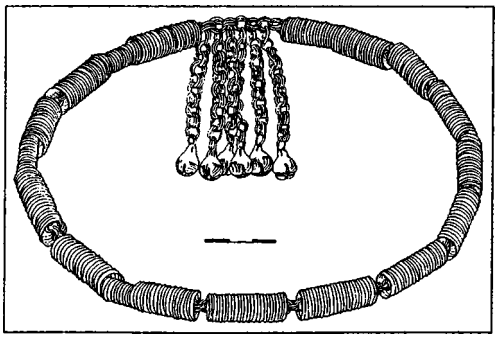

Pavirvytė. Įvijų vainikas. 135-as kapas.

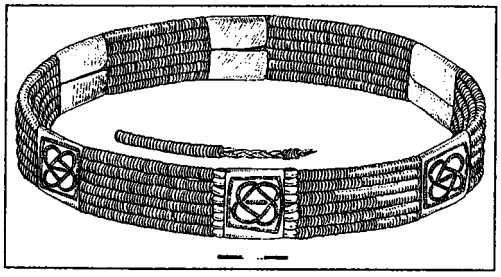

Pavirvytė. Apgalvis. 135-asis kapas

guldomi galva į rytus, o VII a. jie jau laidoti galva į vakarus, moterys – atvirkščiai. Kas sąlygojo tokius laidojimo krypties pokyčius, neaišku. Bet visoje Žiemgaloje nebuvo vieningos laidojimo krypties – viename kapinyne vyrauja rytų – vakarų kryptis, kitame šiaurės – pietų. Kodėl? Tai lėmė daug nežinomų veiksnių. Manoma, jog mirusieji būdavo orientuojami galva į įsivaizduojamą mirusiųjų pasaulį, į artimiausias šventvietes ar šventus miškus. Tokius samprotavimus, aišku, sunku įrodyti arba paneigti. Dvasinio gyvenimo reiškiniai sunkiai paaiškinami.

Žiemgaloje mirusieji laidoti paguldyti ant nugaros, ištiestomis ir suglaustomis kojomis, krūtinės srityje sudėtomis rankomis – dažniausiai viena ranka sulenkiama stačiu, kita smailu kampu, arba abi rankos smailu kampu, retkarčiais jos sukryžiuotos per riešus ir sudėtos liemens, dubens srityje, arba sulenktos per alkūnes taip, kad plaštakos siekia pasmakrę. Būta ir išimčių. Kartais dėl sprando srityje suaugusių stuburo slankstelių ar kitų invalidumo požymių mirusysis palaidotas ant šono (Linksmučiai, 46-as kapas).

Rasta ir dvigubų kapų (Jauneikiuose 33-as, 119-as, 180-as kapai, Linksmučiuose – 56-as, Pamiškiuose – 37-as kapas): vienoje duobėje (ji iškasama platesnė, apie 120–180 cm pločio) rasti dviejų mirusiųjų griaučiai. Mirusieji šiuose kapuose laidoti viena kryptimi – Jauneikiuose šiaurės ir pietų, Linksmučiuose – šiaurės – vakarų, Pamiškiuose – rytų. Jauneikių 33-o kapo radiniai leidžia teigti, jog šiame dvigubame kape palaidota moteris ir vyras, 180-ame – rasti du ietigaliai, padėti prie vieno iš mirusiųjų, o kitas be įkapių. Linksmučių 56-ame kape, sprendžiant iš įkapių, palaidotos 2 moterys, abi turtingos, viena su balneline antkakle ir žiediniais smeigtukais, kita su apgalviu, antkakle užkeistais galais ir žiediniu smeigtuku. Pamiškiuose viename kape palaidoti 2 vaikai, vienas su turtingomis įkapėmis, kitas be jų. Dvigubų kapų nedaug (tik 5), matyt tai – nebūdinga laidosena. Viename kape laidoti, matyt, kartu žuvę ar mirę giminaičiai. Po kelis dvigubus kapus randama ir kitų genčių kapinynuose – pavyzdžiui, žemaitiškame Pagrybio V–VI a. kapinyne rasti 3 tokie kapai. Įdomu, jog kai du mirusieji laidoti viena kryptimi, dažniausiai pasirinkta „vyriškoji".

Baltai tikėjo į pomirtinį gyvenimą ir stengėsi mirusiuosius laidoti su gausiomis įkapėmis. Tikėta, jog mirusiam žmogui prireiks tų pačių daiktų, kuriais naudojosi šiame pasaulyje, jog anapus mirusysis turės tęsti čia pradėtus darbus. Išsiskyrimas su išeinančiu į kitą pasaulį nebuvo laikomas labai liūdnu, gedulingu įvykiu. Greičiau atvirkščiai. Viduramžių keliautojai, aprašydami laidotuves, pažymi, jog per šermenis buvo geriama ir žaidžiama, vykdavo turnyrai, lenktynės ir mirusiojo turto dalybos bei kiti krikščioniškajam pasauliui nesuprantami negedulingi dalykai. Mirusieji į naują gyvenimą išlydimi šventiškai aprengti ir išpuošti. Laidota su gausiais, dažniausiai žalvariniais, papuošalais. Kartais kape randame po 2, 3 ar net 4 antkakles (Jauneikiai, 58-as kapas, Linksmučiai, 58-as kapas, Pamiškiai, 26-as kapas), nors gyvi būdami žmonės greičiausiai puošėsi kuria nors viena antkakle. Retkarčiais moterys palaidotos ir su 2 poromis smeigtukų (Pavirvytė, 38-as kapas) ar su keliolika žiedų ir pan.

Pagal nusistovėjusius papročius visi į kapą įdedami daiktai turėjo savo vietą: papuošalai randami padėti taip, kaip jie buvo nešiojami. Bet būta ir retų išimčių: (Pavirvytės 135-ame kape) rasta apyrankė ne ant rankos, o krūtinės srityje, matyt, buvo padėta ant karsto viršaus, segė Jauneikių 46-ame kape gulėjo ties mirusiojo keliu ir pan.). Tokios įkapės gal atsidūrusios čia kaip artimųjų dovanos.

Ginklai taip pat dėti tokia tvarka, kaip buvo nešioti. Beveik visi vyrai laidoti su ietimis. Šalia galvos, vienoje ar kitoje jos pusėje randama nuo 1 iki 6 ietigalių. Ietigaliai guli ir vienas ant kito, ir vienas šalia kito. Jeigu randama keletas ietigalių, tai jie dažniausiai skirtingų dydžių ar net formų. Dėti jie ir su mediniais kotais, kurių dabar randami tik likučiai ietigalių įmovose. VIII–XII a. kapuose ietigalių gausiau. Valdamų, Jauneikių V–VII a. kapuose rasta po 1, 2 iečių antgalius, o vėlyvuose – po 3, 4 (Jauneikiai, 107-as, 294-as, 231-as kapai, Šukioniai, 74-as kapas) ar 5 (Jauneikiai, 123-as kapas) ir net 6 (Šukioniai, 69-as kapas). Paprotys laidoti vyrą su ietimi išliko per visą tiriamąjį laikotarpį.

Vyrų kapuose randama ir kovos peilių. V–VII a. – tai siauras ilgas peilis, padėtas kairėje kojų pusėje, kotu galvos link, ašmenys nukreipti į kapo duobės vidų. VIII–XI a. naudoti platieji kovos peiliai – kalavijai. Jie dedami skersai dubens kaulų ar kiek įstrižai šlaunikaulių, kotu (rankena) – dešinės rankos link. Tokie peiliai kalavijai – viena iš būdingiausių žiemgališkų įkapių. Čia jų rasta gausiausiai. Į kapą dėti kitaip nei kaimyninėse gentyse. Be žiemgalių, jais naudojosi žemaičiai ir latgaliai.

Turėta ir vienašmenių kalavijų, tačiau naudotasi retai. Du kalavijai rasti Jauneikių kapinyne 377-ame ir 455-ame kapuose (datuojami VII a.) ir dar vienas toks kalavijas atsitiktinai rastas Lieporuose. Iš turimos medžiagos matyti, jog žiemgaliai mažai naudojosi tiek vienašmeniais, tiek dviašmeniais kalavijais. Čia vyrauja platieji kovos peiliai.

Žiemgalių kapai itin turtingi ginklų, darbo įrankių randama retai. V–VII a. vyrų kapuose dešinėje galvos ar juosmens pusėje dar galima rasti kirvį, kurio ašmenys nukreipti į mirusįjį, kotas – kojų link. VIII–XI a. kapuose kirvių vis rečiau. Iš kitų vyro darbo įrankių reikėtų paminėti peiliukus, kurie taip pat randami kojų, juosmens srityje, o kartais būna padėti įstrižai šlaunikaulių, kartu su plačiuoju kovos peiliu. Kojų, juosmens srityje retkarčiais randama peikenų, geriamųjų ragų, pincetų, pentinų, žąslų.

Moterims į kapus dėta kaplių, peiliukų, ylų, adatų, verpstukų. Vienas būdingiausių žiemgalės darbo įrankių – kaplys. Jų randama šalia kairiojo blauzdikaulio ar šlaunikaulio, kotu galvos link, ašmenimis į kapo vidų. Peiliukas, dažniausiai lenkta viršūne, dedamas juosmens srityje, kitos įkapės – peiliukai tiesia nugarėle, adatos, verpstukai, ylos – randami taip pat juosmens, kiek rečiau galvos srityje.

V–VII a. vyrų drabužis buvo susegamas sege. Tuo metu nešiotos įvairios lankinės segės. Kapuose randama po vieną krūtinės srityje, vienoje ar kitoje jos pusėje. Retkarčiais vyro kape randamas ir smeigtukas. Dažniausiai padėtas ant krūtinės, rečiau juosmens srityje. Kai kada drabužis būdavo susegamas sege ir smeigtuku. Tada abu šie papuošalai randami ant krūtinės šalia vienas kito. Vyrai puošėsi apyrankėmis. Jos randamos uždėtos ant kairės rankos, po vieną. Laidota ir su antkaklėmis. Tokia pat papuošalų dėvėjimo ir dėjimo į kapą tvarka išliko ir VIII–XI a., pasikeičia tik formos, pagausėja kapų su antkaklėmis.

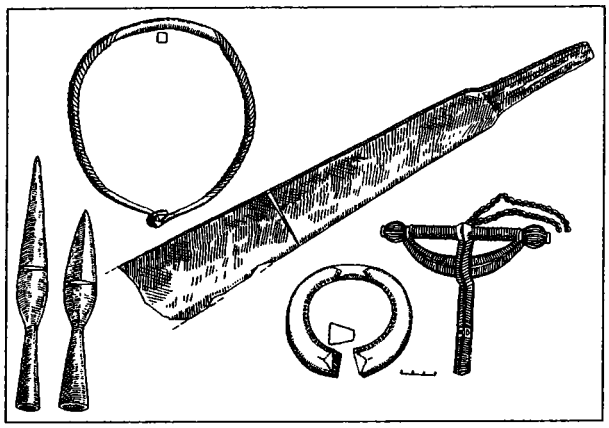

Šukoniai. 43-ojo kapo įkapės: įmoviniai karklo lapo formos ietigaliai, antkaklė su kabliuku ir kilpele galuose, platusis kovos peilis kalavijas, „kario“ apyrankė, lankinė aguoninė segė.

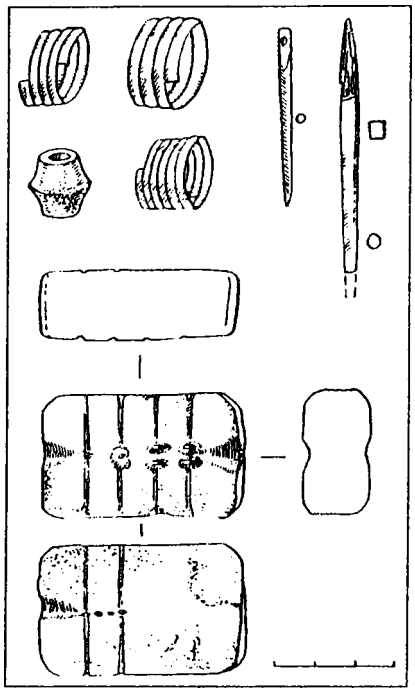

Šukioniai. 119-ojo kapo įkapės: žiedai, karoliukas, adata, yla, akmeninė liejimo formelė.

Moterų kapuose papuošalų gausiau, jie įvairesni. V–VII a. kapuose randama apgalvių, kartais – ir įvijų vainikas. Krūtinės srityje būtinai esti grandinėlėmis sujungta smeigtukų pora. Ant abiejų rankų dėvėtos apyrankės. Kai kurios moterys laidotos su antkaklėmis. VIII–XI a. kapuose rečiau randama apgalvių, dažniau puoštasi antkaklėmis, ir ne po vieną, o po 2, 3 ar net 4. Toliau mėgti smeigtukai, puoštasi apyrankėmis. Dažniausiai nešiotos ant abiejų rankų vienodos formos apyrankės. Kai kurių moterų kapuose rasta segių, kartais – kartu su smeigtukų pora.

Šukioniai. Galvos dangos rekonstrukcija. 121-asis kapas.

Vaikų kapų įkapės negausios: peties ar juosmens srityje randama peiliukų. Berniukai paaugliai laidoti su ietimis. Drabužį puošė segė, smeigtukas, ant kaklo dažnai randamas vienas karoliukas, ant rankos – apyrankė, kuri kartais padaryta iš didesnės, suaugusiojo žmogaus, sumažinta, pritaikyta vaiko rankai.

Taigi galima teigti, jog Žiemgaloje paprotys laidoti su gausiais metaliniais papuošalais, ginklais ir kai kuriais darbo įrankiais išliko visą laiką. Išliko ta pati įkapių dėjimo tvarka. Pasikeitė tik ginklų ir papuošalų formos. Vėlesniais amžiais įkapių tik gausėja. Matyt, mainais buvo gaunama vis daugiau spalvotų metalų, gaminamasi daugiau papuošalų.

Norėtųsi aptarti žiemgalių kultūros išskirtinius bruožus. Žiemgaliai niekada nelaidojo mirusiojo kartu su žirgu, kaip žemaičiai arba aukštaičiai. Šiuo požiūriu jie artimesni latgaliams. Žiemgaliai mirusiajam į kapą nedėjo nei žirgo įkapių, kaip kuršiai (kurie žirgo su mirusiuoju nelaidojo), nei raitelio aprangos daiktų, kaip tai darė aukštaičiai. Visa tai žiemgalius sieja su latgaliais.

Žiemgaloje buvusi savita įkapių į kapą dėjimo tvarka ir sudėtis. Kape labai daug ginklų. Vyrus, kaip jau minėta, laidojo su ietimis (labai retai su viena ietimi), kovos peiliais.

Kaimyninėse gentyse taip pat laidota su ietimis, bet jų randama rečiau ir ne taip daug viename kape. Skiriasi ir į kapus dėtų iečių ietigaliai. Žiemgaliai mieliau naudojo įmovinius ietigalius, ir tik vienas kitas randamas įtveriamasis. O latgaliai labiau mėgo ietis su įtveriamaisiais antgaliais. Žiemgalių ietigaliai tokios pat formos kaip žemaičių, tačiau jų plunksnos plokštesnės, nėra aiškios briaunos, einančios plunksnos viduriu, nėra ir aiškaus perėjimo iš plunksnos į įmovą. Naudoti čia ir užbarzdiniai žeberkliniai ietigaliai, kuriuos mėgo kuršiai.

Savitos formos buvę ir žiemgalių kalavijai. Patys ankstyviausi – siauri ilgi kovos peiliai, kartais su žiedu ant įkotės, vėliau čia įsigali platūs kovos peiliai, kalavijai. Plačiuosius kovos peilius naudojo ir žemaičiai su latgaliais, bet žiemgaliai turėjo savitą šių ginklų dėjimo į kapą tvarką. Čia jie randami padėti skersai kojų arba dubens kaulų. Žemaičiai juos visada dėjo į kapą prie mirusiojo šono, išilgai griaučių, o latgaliai visai neturėjo griežtos jų dėjimo į kapą tvarkos. Čia jie randami padėti ir šalia mirusiojo griaučių (bet visada išilgai jų), ir ant griaučių (taip pat išilgai). Latgaloje tokie ginklai naudoti trumpiau – tik iki VIII a., o žiemgaliai plačiuosius peilius kalavijus naudojo dar ir XI a.

Etninius bendrumus bei skirtumus paryškina randami kirviai. Žiemgaloje vyrai su kirviu nuo VII a. buvo laidojami žymiai rečiau nei Latgaloje, kur šis paprotys buvo labiau paplitęs, taip pat rečiau nei Žemaitijoje. Žiemgaloje

naudoti dviejų tipų kirviai – įmoviniai ir pentiniai. Įmoviniai kirviai paplitę vakarinėje Žiemgalos dalyje, pentiniai – rytinėje. Žemaičiai ir kuršiai naudojo tik įmovinius kirvius, kaip ir vakariniai žiemgaliai. Latgaliai, sėliai ir aukštaičiai – pentinius, kaip ir rytiniai žiemgaliai. Taigi kirvis yra ta įkapė, kuri leidžia pastebėti buvusius lokalinius skirtumus pačioje gentyje.

IX–XII a. žiemgalių kapuose nėra latgaliams būdingų kovos kirvių su žalvariu puoštais kirvakočiais.

Dar viena ypač būdinga žiemgaliams įkapė – kaplys. Kol kas kaplių randama tik šioje teritorijoje, o Rytų bei Centrinėje Lietuvoje tik pavieniais atvejais. Todėl drąsiai galima teigti, jog ši įkapė būdinga žiemgaliams. Būdingi čia ir peiliukai lenktu smaigaliu. Bet darbo įrankių žiemgalių kapuose randama kur kas rečiau nei kitose gentyse.

Visų genčių moterys dabino galvas metaliniais papuošalais. Daugumos genčių moterys puošėsi žalvariniais ar pasidabruotais apgalviais. Vienur jie gaminti iš smulkių įvijų su siauromis skiriamosiomis plokštelėmis (Žemaitija, Kuršas, Žiemgala, Latgala, Aukštaitija), kitur mėgti įvijų vainikai su pakaušio srityje laisvai krentančiomis įvijėlėmis, užsibaigiančiomis kabučiais (Latgala ir iš dalies Žiemgala), bet tik žiemgalės bei jų kaimynės žemaitės nešiojo apgalvius iš stambių žalvarinių plokštelių, sujungtų trumpomis įvijėlėmis. Tokie apgalviai randami ne visoje Žiemgaloje, o tik pietinėje jos dalyje. Tai suartina žiemgales su kaimynėmis žemaitėmis. Bet tik žiemgalėms būdingas ant viršugalvio (aukščiau apgalvio) uždėtas stambios įvijos vainikas.

Žiemgalės, kaip ir latgalės, nepuošė kepurėlių ar jų kraštų žalvariniais kabučiais, kaip tai mėgo daryti žemaitės, kuršės bei skalvės. Tiesa, retkarčiais čia randamos kepuraitės ar galvos raiščiai puošti žalvariniais spurgeliais.

Žiemgaloje nebuvo papročio puoštis karolių apvaromis. Nešiota tik po vieną kitą karoliuką, kaip ir Latgaloje, greičiau kaip amuletą. Tačiau labai mėgta puoštis antkaklėmis. Būdingiausios šiam kraštui yra antkaklės, – užsibaigiančios kilpele ir kabliuku. Yra kapinynų, kur rastos tik šios formos antkaklės. Be žiemgalių, jomis puošėsi ir kaimyninių genčių moterys, tačiau daug rečiau. Keturkampiais užkeistais galais antkaklės nešiotos ne tik Žiemgaloj, bet ir Latgaloj, o antkaklės užkeistais storėjančiais galais randamos Žiemgaloje, Kurše bei Žemaitijoje. Vytinės antkaklės kilpeliniais galais ypač mėgtos kuršių, nešiotos ir žiemgalių. Iš visų Lietuvos teritorijoje gyvenusių genčių sudėtinėmis antkaklėmis labiausiai puoštasi Žiemgaloje. Jos būdingesnės latvių gentims.

Žiemgaloje, kaip ir Žemaitijoje, moterys ir vyrai drabužių susegimui naudojo skirtingus papuošalus. Vyrai drabužius susegdavo segėmis, moterys – smeigtukų pora. Žiemgaliai vyrai ypač mėgo lankines aguonines seges, rečiau nešiotos lankinės laiptelinės, ilga kojele bei įvairių formų pasaginės segės. Žymiai „iškalbingesni" šiuo požiūriu moterų nešioti smeigtukai. Jau pati smeigtukų dėjimo į kapą tvarka skiria žiemgales nuo žemaičių. Nors tiek vienos, tiek kitos mėgo puoštis smeigtukų pora, tačiau žiemgalių kapuose smeigtukai randami abiejose krūtinės pusėse, o juos jungianti grandinėlė laisvai krinta krūtinės srityje ir siekia juosmenį. Žemaitės, kaip minėta, laidotos taip pat su dviem smeigtukais, bet jie neįsegti į drabužį, o padėti vienoje krūtinės pusėje, adatas apvyniojant grandinėle. Patys mėgstamiausi smeigtukai buvo žiediniai, trikampėm galvutėm ir įvairių formų kryžiniai – išplotomis plokštelėmis, mažomis buoželėmis, kiaurakryžmiai. Be žiemgalių, tokiais smeigtukais puošėsi ir žemaitės. Žiemgalėms, žemaitėms ir kuršėms būdinga į smeigtukus įkabinti kabučius ir sujungti juos ilgomis grandinėlėmis.

Apyrankės taip pat atspindi kai kuriuos gentinius skirtumus. Žiemgalės mėgo apyrankes iškilia trikampe briauna. Tokios formos apyrankėmis puošėsi ir žemaitės, rečiau aukštaitės. Rankogalinėmis apyrankėmis puošėsi žiemgalės, žemaitės ir latgalės. Tik žiemgaliams ir latgaliams būdingos masyvios, vadinamosios kario apyrankės. Apyrankės su gyvūnų atvaizdais galuose būdingos kuršiams, bet nešiotos ir žiemgalių.

Žiedai nebuvo mėgstamas žiemgalių papuošalas, juos labiau vertino kuršiai. Žiemgaloje nebūta ir papročio laidoti mirusį sujuostą odiniu diržu. Kapuose retai randama sagčių ar kitų metalinių diržų dalių. Tuo žiemgaliai skiriasi nuo žemaičių ir ypač nuo kuršių. Negausu diržų ir latgalių kapuose.

Apeiginės ir buitinės paskirties daiktai – geriamieji ragai, pincetai, skiltuvai ir kt. – daugmaž vienodai paplitę visose gentyse, tad etninei priklausomybei nustatyti nedaug tepasitarnauja, jų puošyba labiau priklausė nuo savininko turtingumo ar vaidmens bendruomenėje negu nuo gentinio priklausomumo.

Remdamiesi aptartais archeologiniais duomenimis, pabandysime nusakyti ir teritoriją, kurioje gyveno ši gentis, turint omeny ploto vakarinį, pietinį ir rytinį pakraščius.

Archeologai, rašę apie žiemgalius, vakarinę jų ribą vedė Ventos upe. Tačiau, suradus Pavirvytės kapinyną, esantį prie Virvytės upės, kairiojo Ventos intako, matyti, jog žiemgalių gyventas plotas kai kur labiau nutolęs į vakarus nei buvo manyta. Dabar aišku, kad žiemgaliai Ventą siekė bent jau nuo Papilės iki Virvytės žiočių, o kai kur gyveno ir kairiajame Ventos krante. Rytinė žiemgalių riba tebelieka neapibrėžta. Nėra tirtų kapinynų vakariniame Pasvalio r. ir rytiniame Biržų r. pakraščiuose. Todėl čia riba pagal nusistovėjusią tradiciją laikoma Mūšos upė, vietomis „persikeliant" į dešinįjį krantą (Brenčių kapinynas). Pietrytine riba reikėtų laikyti ne Lėvens upę, o Pyvesos upelį, nes Smilgių ir Pumpėnų kapinynai, esantys Lėvens dešiniajame krante, atrodo, žiemgališki (rastos antkaklės su kabliuku ir kilpele, apyrankės iškilia trikampe briauna ir kt.).

Žiemgalių gyventų plotų ribos nebuvo pastovios. V–VII a. pietinė tų plotų riba galėjo būti kiek šiauriau, bet vėliau pasislinko į pietus. Piečiausi žiemgalių kapinynai – Šukioniai, Stačiūnai, Meldiniai – datuojami VIII–XI a.

Nors iš literatūros yra žinoma ir priešinga nuomonė: esą II tūkst. pr. žiemgaliai pasitraukė į šiaurę, pietuose savo gyventus plotus užleidę žemaičiams ir aukštaičiams. Tačiau minėtų kapinynų medžiaga rodytų buvus atvirkščiai. Taigi pietinė jų gyventų plotų riba ėjo šiauriniu dabartinio Panevėžio r. pakraščiu, gal šiek tiek lietė Radviliškio rajoną, apėmė Šiaulių rajono šiaurinę dalį. Į vakarus nuo Šiaulių siekė Papilę ir toliau ėjo į šiaurės vakarus.

Dėl išsamesnio vaizdo reikėtų bent užsiminti apie žiemgalių vardo kilmę bei kalbą. Čia, be abejo, kalbininkų sritis. Todėl teks apsiriboti jų teiginių referavimu.

Vieni tyrinėtojai žiemgalių kalbą laiko latgalių kalbos tarme. Tačiau dar daugiau mokslininkų ją traktuoja kaip atskirą rytinių baltų kalbą, kuri, vienų nuomone, artimesnė dabartinei latvių kalbai, kitų – lietuvių. Tapatinti žiemgalių gentį ir jų kalbą su latviais neleidžia ne tik abiejų skyrimas istorijos šaltiniuose, kuriuose užfiksuoti žiemgalių kalbos pavyzdžiai, bet ir įvairūs kiti faktai: iš istorijos šaltinių žinome, kad latgaliai 1220 m. ruošė žygius prieš žiemgalius. Šiame straipsnyje aptarta savita žiemgalių kultūra taip pat gerokai skiriasi nuo latgalių.

Žiemgaliai turėjo savitą kalbą, vienomis ypatybėmis artimesnę latvių kalbai, kitomis – lietuvių, dar kitomis – vakarų baltų kalboms.

Z. Zinkevičius, nagrinėjęs žiemgalių kalbą, teigė, kad joje galėjo būti ir tarminių skirtumų. Šiauriniai žiemgaliai atskirus garsus galėjo tarti kaip latgaliai, pietiniai – kaip lietuviai. Šis Z. Zinkevičiaus teiginys neprieštarauja ir archeologų išvadoms apie pietinių ir šiaurinių žiemgalių kultūrinius skirtumus.

Žiemgalių pavadinimas šaltiniuose turi pradžią „Z", taigi duotas tų baltų genčių, kurios senesnį „Ž" buvo pavertusios „Z". Po jo esančio vokalizmo žymėjimas svyruoja. Skandinavų *„Seimgaler"*, Rusijos metraščių *„Зимu-gola"* (čia *„u"*, liet. „i" – iš senesnio dvibalsio *„ei"*) rodo buvus senovinį baltų dvibalsį *„ei"*, taigi *Zeim* – liet. *Žeim-*.

Žiemgalių genties pavadinimo pirmąjį dėmenį *Žeim-* galima įtarti turint tą pačią šaknį kaip žodžio *žiema* (la. *ziema*, pr. *zeimo*). Antrasis dėmuo siejasi su žodžiu „galas", turėjusiu reikšmę *„sritis" „kraštas"*. Taigi Žiemgala suprantama kaip „žemių" (šiaurės) galas (sritis kraštas), o žiemgaliai „žemių (šiaurės) krašto gyventojai". Tokį vardą galėjo duoti jiems tik pietiniai kaimynai (matyt lietuviai, žemaičiai).

Etnonimo variantas *žiemgaliai* ir jo sąsaja su *žemas*, la. *zems* yra antrinės kilmės. Z. Zinkevičiaus nuomone, turime retą kirčiuoto „ei", „ie" virtimo „e" pavyzdį, kintant krašto gyventojų sudėčiai ir kalbai, lengviausia suprasti semantinę pavadinimo interpretaciją nuo *„žeimių krašto"* prie *„žemo krašto"*, juo labiau, kad geografiškai Žiemgala – žemumų kraštas. Latvijoje vokiečiai *Žiemgalieši* verčia *Niederland*. Visa tai tik dar kartą paliudija, kad etnonimo variantas *žiemgaliai*, jo sąsaja su *žemas* yra antrinė. Yra tyrinėtojų, spėjančių, kad šis pavadinimas gali būti ir hidroniminės kilmės.

LITERATŪRA:

1. Bielenstein A. Die Grenzxen des Lettischen Volksstammes und der Lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. – St. Petersburg, 1892.
2. Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. – V., 1985.
3. Latvijas archaiologija. – Rīga, 1926.
4. Latvijas PSR archaiologija. – Rīga, 1974.
5. Lietuvių etnogenezė. – V., 1987.
6. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. – V., 1955.
7. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – V., 1977, kn. 3.
8. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – V., 1978, kn. 4.
9. Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – V., 1986.
10. Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Senovė. – Kaunas, 1938, kn. 4.
11. Tautavičius A. Baltskije plemena na territorii Litvy v I tysečel. n. e. // Iz drevnejšej istorii baltskich narodov. – Riga, 1980.
12. Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė // Iš lietuvių etnogenezės. – V., 1981.
13. Tautavičius A. Vidurinės geležies amžius Lietuvoje. – V., 1996.
14. Vaškevičiūtė I. Burial Practices in one of the Baltic Tribes – Semigallians // Contacts across the Baltic sea. – Lund, 1992.
15. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuviai IX–XI a. – V., 1970.
16. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. – V., 1984, kn. 1.

Žiemgaliai between the 5th and 12th centuries

Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ

Around the 5th century A. D. the formation of the Baltic tribes started in the territory of Lithuania. On the areas of cultural territory marked off by barrows with wreaths of stones around them the Žemaičiai, Žiemgaliai and Latgaliai tribes came to live.

The territory inhabited by Žiemgaliai was bounded on the south by the present northern outskirsts of Šiauliai and Panevėžys districts; it nearly reached the Gulf of Riga in the north and bordered on the Venta river in the west. The eastern dividing line of Žiemgaliai is not quite distinct: it is considered to be the geographical boundary that separates the district of Biržai from that of Pasvalys, or Biržai district is divided into two parts the edge of the western part being attached to Žiemgaliai.

The Baltic tribes being all alike in their spiritual culture in a variety of ways differing from that of the Slavs and Germans in their material culture had peculiar features according to which they differed from one another.

Žiemgaliai like all the Balts used to pile up the grounds for hill-forts and construct buildings on them as well as arrange fortified castles and establish settlements nearby.

The cremation of the dead was not introduced. They used to be burried in flat-grave cemeteries. Approximately sixty of them are known in Lithuanian territory at present. Only some of them have been under study but they have not been thoroughly investigated yet.

Burial-mounds near the former barrows are indications of the stability in the ethnic body among inhabitants. Only the world outlook and the customs have changed.

The dead used to be burried on the same burial-hills for a long time, that is, from the 5th to the 12th century, and, in some places, until the 16th–17th centuries. Graves measured about 140×50 – 280×70 centimetres. From the 8th to the 12th centuries part of the dead was already burried in coffins.

The fundamental characteristic in burrying of Žiemgaliai, apart from the above mentioned inhumation, is the counter orientation of men and women. Only in Žiemgala changes in a burrying direction are noticed. They occured in the 7th–8th centuries as the directions of men and women in burrying with the places changed. The dead used to be burried with the abundance of burial clothes, weapons, tools, adornments.

A great number of the things used in Žiemgala are characteristic of the Baltic tribes; the smaller part of them belong only to few of the tribes, and, as for the rest, they are unique things, that is, adornments and weapons.

In Žiemgala wide knives for fighting were frequent. They used to be placed into the grave in a peculiar way, that is, crossway on the skeleton of the dead. The heads of spears used to be with flat top end.

The cremation custom has never existed in Žiemgala; soldiers have never been burried together with their seeds. There was no victim of the seed. Clothes of a rider as well as his leather belt were never placed into the grave.

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, 2001 Vilnius

Gauta 1997 10 18
Įteikta spaudai 1998 07 23

Mažosios Lietuvos SLOGUČIAI

Ignas NARBUTAS

Tyrimo objektas: sloginimo reiškinys lietuvininkų mitologinėje tautosakoje. Tikslas: tirti lokalinius sloginimo patyrimo bruožus, atskleisti šio patyrimo vietą lietuvininkų pasaulėžiūroje. Metodai: lyginamasis tipologinis ir fenomenologinis. Išvados: bendražmogiškasis sloginimo reiškinys Mažojoje Lietuvoje dažniausiai sietas su laumėmis, čia įgavusiomis ir namų dvasių bruožus. Tokia sloginimo aiškinimo tradicija yra artima „bendralietuviškajai", šį reiškinį siejančiai su moteriškomis mitinėmis būtybėmis.

Žmogus su antgamtiniu pasauliu susiduria įvairiomis aplinkybėmis: keliaudamas, dirbdamas, įvairiose vietose – miške ir lauke, bet vienas šiurpiausių žmogaus patyrimų yra, kai „dvasios puola" žmogų jo namuose, gulintį lovoje visiškai beginklį, neapsaugotą. Lietuvininkų tautosakoje esama nemažai pasakojimų apie tokius „dvasių antpuolius". „*Viename kieme Stalupėnų pavieto nekuri moteriškė, po jos palaidojimo, tankei pareidavo. Teip vieną vakarą jos dukrelės girdėjo ją vėl į stubą tiesiok prie lovos ateinant. Če apsistojus per patalus ant pasakotojęs kojų pirštų skaudžei uždrožus; potam, patalus nuvertus, žemyn plėšus teip, jog pasakotojė bei jos sesuo, kuri motiną matė, nei su dantimis įsikandusęs išlaikyt' juos negalėjęs...*" (1; 132, Nr. 12, 13).

Vienas dažniausių būdų, kuriais dvasios puola, kankina žmones – sloginimas, spaudimas. Žmogų sloginančios dvasios dažniausiai vadinamos *slogučiais, slogutėmis,* kartais *sloga*:

„*Buvo graži mėnesiena, kai aš šale lovos vyrą pamačau: tasai, tuojau ant patalų užsimetęs, mane didei slėgė. Aš šaukiau, o tas vyrs–sloga tarė: „jei tu ne tylėsi, tai aš pabėgu". Aš dar dikčiau šaukiau, o sloga išbėgo. Tą šauksmą ir per sieną kitoj' stuboj' gulintiejie girdėję rytmetij' apie tai klausė. Sekančią naktį sloga prie lango vos pabarškinus man ant patalų užsimetė. Tris kartus nuslėgtas pasimeldžau ir dar zerkolą ant priegalvio pasidėjus – buvo pakajus, ale dar septynis vakarus tas vyras atėjo, bet dar ir žiburį degindams gavau ant visados pakajų*" (1; 203, Nr. 8).

Iš lietuvininkų tautosakos matyti, kad žmonės neretai tikėjo, jog slogina nekrikštytų kūdikių dvaselės: „*Iš Perbangų... ūkininką Simkų labai tankei slogindavo; jis to didei nubodęs ir persiliudyt' norėdams, pradėjo labai uždabot'. Teip kartą atsigulęs pajuto jau patalais slogą užslenkant; jis ale pasistiprinęs ją sugaut', mažo kudikio rankelę nutvėrė, kuri, belaikant tarp rankų, išnyko*" (1; 203, Nr. 4, 5). Didžiojoje Lietuvoje pasakojama, kad „*slogutis esąs dušia žmogaus numirusio, kuri tur' nuotarstį pas kokį žmogų, kurs jai dar neatlikęs, už tai jį slogina, ale daugiause in slogučius pavirsta mirusiejai be krikšto kūdikiai*" (1; 202, Nr. 2, 3). Mažojoje Lietuvoje nėra tokių pasakojimų, kur būtų aiškiai išsakytas tikėjimas, kad slogina numirėlių dūšios, bet apie tai galima spręsti iš reiškinio patyrimų aprašymo: sloginant „*nutvėrė žmogišką ranką aukščiau kumštės, kuri šalta lyg ledas buvo*" (1; 203, Nr. 7).

Europos tautų mitologijose sloginimu užsiimanti pikta dvasia vadinama *mara* (iš šio žodžio kilo pranc. *cauchemar*, anglų *nightmare*). Žodis *mara* kildinamas iš *meran-* „slogintojas". Germanų kalbose yra dažnas gimininingų žodžių ryšys su krūtinę slegiančiu svoriu: islandų *mara*, danų *mare*, žemutinių vokiečių *moore*, bohemijos *mara* ir kt. (2; 243).

Indoeuropiečių mitologijoje *mara, mora* vadinamos mitinės būtybės asocijuojasi su mirtimi. Pavyzdžiui, budistų *Mara* – blogio ir visko, kas neša mirtį, įsikūnijimas. Slavų mitologijos *Mareną* (Марена) ir *Marą* (Мара, Марyха, Мора, Кикимора) taip pat galima kildinti iš mirties įvaizdžio (3; 143). Vokiečių tautosakoje su sloginimo reiškiniu (*Apldrück*) dažnai siejami erotiniai sapnai, o slogučiai – su inkubais ir sukubais (3; 344. 4; I – 281). Ir Mažojoje Lietuvoje randame pasakojimų, kad bernas, pagavęs slogutį moters pavidalu, ją veda ir susilaukia iš jos vaikų (1; 204, Nr. 10, 11, 12).

Nėra vieningos nuomonės, kas užsiima sloginimu. Lietuvininkai neretai tiki, kad žmones slogina (spaudžia) laumės (5; 14, Nr. 80–83). Kuršių Nerijos žvejai pasakoja, kaip tie žmonės, kuriuos spaudė laumės, pabusdavo, girdėdavo atsidarant duris. Išsigandę girdėdavo ir laumės žingsnius. Bet nė vienas negalėjo pajudėti. Prakaitas išpildavo žmogų, jaučiantį, kaip jį pradeda nuo kojų pirštų galvos link kažkas spaust. Jis nori šaukti, bet negali išgauti nė garso, apžavėtas laukia, kada laumė jį paliks. Kuršių Nerijoje pasakota, kad kai kuriuos žmones laumė puola kiekvieną naktį. Tokie žmonės sloginimo galėjo atsikratyti vakare palikę skersai durų padėtą šluotą. Tai galima palyginti su tikėjimu, kad laumei jodant galvijus, „*reikia staldo kerčioj šluotą padėti, tai ji ir nebeateinanti*" (5; 14, Nr. 80). Laumės taip pat atsikratoma, jei pavyksta pajudinti kojos pirštą, kol ji dar neužgulė. Tačiau tos priemonės efektyvios tik tam kartui. Jei pamirštama jomis pasinaudoti, laumė slogina vėl. Kuršių Nerijos žvejai tikėjo, kad visam laikui laume galima atsikratyti, jei, prieš jai užlipant ant kojų pirštų, pavyksta ištarti: „*Aš išginu tave iki jūromis plaukiojančių burlaivių aukščiausiųjų stiebų viršūnių*" („*Ich verbanne Dich bis auf die hoechsten Mastspitzen der Segelschiffe, die die Meere befahren*") (6; 289).

Yra duomenų, kad slogino ir kitos mitinės būtybės. M. Pretorijus rašo, kad kai kas slogintoju laikė aitvarą („*Aitwars, den etliche vor den Alf halten*") (7; 21). Kai kurie tyrinėtojai mano, kad turėtas omeny J. Lasickis, aitvarą apibūdinęs kaip inkubą („*Aitwaros est incubus*") (8; 44). M. Pretorijaus aprašymu, Nadruvoje valstiečiai aitvarą (slogutį) įsivaizduoja esantį žmogiškos išvaizdos, turintį neįtikėtinai dideles rankas ir kojas („*Den Aitwars oder Alf beshreibet der Baur allhie in Nadravien, dass er sol wie ein Mensh gestalt sein, mit unglaublich grossen Handen und Fusses*") (7; 13). Toks aitvaras gana netipiškas – Lietuvoje žmogaus pavidalo aitvaras įsivaizduotas labai retai (tik 4 proc. visų sakmių apie aitvarus), ir tada jis dažniausiai vadintas velniu (9; 152). Iš M. Pretorijaus teksto galima suprasti, kad slogučiu aitvaras laikytas tik Nadruvoje (7; 30).

Jei ir naudojosi J. Lasickio medžiaga M. Pretorijus, tai „pataisydamas" ją. Žodis *inkubas*, kilęs iš lot. *incubare*, žyminčio „gulintį ant", iš dalies gali būti siejamas su slogučiu, kuris slogina „užsilipęs" ant gulinčiojo, bet Europos tautų mitologijoje inkubu dažniausiai vadinamas demonas, siekiantis moters meilės. Viduramžiais sloginimas laikytas realiu reiškiniu, o inkubai bei sukubai – esą tik iš sapnų. Bet XVI a. šie reiškiniai dažnai painiojami, nes kai kurie mokslininkai slogučius ir inkubus su sukubais kildino iš sapnų, o teologai, priešingai, inkubus su sukubais pradėjo laikyti visiškai realiais (10; 115, 131–134). M. Pretorijus, būdamas kunigas, galėjo labiau nei kiti skirti slogutį ir inkubą ar sukubą. Matyt neatsitiktinai jis rašė apie Nadruvos gyventojų aitvarą kaip apie slogutį. Jo pateiktas aitvaro aprašymas labiau primena slogučio, nei aitvaro apibūdinimą. Negalime atmesti ir J. Brodovskio, P. Ruigio ar K. G. Milkaus žodynų liudijimų. J. Brodovskis aitvarą vadina „*Alff*", P. Ruigis – „*der alff, der Maar in den Haaren*" (11; 612).

Kai kada sloginamas žmogus negali nusakyti jį sloginusios dvasinės būtybės:

„*Bluoze, šiporus*" (laivo darbininkas – I. N.) *iš Baltrupėnų ant savo valties naktvinai pasitaisęs, duris užrakinęs, atsigulęs ir išgirdęs lenta ant valties vieną ateinantį. Pamislyjo: dar teip vėlai ateina kas, bene kokį „lodingį" man prisulyt', – ir pamatė nekurį vyrą jau prie durų. Jis norėjo eit atrakyt, ale ansai tuom žyg jau buvo viduj, jo lovoj, ir su tokiu smarkumu jį spaust pradėjo, kad jis, į sieną baldydams, matrosus ant pagalbos šaukė, tai svetimasis, kai nebuvęs, pro duris išslinko, o matrosai, atsiskubinę, per uždarytases duris negalėjo įeit į vidų, tai jis, atsikėlęs, atrakino ir juodu įleido*" (5; 148, Nr. 24).

Neretai pasakojama, kad bernas veda jį sloginusią būtybę. Vieną tokį atvejį jau minėjome. Lygiai taip pasakojama apie Laumes:

„*Viens bernas sau viens kamaro gulėjo, o jį vis kasnakt ateidavo laumė slogyt ilgą čėsą, teip kad tas žmogus jau povisam pasibaigęs buvo. Jis vislab bandė, ale nieks nemačyjo, iki jį viens žmogus pamokino, kaip jis tą laumę galėtų sugaut. Būtent jis turės nueit į girią, o tankumyne stovintį aužuola[i]tį pasikirst ir iš to pasidaryt kylelį, ant viršūnės link smailai nudroštą, o su tuom jis tur tą skylę užkalt, per kurią laumė į jo kamarą įlend. Prieg tam jis turės duot iš trijų devinių stukelių geležies kūgį pasidaryt, o į tą kūgį liepinį kotą įsidėt, su tuom kūgiu jis tur aną kylelį įmušt...*", – jis taip ir padarė, „*kai išaušo, tai jis rado labai gražią mergą* [orig. *jumprovą*], *bet buvo labai nuliūdusi. Tą mergą jis ne po ilgo ir parvedė, o jiedviem ir tikrai gerai sekės, nes ji greitai ir gražiai dirbt mokėjo, tik pradėt ir pabaigt negalėjo. O juodu ir susilaukė du kūdikius, ale ji didiai liūdna buvo dėl to kylelio, ir ji jį todėl ustaun melsdavo, kad jis tą kylį atkištų, tai ji po tam kožną darbą pradėt ir pabaigt galėsianti. Po kelių metų jis ir atkišo tą skylę, ir štai su pirma nakčia jo pati ir prapuolė ir daugiaus nesugrįžo*" (12; 104).

Kartais slogutis galėjo būti įvardinamas kaip pikta dvasia: „*Kad kokį sykį pikta dvase žmogaus arba kokio sutvėrimo paveiksle rodos ir viršui eina...*" (5; 19, Nr. 159).

Lietuvininkai žinojo įvairiausių būdų, padedančių apsisaugoti nuo sloginančios būtybės antpuolio. „*Kurį laumė spaud, tas tur mažąjį pirštuką [lankstyti], tad laumė atstoj*" (5; 14, Nr. 83). „*Žmogus gal taipjau priegalvius iš galvos galo kojų galan padėti ir taip atsigulti. Priegtam tur gulti eidams klumpius arba kurpes taip padėti, kad kulnys vis po lovos, o galai int aslos būtų, tai laumė nebateis*" (5; 14, Nr. 82). Pastarąjį būdą galime palyginti su senųjų Kuršių Nerijos žvejų paročiu einant gult šlepetes taip palikti, kad jų smaigalys visados šalin nuo lovos žiūrėtų ir rytą būtų galima iškart įsispirti. Be to, jie tiki, jei apavas kitaip paliktas, žmogus gali susirgti ir numirti (6; 287). Čia galime įžvelgti tikėjimą į sloginančių būtybių ryšį su liga, ligos demonu (sloga – ir slogučio, ir ligos vardas).

Mažojoje Lietuvoje nuo slogučių saugotasi ir Europoje įprastais būdais: malda, kryžiaus ženklu, veidrodžio padėjimu po pagalve. Vokietijoje apsisaugojimui nuo slogučio (*Alp*) buvo įprasta ant tvarto durų paišyti pentagramą, vadinamąją druidų pėdą (*Drudenfuss*) (4; 269–300). Mažojoje Lietuvoje tuo pačiu tikslu ant durų paišyta pentagrama ar aštuonkampis kryžius, vadinami „Laumės kryžiumi". Pentagramą latviai vadina *lietuvena krust*. *Lietuvens* – latviškai „slogutis, košmaras". Šį pavadinimą J. Endzelynas siejo su lietuvių *liečia* (13; 200).

Visose pasaulio kultūrose esti pasakojimų apie tai, kaip kažkokios mitinės būtybės slogina (arba spaudžia) gulintį žmogų. Tarkim, Naujojoje Škotijoje tikima, kad ant nugaros miegantį žmogų kankina košmarai, Filipinuose – kad negalima gulėti ant nugaros, nes blogos dvasios ateis, atsisės ant jūsų ir duos jums blogus sapnus... (10; 24–25).

Esama įvairių sloginimo kilmės teorijų: vieni tyrinėtojai manė, kad tai sapnų, kiti – kad liaudies meninės kūrybos padarinys. Davidas J. Huffordas, dešimtmetį tyrinėjęs sloginimus, taip nusako pagrindinius sloginimo bruožus:

1. subjektyvus budėjimo įspūdis;
2. įvairiai patiriamas nejudrumas;
3. realus aktualios aplinkos suvokimas;
4. baimė (10; 25).

D. J. Huffordo tyrinėjimai atskleidžia, kad sloginimo reiškinys yra bendražmogiškas ir tik išoriškai įvairuoja tautiniais bruožais. Bet nuo kultūrinės tradicijos nelabai priklauso pats sloginimo faktas ir apsaugos nuo jo priemonės.

Kultūrinių tradicijų įtaka akivaizdesnė sakmėse. Čia pasakojimas apie sloginimo reiškinį neretai išplėtojamas, įgauna fantastiškų bruožų: auka gaudo slogutį / slogutę; auka veda slogutę; slogutis pabėga.

Kartais sloginimo reiškinys tampa pasakos siužeto branduoliu (LPK *423 – „Bernas veda laumę"), intrigos šaltiniu. Bruožai, kuriuos sloginimo reiškinys įgauna lietuvininkų kūryboje, liudija, kad čia jis siejamas su erotiniais sapnais.

Palyginti su Lietuvoje užrašytais pasakojimais (nesvarbu, ar tai sakmės, ar slogutį patyrusio prisiminimai), Mažojoje Lietuvoje daug pasakojimų, kuriuose sloginimu užsiima laumės: (publikuotuose šaltiniuose laumė čia paminėta 10 kartų (6 kartus kaip slegianti/spaudžianti žmones, 4 – spaudžianti ar kankinanti gyvulius), o Lietuvoje – 7 kartus. Vietoj laumės Lietuvoje dažnai minima mergaitė arba slogutė (Mažojoje Lietuvoje ji paminėta tik porą kartų, Lietuvoje – 16). Kitos mitinės būtybės sloginimu užsiima daug rečiau. Rečiau už moteriškas būtybes minimi numirėliai ir piktoji dvasia (Mažojoje Lietuvoje jie minimi po 3 kartus, Lietuvoje atitinkamai 5 ir 4 kartus). Taigi sloginanti laumė lietuvininkų tautosakoje minima daug dažniau nei kitos šį veiksmą atliekančios būtybės.

Būtent moteriškos būtybės (Mara, raganos) dažniau slogina ir kitų Europos tautų žmones. Galima numanyti, kad sloginimo reiškinys senųjų europiečių tikėjimuose buvo susijęs su indoeuropiečių mirties įvaizdžiu. Miego ir mirties siejimas grindžiamas tikėjimu, kad sapno metu siela keliauja. Miego ir mirties artimumą matome ir graikų mitologijoje, kur sapnų dievas *Gipnosas* laikomas nakties sūnumi, *Tanato* (mirties), *moirų* bei *Nemezidės* broliu.

Lietuvininkų (kaip ir kitų lietuvių) tautosakoje vyriškos sloginančios būtybės daug retesnės, ir tada jos asocijuojasi su pikta dvasia, velniu. Vienintelė išimtis – vietinė Nadruvos tradicija, su slogučiu siejusi Aitvarą. Tiesa, po Pretorijaus šis faktas nėra paminėtas, tad tradicija tikriausiai nebuvo tvirta. Slavų kraštuose, anot D. Zelenino, tikėta, kad slogina namų dvasia, „naminukas" („*домовой*"), kuris kai užvirsta ant miegančiojo, tai pranašauja ateitį: jei šiltas – gerą, jei šaltas – ligą. Šią namų dvasią D. Zeleninas siejo su Mara (14; 413).

Vokiečiai slogučius (*Alp*) dažnai laikė savarankiška mitine būtybe ir su mirusiųjų dvasiomis siejo labai retai. Dažniau – su namų dvasiomis (*Dorfgespenst*), velniu ar inkubu (4 – T. I; 287–288).

Apibendrinant galima teigti, kad bendražmogiškas sloginimo (spaudimo) reiškinys Mažojoje Lietuvoje dažniausiai sietas su laumėmis, čia įgavusiomis ir namų dvasių bruožų. Tokia laumė ne tik kankina žmones, gyvulius, bet ir krečia įvairius pokštus – pavyzdžiui, arkliams supina į kasas karčius (6; 289). Tai palyginama su slavų „naminuko" išdaigomis (14). Mažosios Lietuvos lietuviai turėjo savitą sloginimo aiškinimo tradiciją, artimą ir „bendralietuviškajai", šį reiškinį siejančiai su moteriškomis dvasinėmis būtybėmis.

NUORODOS:

1. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių / Surinko J. Basanavičius. – Chicago, 1903.
2. Jones E. M. On the Nightmare // International Psycho–Analitical Library. Nr. 20. – London, 1931.
3. Мифологический словарь. – Москва, 1991.
4. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. 10 Bd. – Berlin, 1927–1942; Мифологический словарь.
5. Iš Mažosios Lietuvos tautosakos / Spaudai paruošė J. Balys // Tautosakos darbai. – T. 3 – Kaunas, 1937.
6. Pietsh R. Fischerleben auf der Kurischen Nehrung. – Berlin, 1982.
7. Prätorius M. Deliciae Prusicae oder Prußische Schaubühne. – Berlin, 1871. – S. 21.
8. Lasickis J. Apie žemaičių dievus. – V., 1969.
9. Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977.
10. Hufford D. The terror that comes in the night. An Experience–Centered Study of Supernatural Assault Traditions. – Philadelphia, 1982 (Publications of the American Foklore Society; new ser., v. 7).
11. Mannhardt W. Letto–preussische Götterlehre (Latviešu–Prūsu mitologija). – Riga, 1936.
12. Lietuviškos pasakos įvairios. Surinko J. Basanavičius. Kn. 1. – Vilnius, 1993. – Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka.
13. Lietuvių mitologija. T. 1. / Parengė N. Vėlius. – V., 1995.
14. Зелнин Д. Л. Восточнославянская этнография. – Москва, 1991.

Nightmares in Lithuania Minor

Ignas NARBUTAS

In the article the wide-known phenomenon of Nightmares as far as the world outlook of the Lithuanians is concerned is analyzed. The experience is known in all cultures. The Nightmares in local European tradition were known as supernatural assaults of mythical beings (Mare, Alp etc.). This phenomenon is much spoken about in the folklore of Lithuania Minor. It was explained by Lithuanian people as an assault of a female spirit, that is, Laumė. In Lithuanian folklore, sometimes, it is connected with a sexual aspect. Thus, the reports about the actual experience of the phenomenon do not contain any suggestions about sexuality. The phenomenon which was often interlined with incubus or succubus was not experienced as sexual. A person does not know how to interpret such experiences. Different spirits as objects of the explanation are often offered in local cultural traditions. Laumė was the most popular in Lithuania Minor. We know the local Nadruvian tradition according to which the Nightmares were interpreted as assaults of Aitvaras, the Lithuanian spirit of the home. The Nightmares were interpreted as assaults of spirits of the dead (mostly, of the dead unbaptized children) as well.

Vytauto Didžiojo universitetas,
Donelaičio 52, Kaunas

Gauta 1997 02 28
Įteikta spaudai 1998 07 23

Švč. Mergelė Marija tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje ir papročiuose

Skaidrė URBONIENĖ

Straipsnio tikslas: statistiškai ir analitiškai apibendrinus iš pirminių ir publikuotų šaltinių surinktą medžiagą, nuodugniai aptarti Švč. Mergelės Marijos siužetus, išryškinti jų vaizdavimo ypatybes ir specifinius bruožus tradicinėje XIX a.–XX a. pirmosios pusės liaudies skulptūroje, apžvelgti, kaip jos garbinimas atsispindėjo papročiuose. Nagrinėjami Pietos, Marijos Skausmingosios, Marijos Maloningosios, Nekaltai Pradėtosios, Marijos su Kūdikiu, Aušros Vartų Marijos siužetai ir jų variantai, nustatoma siužetų gausumo seka, apžvelgiami papročiai, susiję su Marijos garbinimu. Daroma išvada, kad dievdirbiai droždavo Švč. M. Marijos siužetų skulptūras dažniausiai remdamiesi ne konkrečiu prototipu, o pagal liaudyje tradiciškai nusistovėjusį tam tikro siužeto traktavimą, gana griežtai laikydamiesi bažnytinės ikonografijos reikalavimų. Apžvelgiami papročiai rodo žmonių tikėjimą Marija kaip valstiečio šeimos ir viso ūkio globėja.

Švč. Mergelės Marijos tema tradicinėje liaudies skulptūroje užima išskirtinę vietą. Pagal gausumą tai antra po Jėzaus Kristaus siužetų tema. Marijos siužetų gausumą ir populiarumą tradicinėje lietuvių liaudies dailėje, taigi ir skulptūroje, lėmė Marijos kulto įsitvirtinimas Lietuvoje.

Marijos kultą Lietuvoje labai aktyviai platino pranciškonų, dominikonų, karmelitų, jėzuitų, marijonų ordinai, kurių veikla ypač sustiprėjo kontrreformacijos laikais. XVII a. pabaigoje kontrreformacija iškėlė Marijos kultą kaip priešpriešą reformacijai. Kiekvienoje iš gausių vienuolynų bažnyčių buvo Marijos altorius su Marijos paveikslu. Dauguma šių bažnyčių buvo skirtos Marijos garbei. Stebuklais išgarsėjusios kai kurios Marijos šventovės sutraukdavo gausias, ypač per Marijos šventes, maldininkų minias. XVII – XVIII a. pradėti garbinti Trakų, Šiluvos, Žemaičių Kalvarijos, Tverų, Linkuvos, Kazokiškių ir daugelio Vilniaus bažnyčių Marijos paveikslai. Iš 26 stebuklingų vietų Lietuvoje – 22 siejamos su Marija. Kūrėsi įvairios Marijos vardo brolijos (Švč. Marijos Apreiškimo, Loreto, Marijos Paguodos, Marijos Maloningosios, Sopulingosios Dievo Motinos, Marijos Belaisvių Išlaisvintojos, Nekalto Marijos Prasidėjimo, Marijos Gimimo ir kt.). Marijos kultui įsitvirtinti padėjo ne tik minėtų brolijų, vienuolijų veikla, stebuklingų vietų garsas, bet ir iškilmingai švenčiamos Marijos šventės (Marijos garbinimui skiriamas visas gegužės mėnuo), verčiamos ir naujai kuriamos giesmės ir kt. Išgarsėjo stebuklingieji paveikslai, sklido garsas apie išsipildžiusius prašymus bei visokias malo-

Marija Skausmingoji. XX a. pr. Medis, polichromija, h 67 cm. Mažeikių aps., Ylakių vls., Jedžiotų k. koplytėlė. LNM EMM 1045.

nes, tad Dievo Motinos galia žmonėms buvo suprantama ir akivaizdi. Žmonės norėjo matyti Marijos atvaizdą ne tik bažnyčiose, bet ir savo kieme, lauke, pakelėje, kapinėse. Norėjo, kad Marija būtų pagerbta tiek praeinančio

keleivio, tiek savo darbuose ir rūpesčiuose paskendusio kaimiečio.

Šiame straipsnyje stengsiuosi išsamiai aptarti Švč. Mergelės Marijos siužetus, išryškindama jų ypatybes ir specifinius bruožus tradicinėje XIX a. – XX a. pirmosios pusės liaudies skulptūroje, apžvelgsiu, kaip jos garbinimas atsispindėjo papročiuose. Remsiuosi Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomomis šio siužeto skulptūromis, liaudies meno albumuose skelbta medžiaga[1] bei archyviniais ir ikonografiniais duomenimis, tyrinėjimais. Minėtas laikotarpis pasirinktas neatsitiktinai. Dauguma muziejuose saugomų liaudiškų skulptūrų yra sukurtos XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje. Tik vienas kitas pavyzdys – iš XVIII a., todėl nagrinėti ankstesnį laikotarpį trūksta duomenų. Archyviniai duomenys apie dievdirbius bei papročius ir šventes, susijusias su nagrinėjama tema, irgi daugiausia iš XIX a. vidurio – XX a. pirmosios pusės.

Muziejų duomenimis, Švč. Mergelės Marijos siužetų gausumo seka yra tokia: Pieta, Marija Maloningoji, Marija Skausmingoji, Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija, Marija su Kūdikiu. Pasitaiko ir tokių siužetų kaip Lurdo Švč. Mergelė Marija, Aušros Vartų Dievo Motina, Marija Škaplierinė, Marija Rožančinė.

Pieta. Dievdirbys Augustinas Potockis (1844–1945). Medis, polichromija, h 43 cm. Telšių aps., Nevarėnai. LNM EM 5283.

MARIJOS SKAUSMINGOSIOS tema lietuvių liaudies skulptūroje vienija du skirtingus siužetus: Marija vaizduojama viena (tuomet ji įvardijama Marija Skausmingąja) arba laikanti ant kelių nuimtą nuo kryžiaus Jėzų (tokia kompozicija vadinama Pieta).

Marija Skausmingoji liaudies vadinama Sopulingąja, Dievo Motina, Dievo Motina Marija, Dievo Motina Sopulingąja. Ji vaizduojama stovinti, galva dažniausiai palenkta į dešinę pusę, labai retai – į kairę arba laikoma tiesiai. Rankos sudėtos maldai, sunertos ar sukryžiuotos ant krūtinės arba ties juosmeniu. Labai retai rankos ištiestos į priekį arba dešinė ranka priglausta prie krūtinės, o kairė pakelta laiminimui. Kartais Marija abiem rankomis, sunertomis ties juosmeniu, laiko baltą skarelę.

Marija Skausmingoji vaizduojama apsirengusi ilga tamsiai raudona suknele ir apsisupusi tamsiai mėlynu apsiaustu. Jos galvą visuomet dengia skraistė ar skara, dažniausiai balta ar melsva. Kartais skraistė primena tradicinį nuometą. Dažnai galvą dengia ir apsiaustas. Marijos Skausmingosios galva gali būti puošiama aureole arba nimbu (gana retai). Kartais Skausmingoji vaizduojama su karūna (tuomet karūna uždėta ant skraistės ar apsiausto, dengiančio galvą). Ant krūtinės pavaizduojama širdis su vienu ar septyniais kalavijais. Kalavijai gali būti tiesiog susmeigti į krūtinę, širdies visai nevaizduojant. Kai nėra pavaizduota nei širdies, nei kalavijų, siužetas atpažįstamas iš Marijos pozos, skausmingos išraiškos, drabužių spalvų.

Pasitaiko savitos traktuotės siužetų: pavyzdžiui, Marija vaizduojama kaip Nekalto Prasidėjimo siužete – stovinti ant pusrutulio, rankas sudėjusi ant krūtinės, jos galvą juosia 12 žvaigždžių nimbas, suknelė dažyta baltai, apsiaustas mėlynai. Tačiau krūtinėje įsmeigti 7 kalavijai yra iš Skausmingosios siužeto.[2]

Marija Skausmingoji dažniausiai vaizduojama viena, bet kartais – ir grupinėse kompozicijose: „Nukryžiavimas", „Ėmimas nuo kryžiaus", „Kristaus laidojimas" (arba „Kristaus šermenys").

Pieta (it. *Pieta* – gailestingumas) – populiariausia tradicinės liaudies skulptūros tema. Jos liaudiški apibūdinimai: „Sopulingoji Dievo Motina", „Panelė Švenčiausia laiko Kristų ant rankų". Kartais Pieta įeina į Apraudojimo siužetą. Evangelijose nei Pietos, nei Apraudojimo scenos

Marija Maloningoji. Medis, polichromija, h 59 cm. Plungės raj. LNM EMM 908.

neminimos. Jos įvaizdis pirmiausia susiformavo XIV a. pirmosios pusės vokiečių dailėje. Manoma, kad Pietos siužetas į Lietuvą pateko iš Vokietijos tiesiog ar per Lenkiją.[3] M. Matušakaitės nuomone, Lietuvoje Pietos atvaizdų neabejotinai turėjo būti jau XV a., palaipsniui įsitvirtinant krikščionybei. Anot autorės, „tokios skulptūros turėjo stipriai veikti tikinčiųjų sąmonę. Tai patvirtina faktas, kad ir vėlesniais laikais, sumažėjus Vakarų Europos dailininkų dėmesiui joms, Pietos noriai tebekurtos Lietuvoje [...] Pietų populiarumą Lietuvoje atspindi gausios dar XX a. I pusės kurtos liaudiškos skulptūros".[4] Lietuvių dievdirbių sukurtą Pietą veikė ne tik bažnyčiose matyti atvaizdai, bet ir liaudies giedojimas („Kryžiaus kelias" ir „Kalnai") bei atskiros giesmės, pavyzdžiui, „Karunka", akcentuojanti kalavijo įvaizdį.[5] Pasak tyrinėtojų, kenčiančios dėl Sūnaus mirties Dievo Motinos įvaizdis buvo labai artimas ištisoms kartoms kaimo moterų, kurių sūnūs žūdavo karuose, sukilimuose, gindami savo kraštą nuo okupantų.[6] Todėl neatsitiktinai Pietos skulptūrėlės, simbolizuojančios skausmą dėl mirusių artimųjų, ypač motinos skausmą dėl mirusių vaikų, dažnai esti kapinių paminkluose.

Pieta – tai grupinė kompozicija, kur Marija dažniausiai vaizduojama sėdinti, ant kelių laikydama nuimtą nuo kryžiaus mirusį Jėzų Kristų. Marija sėdi tiesiai arba šiek tiek palinkusi į priekį, galva dažniausiai pakreipta į dešinę pusę. Dešine ranka Motina prilaiko Jėzaus galvą, o kairę uždėjusi ant Sūnaus kojų arba liečia jo rankas iš viršaus. Kartais Marijos kairė ranka pakelta ir atmesta į šalį, kartais Motina abiem rankomis palaiko Jėzaus kūną iš apačios. Ant krūtinės pavaizduojama širdis, į kurią įsmeigta vienas ar septyni kalavijai (jie gali būti įsmeigti tiesiog į krūtinę). Jėzaus kūnas dažniausiai horizontalioje padėtyje (jo galva padėta ant dešinės Marijos rankos, labai retai – ant kairės). Daug rečiau Jėzus vaizduojamas pusiausėdomis arba sėdintis ant Marijos kelių. Jėzaus rankos ištiestos lygiagrečiai kūno arba viena jų nusvirusi, kartais plaštakos sukryžiuotos ir sudėtos ties juosmeniu. Išsiskiria garsaus Rozalimo apylinkių dievdirbio Jono Danausko (1861 – 1937) kompozicija, kur Motina ir Sūnus vaizduojami sėdintys.[7] Dievdirbys iš Plungės apylinkių Juozas Piaulokas (gyv. XIX a. pab. – XX a. pr.) Jėzų pavaizdavo suklupusį ir smarkiai atsilošusį atgal ties sėdinčia Marija.[8] Yra atvejų, kai Marija vaizduojama stovinti ir prilaikanti bejėgiškai smunkantį Jėzaus kūną.[9]

Pietos siužete beveik visada Jėzus vaizduojamas sumažintų proporcijų, vainikuotas erškėčiais, žaizdotas, apnuogintas, tik su perizonijumi per klubus, kuris kartais primena tradicinį rankšluostį. Kartais jo galvą juosia aureolė.

Marija vaizduojama apsirengusi ilga tamsiai raudona suknele, apsisupusi tamsiai mėlynu apsiaustu, kuris kartais dengia ir galvą. Žemaičių dievdirbiai neretai Mariją pavaizduodavo su prijuoste. Galvą gaubia skara arba skraistė, dažniausiai baltos spalvos, gali dar vainikuoti karūna ir juosti nimbas su septyniom ar dvylika žvaigždžių arba aureolė. Gana dažnai šiame siužete Marijos galvą puošia visi trys elementai – karūna, aureolė, nimbas (tai labai reta Skausmingosios siužete). Pasitaiko atvejų, kai virš Marijos galvos pavaizduota Apvaizdos akis trikampyje, kurį supa septyni spinduliai, o visa tai dar juosia dvylikos žvaigždžių nimbas. Šiais simboliais kaimo meistrai, matyt, norėjo pabrėžti Dievo Motinos didybę.

Pietos kompoziciją kartais papildo angelų su žvakėmis figūros – iš šonų erdvėje pakabinamos arba šalia pastatomos (dažniausiai viena pora, kartais dvi poros). Angelai gali būti vaizduojami ir suklaupę pirmajame kompozicijos plane.

Iš rečiau pasitaikančių atributų kartais pavaizduojamas ąsotis, pastatytas prie Marijos kojų. Ąsotis, kaip ir vynuogės, Marijos siužetuose simbolizuoja Eucharistijos vyną, kartu ir Išganytojo kraują.

Taigi liaudiškuose Pietos variantuose galima įžvelgti bent tris Marijos vaizdavimo ikonografiniams tipams būdingus komponentus ir simbolius: Dangaus Karalienės (karūna), Skausmingosios (širdis su kalavijais) ir pačios Pietos (kompozicinė schema). Specifinėm lietuviškom ypatybėm P. Galaunė laiko karališką karūną, žvaigždžių nimbą, širdį su kalavijais, angelus iš šonų.[10] Šių atributų, komponuojamų visų kartu, nėra žinomuose Pietos variantuose Vakaruose. P. Galaunės nuomone, taip savamoksliai meistrai stengėsi pabrėžti Dievo Motinos didybę ir išreikšti didžiulę jos gyvenimo tragediją. Autorius užsimena apie figūrų disproporciją, kai Kristaus kūnas ir angelai vaizduojami nepalyginti mažesni už Mariją. P. Galaunė svarsto, ar nebus tai „nesąmoningas viduramžių simbolikos atbalsis – vyriausią šventąjį asmenį vaizduoti didesnį už kitus, tam pat siužete dalyvaujančius, ar savitumas, kilęs iš nesugebėjimo tinkamai kelias figūras surišti į vieną grupę".[11] Įdomios šia prasme A. Počiulpaitės mintys apie Pietos siužeto metaforiškumą: „Metafora teikia nepaprastai daug erdvės interpretacijai, ji išsklaido iliuziją, kad Pietos siužetu liaudies meistras norėjo realistiškai atkurti paskutinį Kristaus kančios etapą. Kompozicijos metaforiškumą pabrėžia ir žvakės – tai gali būti nuoroda į altorių (į Dievo Motinos skausmą galima žiūrėti tik garbinant) ar į šermenis (prie mirusio visada dega graudulinės žvakės), pagaliau metaforiško mąstymo išraiška galima laikyti ir jau minėtas realybės neatitinkančias, tačiau menine logika tvirtai susietas figūrų proporcijas".[12]

Marijos Skausmingosios ir Pietos siužetuose yra keletas bendrų elementų, todėl juos aptarsiu kartu. Abiejuose siužetuose akcentuojamas Marijos skausmas, o to simbolis – kalavijai, susmigę į širdį arba krūtinę. Širdis paprastai vaizduojama didelė, išdrožta atskirai arba reljefu. Širdyje gali būti išraižomas arba ištapomas kryželis, ją gali supti ir tapytų arba drožtų spindulių aureolė. Širdis kartais vaizduojama liepsnojanti, gali būti dar apjuosta erškėčių vainiku arba su kryželiu viršuje. Į širdį įsmeigti septyni kalavijai, simbolizuojantys septynis Marijos skausmus, rečiau – tik vienas kalavijas. Šio įvaizdžio ištakos glūdi Simeono pranašystėje: *„Štai šis skirtas daugelio Izraelyje nupuolimui ir atsikėlimui. Jis bus prieštaravimo ženklas, – ir tavo pačios sielą pervers kalavijas, – kad būtų atskleistos daugelio širdžių mintys"* (Lk 2, 34). Kartais vietoj širdies ant krūtinės išraižomas kryželis, kurį supa septyni kalavijai. Esti, kad vienas arba septyni kalavijai tiesiog įsmeigti į krūtinę, širdies visai nevaizduojant. Skausmingą Dievo Motinos išraišką sustiprina ir nutapytos skruostais riedančios ašaros.

Abiejuos siužetuose Marijos suknelė dažniausiai dažoma tamsiai raudona spalva, o apsiaustas tamsiai mėlyna, kaip ir reikalauja bažnytinė ikonografija.

MARIJOS MALONINGOSIOS atvaizdas Lietuvoje ėmė plisti nuo XVII a. 1653 m. balandžio 14 d. vyskupas Jurgis Tiškevičius padovanojo Gailestingosios Dievo Motinos paveikslą šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčiai Vilniuje ir paragino tikinčiuosius prašyti Mariją, kad apsaugotų nuo mieste siaučiančio maro. Marui pasitraukus, vilniečiai įtikėjo pasireiškusia Dievo Motinos užtarimo galia.[13] (Dabar paveikslas kabo minėtos bažnyčios Gailestingosios Dievo Motinos altoriuje.) Tai kopija Faenzos miesto stebuklingojo Marijos paveikslo, pagarsėjusio maro metais. Ją vyskupas J. Tiškevičius parsivežė iš Italijos.

Šis altoriaus paveikslas ypač išgarsėjo 1708–1710 m., siaučiant badui ir marui. Miesto burmistras Jonas Gavlovickis papasakojęs vienuoliams, jog jam sapne pasirodžiusi Dievo Motina ir raginusi melstis prie šio paveikslo, kad būtų permaldautas Dievo pyktis. Vienuoliams plačiai paskleidus žinią, minios maldininkų plūdo prie paveikslo ir prašė užtarimo nuo bado ir maro. Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje 1709 m. vyskupas Konstantinas Bžostauskas įvedė 40 valandų atlaidus, ir tai altoriaus paveikslą dar labiau išgarsino.[14] Paveikslas tapo žinomas ne tik vilniečiams, bet ir kitų Lietuvos vietų žmonėms. To paveikslo kopijos siųstos į įvairias vietoves, kad ir ten būtų apsauga nuo maro. Taip siužetas atėjo ir į liaudies skulptūrą.

Tokio Marijos Maloningosios atvaizdo, kokį matome liaudies skulptūroje, profesionaliojoje dailėje nėra. Liaudies skulptūroje sujungiami du tipai: 1) poza – iš profesionaliojoje dailėje žinomo Gailestingosios Dievo Motinos ikonografinio tipo; maro strėlės, kurias Marija sulaiko ištiestomis rankomis, liaudies skulptūroje transformuojamos į malonės spindulių pluoštus; 2) po kojomis pamintas žaltys ar pusmėnulis arba abu kartu bei drabužių spalvos – iš Marijos Nekaltai Pradėtosios ikonografinio tipo.

Kaimo žmonės Mariją Maloningąją vadino „Marija Loskava (Laskava)", „Šventa Motinike", „Dievo Motina Malonių Teikėja", „Panele Švenčiausia", „Panele Švenčiausia, pamynusia (sutrypusia) žaltį", „Motina Maloningąja", „Dievo Motina", „Loskava Motina Švenčiausia".

Marija Maloningoji vaizduojama stovinti ant Žemės rutulio, pamynusi žaltį ar pusmėnulį arba abu kartu. Iš nuleistų rankų sklinda malonės spinduliai, suvokiami kaip Marijos teikiamos malonės, prašymų išsipildymo simbolis. Kartais gali nebūti nė vieno minėto simbolio, tuomet Maloningoji atpažįstama iš nuleistų rankų.

Marijos Maloningosios siužete vyrauja pamintas žaltys: Marija pamynusi žaltį abiem kojom; viena koja žalčio galvą; stovi ant „Žemės rutulio", kurį apsivijęs žaltys. Kompozicijos, kuriose vaizduojamas ir pusmėnulis, ir žaltys, esti įvairios: Maloningoji stovi ant pusmėnulio (žaltys po juo rangosi arba apsivijęs pusmėnulį); viena koja pamynusi žaltį, o kita mažą pusmėnulį (tokių kompozicijų gana daug); stovi ant „Žemės", o pusmėnulis ir žaltys – prie Marijos kojų. Labai retai Maloningoji vaizduojama pamynusi tik pusmėnulį, o žalčio visai nėra.

Marija Maloningoji vaizduojama apsirengusi ilga balta (ar sidabro spalvos) suknele, apsigaubusi mėlynu apsiaustu. Dievdirbiai kartais nukrypdavo nuo ikonografinių reikalavimų ir Maloningosios suknelę nudažydavo žaliai, šviesiai mėlynai, rudai, aukso spalva, netgi raudonai arba bordo, kaip Marijos Skausmingosios siužete, o apsiaustą – ir žaliai, pilkai, raudonai.

Marijos Maloningosios galvą dažniausiai dengia balta skraistė (kartais dažoma ir žalsvai, gelsvai, rudai, mėlynai, aukso spalva), rečiau gaubia surišama po kaklu skarelė arba apsiaustas. Kartais galva ir nepridengta. Beveik visuomet galvą dar juosia septynių ar dvylikos žvaigždžių nimbas (rečiau aureolė) arba vainikuoja karūna. Pasitaiko įvairiai vainikuotų Maloningųjų: tik karūna; tik nimbu; tik aureole; karūna ir aureole; karūna ir nimbu; nimbu ir aureole; ir karūna, ir nimbu, ir aureole.

Kartais šiame siužete panaudojamos detalės iš kitų Marijos temų – pavyzdžiui, liepsnojanti širdis iš Marijos Skausmingosios siužeto. Kartais Maloningoji papuošiama skardinėmis gėlėmis, pritvirtintomis iš abiejų pusių.

NEKALTAI PRADĖTOJI ŠVČ. MERGELĖ MARIJA (Švč. Mergelė Marija Nekaltojo Prasidėjimo) liaudyje vadinama „Marija Mojava", „Šv. Panele Gegužine", „Panele Švenčiausia", „Panele Švenčiausia Lackauna". XVII amžiuje kontrreformacija, teikdama didelę svarbą Marijos kultui, suformavo Nekaltojo Prasidėjimo ikonografinį tipą, kuriam esminiai bruožai paimti iš Apokalipsės: *„Ir pasirodė danguje didingas ženklas: moteris, apsisiautusi saule, po jos kojų mėnulis, o ant galvos dvylikos žvaigždžių vainikas"* (Apr. 12, 1). Marija turi būti vaizduojama jauna, vilkinti balta suknele ir mėlynu apsiaustu. Jos rankos sudėtos ant krūtinės arba maldai. Mėnulis – tai jaunaties pjautuvas, ant galvos – dvylikos žvaigždžių vainikas. Liemuo perjuostas pranciškoniška virve su trim mazgais. Toks ar truputį pakeitęs Marijos atvaizdas ir plito nuo XVII a.

Lietuvoje Marijos Nekaltojo Prasidėjimo kulto ženklų randame jau XV a.: pirmoji žinia apie Marijos Nekaltojo Prasidėjimo šventę (gruodžio 8 d.) yra iš 1439 m., pirmoji bažnyčia šiuo titulu buvo pastatyta 1477 m. Alsėdžiuose.[15] Tačiau Nekaltai Pradėtosios garbinimas suklestėjo tik poreformaciniais laikais. Švč. M. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo garbinimas maldomis ir giesmėmis Lietuvoje ypač suintensyvėjo ir paplito XIX a. Sūduvoje šį kultą nuo XVIII a. intensyviai skleidė marijonai. Nuo XVIII a. steigiamos šio vardo brolijos, kurių pamaldas žmonės labai mėgo ir gausiai lankė. Lietuvos bažnyčiose buvo giedamos „Nekaltojo Prasidėjimo valandos", kurias žmonės mielai giedodavo ir namuose. Plito paveikslėliai su Nekaltai Pradėtosios atvaizdais. Ypač populiarios buvo Bartolomės Estebano Murillo „Nekaltai Pradėtosios Švč. M. Marijos" paveikslo reprodukcijos.

Liaudies skulptūroje tai retesnis siužetas. Marija vaizduojama stovinti ant Žemės rutulio (bet nebūtinai), rankas sudėjusi maldai, sukryžiavusi arba sunėrusi ant krūtinės. Kartais viena kuri nors ranka priglausta prie krūtinės, o kita – kiek nuleista žemyn arba pakelta (galbūt toje rankoje laikyta lelijos šakelė). Marija dažniausiai stovi, viena koja pamynusi žalčio galvą, kita – pusmėnulį. Vaizduojama ir pamynusi abiem kojom šiuos abu atributus arba vieną kurį nors iš jų. Jei nevaizduojamas nei žaltys, nei pusmėnulis, tai siužetas atpažįstamas iš Marijos pozos ir rūbų spalvų. Pasitaiko skulptūrėlių, kurios gana tiksliai atkartoja minėto Murillo paveikslo Mariją.[16]

Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija. Medis, polichromija, h 49 cm. Plungės raj., Stalgėnai (iš koplytstulpio). LNM EM 10516.

Šiame siužete Marija dažniausiai vaizduojama vienplaukė su septynių arba dvylikos žvaigždžių nimbu. Kartais galvą kartu su nimbu puošia ir aureolė arba vainikuoja karūna. Retais atvejais galvą dengia melsva (ar balta) skraistė arba apsiaustas. Suknelė dažniausiai balta (kartais melsva), apsiaustas mėlynas. Pasitaiko, kad suknelės spalva kaip Skausmingosios siužete – raudona.

Marijos Maloningosios ir Nekaltai Pradėtosios siužetuose balta suknelės spalva simbolizuoja šviesą, tyrumą, tobulumą, dvasinį atgimimą. Šv. Rašte ši spalva simbolizuoja šviesą (dieviškumo, šventumo ženklą) ir dvasią, todėl būdinga angelams, pranašams, apaštalams.

Abiejuose siužetuose žaltys dažniausiai išdrožtas reljefu, pusmėnulis – taip pat, bet gali būti drožtas atskirai ir prikaltas. Pusmėnulio ragai užriesti į viršų, tik labai retai nuleisti žemyn. Kartais žaltys ir pusmėnulis tiesiog nutapomi ant pagrindo. Žaltys beveik visuomet vaizduojamas

įsikandęs šakelę su obuoliu. Marijos stovėjimas ant žalčio – tai aliuzija į Dievo žodžius, pasakytus žalčiui Edeno sode: *„Aš sukelsiu priešiškumą tarp tavęs ir moters, tarp tavo palikuonių ir jos palikuonių, ji trupins tau galvą"* (Pr 3, 15) ir atspindi viduramžių teologijos sampratą apie naująją Ievą, kuriai skirta nugalėti šėtoną (žaltys – pirmapradės nuodėmės ir šėtono simbolis). Abiejuose siužetuose – Maloningosios ir Nekaltai Pradėtosios – mėnulis susijęs su Apokaliptinės moters įvaizdžiu.

Nekaltai Pradėtosios siužeto variantas yra **Lurdo Švč. Mergelė Marija**. Siužeto kilmė tokia: pasklidus gandui apie Švč. M. Mariją, 1858 m. Lurde pasirodžiusią Bernadetai Soubirous (1933 m. ji paskelbta šventąja) ir ten ištryškusį šaltinį, kuris išgarsėjo kaip stebuklingas, tos vietos imitacijas imta rengti ir kitose šalyse, taip pat ir Lietuvoje. Jų būta Palangoje, Plungėje, Raseiniuose ir kitur. Bažnyčiose buvo gausu Lurdo Marijos atvaizdų. Taip šis siužetas atėjo ir į liaudies skulptūrą. Marija čia vaizduojama stovinti, sudėjusi rankas maldai, vilkinti balta suknele, sujuosta melsva platoka juosta, apsisupusi mėlynu ar baltu apsiaustu. Galvą dengia balta skraistė arba apsiaustas. Pėdas gali puošti rožių žiedai, o ant dešinės rankos kabo rožančius (ne visuomet). Dievdirbio Juozapo Paulausko (1860–1945) skulptūrinė kompozicija „Lurdo Panelė Švenčiausia ir Bernadeta prie šaltinėlio"[17] tarsi tiesiogiai atpasakoja įvykį, kai šv. Bernadetai pasirodė Mergelė Marija.

MARIJOS SU KŪDIKIU (Madonos su Kūdikiu) siužetas liaudies skulptūroje retas. Marija dažniausiai vaizduojama stovinti, kartais pamynusi pusmėnulį, vienoje rankoje – Kūdikėlis Jėzus, kita – jis prilaikomas arba turima žydinti šakelė. Kartais Kūdikėlis Jėzus laikomas abiem rankom. Labai reta sėdinčios Marijos su Kūdikėliu skulptūra. Jėzus vaizduojamas pasisukęs profiliu arba trimis ketvirčiais, vienoje rankoje laikantis knygą (Evangelijos simbolį) arba Žemės rutulį (Pasaulio Išganytojo simbolį), kita ranka pakelta laiminimui arba priglausta prie savo ar Marijos krūtinės. Kartais jis abiem rankom apkabinęs Marijos kaklą. Marija ilga suknele. Pečius, o kartais ir galvą, gaubia apsiaustas. Galvą dengia skraistė, vainikuoja karališka karūna, supa nimbas su septyniomis žvaigždėmis. Jėzus aprengtas ilgu drabužiu, galvą vainikuoja karūna.

Yra keletas tiesioginių Šiluvos „Dievo Motinos su Kūdikiu" pakartojimų.[18] Šiluvos paveikslas garsėjo nuo XVII a., todėl nenuostabu, kad dievdirbiai pagal jį (ypač Žemaitijoje) kūrė skulptūras.

Žinomi dar keli Marijos su Kūdikiu siužeto variantai. **Rožinio Švč. M. Marija** (Marija Rožančinė) vaizduojama sėdinti arba stovinti, viena ranka laiko Kūdikėlį Jėzų, o kitoje – rožinis. Kūdikis irgi gali laikyti rožinį. **Švč. M. Mariją Škaplierinę** vaizduojant kompozicinė schema tokia pati, tik vietoj rožinio matome škaplierius. Abu siužetai liaudies skulptūroje pasitaiko labai retai.

AUŠROS VARTŲ MARIJA – tai beveik tikslus stebuklingojo Vilniaus Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos paveikslo pakartojimas, tik traktuotei būdingas primityvumas, proporcijų deformacija, savaip perkurti dekoratyviniai elementai.

Lurdo Švč. Mergelė Marija. XX a. pr. Dievdirbys Juozapas Piaulokas. Medis, polichromija, h 63 cm. Kretingos aps., Endriejavo vls., Laigių k. (iš sodybos koplytėlės). LNM EMM 26.

Be aptartų pagrindinių siužetų, Švč. Mergelė Marija vaizduojama tokiuose siužetuose kaip „Šventoji šeima", „Bėgimas į Egiptą", „Išminčių pagarbinimas", „Šv. Ona pati trečioji".

Dievdirbiai drožė statulėles iš medžio (beržo, alksnio, kartais ąžuolo, bet dažniausiai iš liepos), o atributams – karūnoms, nimbams, spinduliams, kalavijams, širdims – panaudodavo ir vielą bei skardą. Visos skulptūrėlės būdavo polichromuojamos. Dievdirbiai, dažydami įvairių siužetų Marijos skulptūrėles, stengdavosi laikytis ikonografinių reikalavimų. Tačiau pasitaiko ir kitomis, nei reikalaujama,

Marija su Kūdikiu. Medis, polichromija, h 37 cm. Ukmergės raj., Taujėnų apyl., Balelių k. LNM EM 9791.
Kęstučio STOŠKAUS nuotraukos

spalvomis dažytų rūbų, nes spalvos dažnai priklausė ir nuo to, kokių dažų turėdavo meistras. Kartais spalvos pakisdavo „atnaujinant", t. y. perdažant skulptūras, nes kaimo žmogui labiau patiko spalvingas „dievukas". Perdažydavo dažniausiai patys šeimininkai arba paprašydavo apylinkės dievdirbį. Perdažant stengtasi laikytis buvusių spalvų, bet kartais nudažydavo ir viena spalva: „Kokią turėjau, tokia dažiau".[19] Dievdirbiai mėgdavo Marijos sukneles papuošti išraižytomis arba ištapytomis gėlėmis, taškais, brūkšneliais. Apsiaustas gali būti papuoštas žvaigždutėmis, ant krūtinės susegtas apskritimo, rombo ar stačiakampio formos segėmis arba laisvai krintantis per pečius ir rankas. Veidas, plaštakos, pėdos dažomos baltai, gelsvai, rausvai. Akys paryškinamos juodai arba mėlynai, blakstienos ir antakiai – juodai ar rudai, lūpos – raudonai. Plaukai dažomi įvairių atspalvių ruda, rečiau juoda ar gelsva spalvomis. Polichromija skulptūroms suteikia didesnį išraiškingumą, papildo dekorą, dažnai sustiprina veido išraišką.

Visuose siužetuose Marijos kaklas dažnai puošiamas ne tik išdrožtais karoliais, bet ir stiklo ar gintaro karolių vėriniais, netgi rožiniu.

Aureolę Marijos siužetuose sudaro atskiri, dažniausiai septyni (galbūt simbolizuojantys septynis skausmus) ar dvylika spindulių, arba ji yra saulės disko dantytais kraštais formos. Dažnai aureolės paįvairinamos ir vieliniais spinduliais, kurių galus užbaigia gėlių žiedai arba žvaigždutės.

Marijos siužetuose vaizduojama karūna dažniausiai karališka – galvą juosiantis lankelis, prie kurio pritaisytas iš metalo juostų ar išdrožiamas sferinis gaubtas (būna ir ažūrinis) su rutuliu – gaubliu ir kryželiu viršuje, nes simbolizuoja Marijos, kaip ir Dievo Tėvo bei Jėzaus Kristaus, vadovaujamąjį vaidmenį dangaus karalystėje. Karūnos paprastai didžiulės, masyvios, ornamentuotos geometriniais ornamentais, su išdrožtu kryželiu priekyje. Kartais pasitaiko karūnos priekyje išdrožta lelija, Marijos atributas, simbolizuojantis nekaltybę, tyrumą (*„Aš Šarono gėlė, slėnių lelija. Kaip lelija tarp erškėčių"* (Gg 2, 1 – 2). Rečiau prie karūnų būna pritvirtintos angeliukų figūros: po vieną iš abiejų pusių – tai tarsi aliuzija į Marijos vainikavimą. Karūnų pasirodymas Marijos siužetuose sietinas su stebuklais garsėjusių Švč. M. Marijos paveikslų karūnavimu vadinamuoju Popiežiškuoju vainiku, prasidėjusiu XVIII a.: 1718 m. vainikuota Trakų, 1750 m. – Sapiegų, 1786 m. – Šiluvos Dievo Motinos paveikslai.[20]

Angelų figūros kartais komponuojamos ne tik Pietos siužete, bet ir kartu su Marija Maloningąja, Nekaltai Pradėtąja Švč. Mergele Marija.

Reikia pažymėti, kad dievdirbiai, droždami Marijos, kaip užimančios išskirtinę padėtį katalikų hagiolatrijoje, skulptūrėles, laikydavosi ikonografinių reikalavimų tiek atributų, tiek ir spalvų atžvilgiu. Pasitaiko vienas kitas nukrypimas dažant ar vieno siužeto atributų perkėlimas į kitą, bet apskritai ikonografinių reikalavimų laikomasi. Vienas iš nukrypimų – tai, kad Marija Skausmingosios ir Pietos siužetuose gana dažnai pavaizduojama basa. Marijos kojos pagal bažnytinius kanonus – visada apautos, išskyrus Lurdo Mariją ir Nekaltai Pradėtąją (pagal Apokalipsę). Basos Marijos kojos krikščionybės tradicijoje simbolizuoja nuolankumą, susilietimą su šventąja žeme.

Meistrai stengdavosi laikytis bažnytinių reikalavimų ir dėl gyvavusio papročio šventinti skulptūras, nes kunigai atsisakydavę šventinti neatpažįstamas, sukurtas nutolus nuo kanonų, negrabiai išdrožtas statulėles. Nepašventintos statulėlės, žmonių įsitikinimu, neturėjo jokios galios. Be to, ir žmonės vertino būtent tuos dievdirbius, kurių statulėles kunigai noriai šventino. Pavyzdžiui, apie Augustiną Potockį (1844 – 1945, gyv. Maudžiorų k., Luokės vls., Telšių aps.) sakydavę: „O, Potockis, puikus dievdirbis. Kunigai šventina jo padarytus kryžius. Balvonų jis nepadaro".[21] O štai pradedančiam jaunam dievdirbiui Kazimierui Razmai (1851 – 1931, gyv. Venckų k., Žemaičių Nau-

miesčio vls., Tauragės aps.) klebonas pasakęs: „Dievukai nedailūs. Nešk namo ir mesk į krosnį tuos balvonus" ir pridūręs, kad anksti dar jam dievdirbiu būti.[22]

Daugumos liaudiškų Marijos statulėlių konkrečius prototipus atsekti sunku. Dievdirbiai jas dirbo nusižiūrėdami į bažnyčiose matytas statulas, paveikslus, maldaknygių paveikslėlius, pasižiūrėdami vieni į kitų darbus ar į gyvus asmenis. Meistrai ieškodavę tarp pažįstamų išraiškingesnių veidų[23] arba skulptūras dirbdavo, pasižiūrėdami į savo šeimos narius.[24] Kaimo žmonės labiau vertino tuos šventuosius, kurie atrodė į krašto žmones panašūs, „kaip savi". „Savumui" sustiprinti dievdirbiai naudojo ir liaudiško kostiumo elementus: Mariją vaizdavo su prijuoste, kai kur su nuometu ar išdrožta ornamentuota juosta. Apie tas skulptūras, kurios neatitiko lietuviško tipažo, sakydavo: „Ta Jankauskio Dievo Motina visai žydiškos išvaizdos. Kaip ten ją nepuošia, o vis kaip nemūsiška, taip nemūsiška".[25] Savamoksliai meistrai dėl profesionalumo stokos ar ribotų įgūdžių gana smarkiai nutoldavo nuo pirminių prototipų. Tačiau skulptūrėlėse išryškėja lietuviškas kaimo žmonių tipažas ir atskirų meistrų individualaus stiliaus bruožai.

Švč. M. Marijos statulėlės buvo įkeliamos į įvairius memorialinius paminklus (stogastulpius, koplytstulpius, koplytėles medžiuose ir ant žemės) visoje Lietuvoje. Vieno ar kito Marijos siužeto skulptūrėlė beveik visuomet būdavo kiekviename paminkle (dažnai tame pat paminkle – kelių Marijos siužetų skulptūros). Paminklai su Švč. M. Marijos skulptūrėlėmis stovėjo sodybose, kapinėse, šventoriuose, laukuose, pakelėse, kryžkelėse. Tame pat paminkle galėjo būti ir kitų šventųjų bei Jėzaus Kristaus skulptūrėlių. Sodybų paminkluose visuomet būdavo Mergelės Marijos skulptūrėlė.

Žemaitijoje gyvavo paprotys šventuosius aprengti. Rengdavo daugiausia Švč. Mergelės Marijos bei moterų šventųjų skulptūrėles. Jos būdavo aprengiamos iškilmingais šilkiniais, atlasiniais rūbeliais, pagražintais mezginiais, puošiamos stiklo, gintaro karolių vėriniais. „Sako: graži mergelė, tik karolių betrūksta. Jei kame vėjo nupustomi ar išariami buvę senkapiai ir randama stiklinių karolių, daugiausia mėlynų nelygių, – tuoj juos panaudoja Dievo Motinai papuošti".[26] Dažniausiai Mergelė Marija buvo rengiama baltai. Ignas Končius visoje Žemaitijoje užfiksavęs vis baltai aprengtas Marijos statulėles, pastebėjo tik vieną „kanapėtą" rūbą: „čia paprastas neiškilmingas aprėdas".[27] Drabužėliai būdavo keičiami, kad visuomet atrodytų puošniai, lyg nauji. Puošiamos ir Marijos koplytėlės: langai uždengiami užuolaidomis, viduje pamerkiama gyvų gėlių, įdedama popierinių. Pridėdavo ir veidrodėlių, sagų. Drabužiai, karoliai, veidrodėliai, sagos – tai tam tikri votai, aukos norint sulaukti globos, malonių, kad žmonės pasijustų saugūs.

Paminklus su Švč. M. Marijos skulptūrėlėmis žmonės labiau globojo nei kitus: „Dievo Motiną aptinki visaip: ir ant žemės koplytėlėse, ir ant stiebo, ir prie medžių prikaltose. Ir visur puošiama. Kartais vos įžiūri pačios stovylos veidą. Sodyba aptverta, gėlėmis apdiegta".[28] Sodybų paminklus globojo šeimininkai, o kaimo paminklą buvo paprotys bendrom jėgom saugoti: žmonės susitardavo, kuriam tvorelę taisyti, gėles sodinti, puošti.[29] Marijos skulptūrų ir koplytėlių puošimo tradicija gyva ir šiandien.

Švč. Mergelės Marijos prašydavo padėti ūkio reikaluose, globoti šeimą, namus. Pavyzdžiui, Kražių apylinkėse yra užfiksuota, jog sodybose stovinčių paminklų skulptūrėlės būdavo išdėstomos taip, kad į namų pusę būtų atsigręžusi Švč. Mergelė Marija.[30] Ji tarsi stebi šeimos gyvenimą, prižiūri ir globoja namus. Į ją kreipdavosi kiekvieną dieną. Labai vaizdingai tai aprašė I. Končius: „Rytmetį, tuotik iš gryčios išėjus, kreipiamasi pagalbos išaušusiai dienelei nepagailėti malonės, savo namiškiams palengvinti vargą, suteikti sveikatos, kad vakare ar rytdieną vėl galėtų padėkoti, sumesti poterėlį. Savoji už visus geresnė. Su ja guliama. Su ja keliama. Pirmasis pagalbos šauksmas į ją nukreiptas".[31] Žmonės tikėjo, kad jų sodyboje esanti Švč. Mergelė Marija visuomet žino, kas šeimoje vyksta, ji teisingai sprendžia. Todėl jie gerbė bei mylėjo Mergelę Mariją, todėl puošė ją ir jos koplytėles, taip atsidėkodami už malones bei prašymų išpildymą. O kai kada ir bausdavo už neišpildytus prašymus: „Sako, Kumšlytis su žmona, norėdami ko išprašyti iš Karalienės Dangaus, jei taip geruoju, įmerkdavo gėlių ar naują rūbelį pažadėdavo. Jei tai nepadėdavo, tai išnešę ant skiedryno, plakdavo rykštėmis ir grasindavo dar žiauriau pasielgti, jei statulėlė jų prašymo nepatenkins".[32]

Švč. Mergelės Marijos įžadinės koplytėlės būdavo statomos, norint susilaukti vaikų ar kad jie sveiki augtų. Viena šeima pastatė Sopulingąją Dievo Motiną prie kelio, kad praeivių maldos ar Dievo Motinos pasveikinimai padėtų jiems išprašyti malonės ir bent dukrelės susilaukti.[33] Kitur gausios šeimos motina užsakė koplytėlę su Marijos Maloningosios skulptūra ta intencija, kad Marija padėtų jai vaikus auginti, o vaikai sveiki augtų, nes keletas jau buvo mirę kūdikystėje.[34]

Prašydavo sveikatos ne tik vaikams, bet ir sau. Užlieknio kaime (Plungės vls., Telšių aps.) Lingienė Sopulingąją Dievo Motiną pastatė ne tik dėl to, kad vaikų susilauktų, bet kad ir galvos skausmai sumažėtų.[35] Buvo tikima, kad užrišus Marijos skulptūrėlei kaspiną ar raištelį toje vietoje, kur žmogui skauda, liga praeis.[36] Užkalbėdami išgąstį, skaudamą dantį, gyvatės įkandimą, gydydami gimdyvių kraujavimą, sukalbėdavo tris kartus „Sveika, Marija".[37]

Siekdami apsaugoti gyvulius ganyklose ir kad javai laukuose gerai augtų, į ganyklų ir laukų koplytėles įkeldavo ne tik gyvulių ir žemdirbių globėjų, šv. Jurgio ir šv. Izidoriaus, bet ir Švč. M. Marijos skulptūrą, kad toji globa būtų labiau užtikrinta. Daug kur Lietuvoje rugiapjūtės pabaigtuvių vainiką ar keletą iš jo išimtų varpų nešdavo per Žolinę (Švč. M. Marijos ėmimo į dangų šventė) šventinti į bažnyčią, o pašventintus grūdus sumaišydavo su kitais ir pasėdavo. Taip darydami tikėjosi gero kitų metų derliaus. Atsidėkojant už gerą derlių, pabaigtuvių vainikas kabintas troboje ant švento paveikslo. Antalieptėje, jei arti bažnyčia, po pabaigtuvių vaišių vainikus nešė į bažnyčią ir padėdavo prie Marijos paveikslo bei giedodavo giesmę „Marija, Marija, skaisčiausia lelija" (žodžiai – Maironio).[38]

Aušros Vartų Švč. Mergelė Marija. Medis, polichromija, h 68 cm. Tauragės raj., Sartininkai. LNM EM 8720.
Arūno BALTĖNO nuotrauka

Valančiūnų kaime (Kriukų vls., Šiaulių aps.) J. Petrulis užrašė tokią apeigą su rugiapjūtės vainiko varpomis: „...šeimininkas, sveikindamas, sulaukus naujos duonos, varpas suvilgo švęstam vandenyje ir šlaksto iš pradžių visus žmones, o paskum – kambario sienas, kampus. Pagaliau paima puodelį, panašų į smilkytuvą, į jį įpila nedaug rugių grūdų, ir visi eina apie namą, dainuodami šią dainą giesmę: Dievas davė duonos mums pakankamai / Reikia pašventinti ir namo kampai / Marija Motina paliks kitai vasarėlei,/ Bus vėl darbelio rugiapjūtėlėj. / Angelai apsaugos nuo blogų orų, / Užteks mums visiems – turtingiems ir biedniems."[39]

Ne tik javai, bet ir daržovės, vaisiai bei įvairūs žolynai nešami šventinti per Žolinę į bažnyčią: „Dėkavojam Marijai, kad visko mums priaugino, ir tada Marija atsisveikina, skirias nuo mūs ir eina dangun, o mums viską palieka: gyvenkit, dirbkit, valgykit".[40] Pašventintų daržovių valgydavo visi šeimos nariai, padalydavo su pašaru gyvuliams apsaugai nuo ligų. Pašventintus ir sudžiovintus žolynus laikydavo už šventųjų paveikslų, kad užėjus griaustiniui pasmilkytų jais namus, susirgę gerdavo jų arbatą.

Rugių sėjai geriausias laikas – Šilinė (Švč. M. Marijos gimimas): „Neužilgo po Motkibažės, rugsėjo aštuntos, taikaus pasėc. Aš laikaus dziedų prisakymo: parsinešei tarbelį pašvencytų rugių, supylei sietuvėn, pametažgavai, parsižegnojai ir dui".[41] Gegužė, Švč. Mergelės Marijos garbei skirtas mėnuo, tinka kitų augalų sėjai ir sodinimui, „užtat, kad sodinam, sėjam ir prašom Marijos, kad priaugintų mums, kad turėtumėm, ko valgyti. Pasėji ką ar pasodini, parsžegnoji, triskart „Sveika Marija" sukalbi ir prašai: „Marija, užaugink man, kad aš nenumirtau badu" ir eini sau".[42]

Ne tik atskiros šeimos, bet ir visas kaimas statydavo bendrai koplytėles su Švč. Mergelės Marijos statulėle, prašydamas kaimą globoti, užtarti. Kaimo jaunuomenė šventadieniais ir per Marijos šventes susirinkdavo prie tokio paminklo ir giedodavo Švč. M. Marijos giesmes. Prie bendrai statyto paminklo kaimo žmonės eidavo prašyti ir savo šeimai užtarimo, dėkodavo už patirtas malones. Buvo tikima, kad Marija žino viso kaimo žmonių „gyvenimo smulkmenas, paslaptis, (...) kas ko nori, ko siekia, ką myli, ko nekenčia ir t.t."[43] Ypač aktyviai kaimo žmonės lankydavo bendrus paminklus per gegužines pamaldas, kurios būdavo laikomos ne tik bažnyčiose, bet ir kaimo kapinaitėse arba laukuose prie kryžių, koplytėlių, namuose. Žmonės eidavo pasimelsti prie paminklų su Švč. Mergelės Marijos skulptūrėlėmis,[44] apjuosdavo skulptūrėlę kaspinais.[45] Į gegužines pamaldas įsijungdavo visi – nuo vaiko iki suaugusio. Kaimuose buvo paprotys įrengti Marijos altorėlį erdvesnėje patalpoje, išpuošti jį vainikais ar gėlėmis, uždegti prie jo dvi žvakes ir giedoti Marijos litaniją bei giesmes,[46] prašant gero oro, palaimos laukams, kantrybės ir ramybės žmonėms.

Išeiviai į JAV ir kitas šalis iki Pirmojo pasaulinio karo laimingos kelionės prašydami statydavo Marijos koplytėles ar duodavo įžadus prie Marijos paveikslo kurioje nors bažnyčioje.[47]

Iš apžvelgtos medžiagos galima daryti tokias išvadas:

1. Įsitvirtinęs Švč. Mergelės Marijos kultas Lietuvoje lėmė jos atvaizdų išplitimą liaudies dailėje. Liaudies skulptūroje labiausiai paplitę Pietos, Marijos Maloningosios, Marijos Skausmingosios siužetai.

2. Konkrečius liaudiškų Švč. M. Marijos skulptūrų prototipus atsekti labai sunku, nes dažniausiai liaudies skulp-

toriai kūrė ne pagal konkretų pavyzdį, o pagal tradiciškai nusistovėjusį tam tikro siužeto traktavimą. Tik vienas kitas darbas aiškiai liudija sekus prototipu.

3. Dievdirbiai droždavo Marijos, kaip užimančios išskirtinę vietą katalikų tikėjime, skulptūras gana griežtai laikydamiesi ikonografinių reikalavimų. Ypač tai pasakytina apie ikonografiškai svarbiausias detales, leidžiančias atpažinti siužetą: pozą, atributus, drabužių spalvas. Antra vertus, skulptūrų tipažas, emocinė išraiška, plastika interpretuojama laisviau: daugelyje statulėlių ryškus lietuviškas kaimo žmonių tipažas, nacionalinio kostiumo elementai.

4. Nukrypimų nuo bažnytinių kanonų Švč. M. Marijos skulptūrose reta. Jie esti susiję su drabužių spalvomis arba viename siužete jungiami dviejų siužetų motyvai.

5. Per papročius pasireiškia liaudiškas tikėjimas, pagarba Dievo Motinai Marijai.

Žmonių įsitikinimu, Marijos globoje buvo visa valstiečio šeima, sodyba, gyvuliai, daržai bei laukai su javais. Marijos kultas užėmė svarbią vietą žmonių kasdienybėje ir dvasiniame gyvenime, atsispindėjo papročiuose ir ypač liaudies mene.

NUORODOS:

1. Lietuvių liaudies menas. Skulptūra. – T. 1. – V., 1963; Lietuvių liaudies menas. Skulptūra. – T. 2. – V., 1965; Lietuvių liaudies menas. – T. 1. – V., 1993; Senoji lietuvių skulptūra. – V., 1994.
2. Lietuvos nacionalinis muziejus (toliau LNM), šifras EMM 1072.
3. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – V., 1988. – P. 186.
4. Matušakaitė M. Platelių bažnyčios Pieta // Kultūros paminklai. – 1996. – Nr. 3. – P. 181.
5. Počiulpaitė A. Pieta liaudies skulptūroje // Pieta lietuvių liaudies dailėje. – Šiauliai, 1995. – P. 2.
6. Matušakaitė M. Platelių bažnyčios Pieta. – P. 179; Rimkus V. Pietos meninis vaizdas // Pieta lietuvių liaudies dailėje. – Šiauliai, 1995. – P. 10.
7. LNM EMM 210.
8. Lietuvių liaudies menas. Skulptūra. – T. 1. – Il. 459.
9. Lietuvių liaudies menas. Skulptūra. – T. 2. – Il. 160, 161; Lietuvos sakralinės dailės katalogas. – V., 1997. – P. 78, il. 34.
10. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – P. 187.
11. Ten pat. – P. 187.
12. Počiulpaitė A. Pieta liaudies skulptūroje. – P. 3.
13. Vaišnora J. Marijos garbinimas Lietuvoje. – Roma, 1958. – P. 319.
14. Samalavičius S. Vilniaus lentpjovių brolija // Liaudies kultūra. – 1993. – Nr. 2. – P. 27.
15. Motuzas A. „Švč. Mergelės Marijos valandų" maldų ir giesmių lietuviškoji kilmė, jų giedojimo lokaliniai ypatumai // Lietuvių Katalikų mokslo akademijos metraštis. XI. – V., 1997. – P. 145.
16. LNM EMM 429.
17. LNM EMM 28.
18. LNM EMM 634, 635.
19. Žemaitytė Z. Senoji Žemaitijos liaudies skulptūra ir jos meistrai // Dailėtyra. – V., 1981. – P. 251.
20. Matušakaitė M. Platelių bažnyčios Pieta. – P. 185.
21. Mingaila S. Gyvieji dievdirbiai // Lietuvos aidas. – 1938. XII. 1. – Nr. 546 (4355).
22. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius (toliau LNB RS) F 127–16. L. 138.
23. "Pagal tavo veidą išeitų geras šventasis", pasakęs dievdirbys Antanas Skurdelis (1892 – 1955, gyv. Pažiuržmočio k., Šilalės vls., Tauragės aps.): LNB RS F 127 – 16. L. 166.
24. Meistras Antanas Skrinskis (apie 1870 – 1925, gyv. Vankių k., Laukuvos vls., Tauragės aps.) moterų šventųjų skulptūras kurdavęs pasižiūrėdamas į savo dukteris: LNB RS F 127–16. L. 162.
25. Končius I. Žemaičio šnekos. – V., 1996. – P. 411.
26. Ten pat. – P. 411.
27. Končius I. Žemaičių kryžiai ir koplytėlės. – Chicago, 1965. – P. 37.
28. Ten pat. – P. 31.
29. Končius I. Žemaičio šnekos. – P. 219.
30. Počiulpaitė A. Mažoji architektūra // Kražiai. – V. – K., 1993. – P. 371.
31. Končius I. Žemaičių kryžiai ir koplytėlės. – P. 100.
32. Ten pat. – P. 101.
33. Ten pat. – P. 15.
34. Čilvinaitė M. Kam stato ir kaip brangina žmonės kryžius ir koplytėles // Gimtasai kraštas. – 1938.– Nr. 3–4. – P. 402.
35. Končius I. Žemaičių kryžiai ir koplytėlės. –P. 16.
36. Ten pat. – P. 160.
37. Damskytė V. Senoji liaudies medicina // Dieveniškės. – V., 1968. – P. 171, 173; Kalašaitytė L. Liaudies medicinos priemonės // Gervėčiai. – V., 1989. – P. 213, 221.
38. Petrulis J. Rugiapjūtės papročiai // Mūsų tautosaka. T. 8. – K., 1934. – P. 130.
39. Ten pat. – P. 130.
40. Žumbakienė G. Sodai ir daržai // Dieveniškės. – V., 1995. – P. 273.
41. Marcinkevičienė N. Senieji agrariniai tikėjimai mūsų laikais // Liaudies kultūra. – 1996. – Nr. 2. – P. 32.
42. Žumbakienė G. Sodai ir daržai. – P. 273.
43. Čilvinaitė M. Kam stato ir kaip brangina žmonės kryžius ir koplytėles. – P. 400.
44. Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvas (toliau LNMA) Apr. m. B. 105. L. 62.
45. Milius V. Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose // Lietuvių Katalikų mokslo akademijos metraštis. XI. – V., 1997. – P. 213.
46. LNMA Apr. m. B. 162. L. 3, 6, 9, 15, 18.
47. Mažiulis A. Marija // Lietuvių enciklopedija. – Boston, 1959. – T. 17. – P. 331.

BE TO, NAUDOTASI:

Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. – V., 1997.
Lietuva – Marijos žemė (teksto autorė L. Šinkūnaitė). – Marijampolė, 1993.

The B. V. M. in Lithuanian folk sculptural tradition and customs

Skaidrė URBONIENĖ

One of the most important themes in traditional Lithuanian folk sculpture is the Blessed Virgin Mary. Its popularity was predetermined by the establishment of the Mary cult in Lithuania. Activities of different claisters and confraternities of the name of Mary as well as the widespread knowledge about miraculous Mary places (there are twenty two of them in Lithuania), the Mary feasts, a great variety of cantos etc. have contributed much to the event.

Pieces of sculpture of the folk Mary between the 19th and the first half of the 20th centuries as well as the reflection of the veneration of Mary in the customs are discussed in the article. Museum, iconographic and archival material is being based on. The subjects of the Sorrowful Mary, Pieta, the Virgin of Mercy, the Mary of Immaculate Conception, the Virgin and Child are comprehensively analyzed. There are also brief characteristics of the Mary of Rosary, the Mary of the Scapular, the Mary of the Aušra Gate subjects. The peculiarities of the depiction of these subjects as well as the attributes, polychromy, divergences from the church iconography are being discussed in the article.

As the cult of Mary was deep both in the spiritual life and daily routines of people it has been reflected in their customs as well. It was believed that the whole family of the farmer is in the guardianship of Mary as well as his homestead, animals, gardens and fields of corn. Therefore, the statuettes of the Virgin Mary were usually placed in different memorial monuments throughout Lithuania. The monuments of homesteads always contained the statuette of Mary.

Lietuvos nacionalinis muziejus,
Arsenalo 1, 2001 Vilnius

Gauta 1998 04 30
Įteikta spaudai 1998 07 23

Dzūkų instrumentinis muzikavimas XX amžiuje

Vida PALUBINSKIENĖ

Tyrimo objektas – dzūkų instrumentinis muzikavimas. Tikslas – supažindinti su XX a. Dzūkijoje naudotais muzikos instrumentais, tirti, kaip čia kito instrumentarijus, instrumentų ansamblių sudėtis, grojimo repertuarą. Metodas – lyginamasis instrumentologijos ekspedicijų medžiagos tyrimas. Išvados: XX a. pirmoje pusėje Dzūkijoje vyravo styginiai instrumentai, amžiaus pabaigoje prie jų prisidėjo ir dumpliniai.

Ilgus metus daugiausia buvo renkama ir tiriama dzūkų vokalinė muzika. Tatai visai nenuostabu, nes Dzūkija – turtingiausia dainų. Melodingumu ir įvairumu jos pranoksta kitų Lietuvos sričių dainas. Taip dar 1939 m. „Muzikos baruose" rašė Z. Slaviūnas (Slavinskas).[1]

J. Čiurlionytė, išnagrinėjusi dzūkų melodijų stilių, pastebėjo: „Dzūkija – nepaprastai dėkingas kraštas melodijų raidai tyrinėti. Nė vienoje Lietuvos etnografinėje srityje negalima rasti tiek melodijų, kurias būtų galima skirti įvairioms raidos pakopoms: nuo primityviausių, vos pusantro tono ambitaus, ligi sudėtingų ir labai įvairių derminių sistemų, ligi šiuolaikinio mažoro ir minoro; nuo dvitakčių vienos eilutės ligi išvystytų aštuonių – dvylikos taktų melodijų, nuo primityvaus rečitatyvo ligi sudėtingiausios muzikinės ritmikos ir metrikos".[2]

Dzūkų dainos jau nagrinėtos, yra ir jų rinkinių.[3]

O instrumentinė dzūkų muzika pradėta rinkti ir tyrinėti žymiai vėliau. Jos ir surinkta nepalyginti mažiau, – instrumentinę muziką tiksliai užfiksuoti galėjo tik muzikos raštą gerai išmanantys tyrinėtojai, kurių, bent jau XX a. I pusėje ir viduryje, buvo labai mažai. Be to, XX a. I pusės ir šio šimtmečio vidurio tyrinėtojai daugiausia dėmesio, akivaizdu, kreipė į seniausius melodijų klodus. Instrumentinė muzika, kurios didžiausią dalį sudaro XIX a. II pusėje ir XX a. pradžios Lietuvon plūstelėjusių bendratautinių šokių melodijos, tikriausiai, atrodė mažiau savita ir svarbi etnomuzikologiniams tyrimams.

Instrumentinės dzūkų muzikos pavyzdžių yra pateikta ir aptarta A. Motuzo ir A. Lunio 1990 m. antologijoje „Lietuvių liaudies instrumentinės muzikos pavyzdžiai"[4], M. Baltrėnienės ir R. Apanavičiaus 1991 m. žinyne „Lietuvių liaudies muzikos instrumentai".[5] Pastarajame išnagrinėti visi Dzūkijoje vartoti etniniai, aptarti ir ten paplitę bendratautiniai muzikos instrumentai bei jų ansambliai (M. Baltrėnienė). Dzūkų kerdžiaus trimito signalai, trimitų vartosena ir pūtimo būdai aptarti ir A. Motuzo 1991 m. darbe „Tradicinis grojimas kerdžiaus trimitu, ragais, daudytėmis".[6]

Trimito gamyba, trimitavimo papročiai, paskirtis ir ryšys su senaisiais ritualais, trimituotojų asmenybės, jų santykis su bendruomene išnagrinėtas A. Motuzo 1992 m. straipsnyje „Kerdžiaus triuba. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose".[7] Dzūkų kerdžių trimitai, jų vartojimo papročiai, kerdžių asmenybės tipas, turintis panašumų ir toli į rytus nusidriekiančiose rytinėse pučiamųjų kultūros žemėse, išnagrinėtas R. Apanavičiaus 1992 m. darbe „Baltų etnoinstrumentologija".[8] Dzūkų trimitavimo duomenis R. Apanavičius pateikia ir straipsniuose „Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose" (1991 m.)[9] bei „Baltiškasis etnoinstrumentarijus – šiaurės Europos etnokultūrinės bendrijos palikimas" (1996 m.).[10] Anot šio autoriaus, trimitų signalai ir trimitavimas yra itin seni, nes „įsitvirtinę gyvulininkystės papročiuose, piemenų instrumentai dar ilgai išlaikė savo pirminę signalinę ir maginę paskirtį",[11] o instrumentų, taip pat ir trimitų tipai, gamybos būdai bei vartojimo papročiai ir XX a. driekiasi per teritorijas, retai sutampančias su dabartinių tautų ir netgi etninių grupių ribomis.

Dzūkų kerdžių trimitus aptaria ir A. Kirda 1996 m. straipsnyje „Lietuvių trimitai: gamyba, paplitimas, pavadinimai".[12]

Dzūkų senąją instrumentinę ir vokalinę muziką, remdamasi kitų autorių paskelbtomis žiniomis, sugretino B. Žebrytė bakalauriniame darbe „Lietuvių etnomuzika arealiniu požiūriu" (1993 m.).[13]

Vėlyvesnės bendraeuropinės kilmės dzūkų armonikininkų repertuarą ir griežimo ypatumus nagrinėja A. Baika knygoje „Kaimo armonikos".[14]

Tad matome, kad iš Dzūkijos instrumentinės muzikos bene daugiausia nagrinėtas ir paskelbtas jos senoviškiausias klodas – trimitų garsiniai signalai. Vėlyvesnė instrumentinė muzika aptarta palyginti menkai, nors XX a. ji Dzūkijoje buvo visuotinai grojama vestuvėse, pasilinksminimuose ir kitomis progomis.

Norėdami užpildyti juntamą instrumentinės muzikos tyrimo spragą, Etnomuzikos instituto ir Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotojai etnoinstrumentines ekspedicijas rengia jau nuo 1987 metų. Dzūkiją jie tyrinėjo 1994 ir 1996 m. trijose etnoinstrumentinėse ekspedicijose. Šiame straipsnyje bandysiu apžvelgti ekspedicijų metu surinktus duomenis apie XX a. Dzūkijoje vartotus muzikos instrumentus, pažvelgti, kaip kito dzūkų bei apylinkės instrumentarijus ir instrumentinių ansamblių sudėtys, ką grojo muzikantai.

1994 m. rugpjūčio 8–10 d. Lazdijų rajone buvo surengta šeštoji etnoinstrumentinė ekspedicija. Aplankyti Lazdijai, Leipalingio, Seirijų, Veisiejų, Naragėlių miesteliai bei apylinkės.[15] Ekspedicijos dienoraštyje vadovas prof. R. Apanavičius rašo: „Visi telpame į mano automobilį ir šitaip važinėjame po rajoną, nes maršrutinių autobusų beveik jau nėra, o atstumai – milžiniški".[16]

Ekspedicijos dalyviams labai padėjo Lazdijų kultūros namų darbuotojas Romas Mažėtis, pats geras smuikininkas, griežiantis liaudiška maniera. R. Mažėtis lydėjo mus į miestelių kultūros namus, nes buvo susitaręs su muzikantais, jog šie atvyks ten susitikti su mumis. Šitaip dirbti gana patogu, „nors etnologiniu požiūriu ne visai teisinga. Mat muzikantus reikia lankyti, kalbėtis ir įrašinėti jų namuose, įprastinėje aplinkoje. Tada jie mažiau varžosi, be to, apžiūrime ir jų gyvenimo būdą, sąlygas, tvarkingumą ir kt."[16] Tačiau sužinoję, jog vienas ar kitas muzikantas tikrai labai žymus, ekspedicijos dalyviai vykdavo pas juos ir į namus.

Šitaip per tris dienas buvo užrašyta 4 val. 30 min. muzikos, apklausti ir įrašyti 19 muzikantų: 12 smuikininkų (B. Marmantavičius[17] ir J. Skliutas[18] jau nebegroja), 2 grojantys akordeonu, 3 armonika, 2 lūpinėmis armonikėlėmis. Nors Lazdijų rajonas, atrodytų, turėtų būti smuikininkų kraštas, bet ir čia po Antrojo pasaulinio karo labai paplito armonikos ir akordeonai. Tačiau jau mažai beliko šiais muzikos instrumentais grojančių savamokslių vyresnio amžiaus žmonių.

Dauguma apklaustų smuikininkų groja dar ir kitais muzikos instrumentais: B. Aleksonis[19] – akordeonu, mušamaisiais, A. Bartnykas[20] – armonika, lūpine armonikėle, akordeonu, koncertina, J. Eimanavičius[21] – armonika, klarnetu, J. Gervelis[22] – cimbolais, J. Skliutas – armonika, akordeonu grojo, B. Telešius[23] – bajanu.

Griežti smuiku šie muzikantai pradėjo labai įvairaus amžiaus – ketverių,[24] septyniolikos[25] metų.

Smuikininkai prisimena šitokias XX a. pirmoje pusėje gyvavusias liaudiškų ansamblių sudėtis: vienas ar du smuikai ir cimbolai;[20] du smuikai, gitara ir būgnas su lėkšte;[26] gitara, du smuikai, cimbolai ir būgnas;[22] du smuikai ir kontrabosas.[25]

XX a. II pusėje prie minėtų instrumentų prisideda armonika ir akordeonas. Pavyzdžiui, griežiama: vienu ar dviem smuikais, cimbolais ir armonika;[20], dviem smuikais ir armonika; smuiku, armonika ir akordeonu;[18] smuiku, akordeonu, bajanu, triūba ir būgnu.[23]

Ekspedicijos metu apklausti armonikininkai bei akordeonistai, be savo pagrindinio instrumento, dar groja ir kitais muzikos instrumentais: J. Chockevičius[27] – armonika, V. Laukionis[28] – armonika, akordeonu, K. Potelis[29] – armonika, lūpine armonikėle, V. Ševerenka[30] – akordeonu, lūpine armonikėle, smuiku.

Minėti muzikantai mokytis groti pradėjo būdami jau vyresnio amžiaus – dešimties,[27] aštuoniolikos[31] metų. Jie prisimena daugiausia šitokias liaudiškų ansamblių sudėtis: smuikas ir akordeonas;[32] akordeonas ir būgnas; smuikas, triūba ir būgnelis;[27] du smuikai, birbynė ir būgnas;[28] smuikas, armonika ir būgnas;[31] du smuikai.[30]

Iš visų grojančių dumpliniais instrumentais muzikantų tik vienas V. Ševerenka prisiminė dviejų smuikininkų ansamblį.

1995 m. rugpjūčio 7–9 d. Varėnos rajone buvo surengta septintoji etnoinstrumentinė ekspedicija. Aplankyta Varėna, Merkinė, Marcinkonys, Matuizos, Valkininkai. Ekspedicijoje dalyvavo 11 žmonių. Jos darbui labai padėjo Varėnos kultūros namų darbuotoja Rūta Karvelytė, jau pažįstama iš Kelmės etnomuzikavimo kursų.[33] Rajono laikraštis „Merkio kraštas" prieš ekspediciją išspausdino R. Apanavičiaus straipsnį „Lankysime dzūkų muzikantus".[34] Ekspedicijai buvo gerai pasiruošta.

Per tris dienas Varėnos rajone buvo užrašyta 4 val. 30 min. muzikos, apklausti ir įrašyti 24 muzikantai. Pasirodo, čia smuikininkų žymiai mažiau – tik penki. Iš jų tebegrojantys du: A. Bingelis[35] ir B. Bucevičius.[36] Daugiausia (14) muzikantų groja armonika, du – akordeonu, po vieną – lūpine armonikėle, tamburinu ir būgnu, kanklėmis.

Dauguma apklaustų muzikantų groja keliais muzikos instrumentais. Smuikininkas B. Bucevičius gerai groja armonika, akordeonu. Akordeonistai P. Maciulevičius[37] – smuiku, D. Zalieckas[38] – mandolina, smuiku. Armonikininkai B. Urbelionis[39] – akordeonu, P. Ulbinas[40] – akordeonu, I. Lazdinis[41] – akordeonu, bajanu, J. Latvys[42] – smuiku, J. Cilsius[43] – akordeonu. Kanklininkas J. Gregoravičius[44] groja vargonais, smuiku, koncertina ir cimbolais.

Varėnos rajono smuikininkai griežti pradėdavę daugiausia nuo aštuonerių[35] – aštuoniolikos[45], armonikininkai – nuo penkerių[39] – dvidešimt penkerių[46] metų.

Muzikantai prisimena tokias XX a. I pusėje gyvavusias liaudiškų ansamblių sudėtis: du smuikai, du smuikai ir basedla;[47] trys smuikai ir basedla;[36] smuikas ir būgnas;[48] dūdų orkestras;[41] du smuikai, basedla ir būgnas su lėkšte.[45]

Kaip ir Lazdijų rajone, čia XX a. II pusėje prie jau minėtų instrumentų prisideda dumpliniai bei kiti instru-

mentai: smuikas ir armonika, smuikas, armonika ir būgnas, du smuikai, armonika, akordeonas ir būgnas;[35] du smuikai, akordeonas ir basedla;[49] smuikas ir akordeonas;[73] klarnetas ir birbynė, akordeonas ir būgnas;[39] smuikas, armonika, akordeonas, bajanas ir mušamieji;[40] smuikas, dvi armonikos, akordeonas, triūba, klarnetas, tamburinas ir būgnas;[50] smuikas, lūpinė armonikėlė, armonika, gitara, balalaika ir mandolina;[41] tošelė, lūpinė armonikėlė, dvi armonikos ir būgnelis.[51]

Nors Dzūkija ir neįeina į kanklių paplitimo arealą, tačiau ir šiame regione randamos kanklės. Matyt jas į šį kraštą atnešė iš kitų regionų atsikėlę kanklininkai. Vienas iš tokių muzikantų – Jonas Gregoravičius, 1961 m. atsikėlęs į Merkinę iš Suvalkijos, kur kanklės buvo populiarus instrumentas.

J. Gregoravičius dirba vargonininku jau 42 metus. Kankliuoti pradėjo nuo 18 metų, įsigijęs vienuolikastyges su boseliu III tipo[52] suvalkietiškas kankles. Jis dar groja smuiku, cimbolais, piešia, drožinėja, kuria giesmes ir dainas su kanklių pritarimu. Pateikiame vieną iš J. Gregoravičiaus kankliuojamų melodijų:

Įkankliavo J. Gregoravičius.[53]
Iššifravo V. Palubinskienė
POLKUTĖ

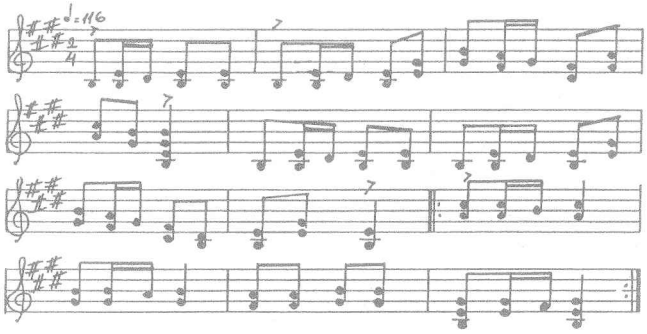

1996 m. rugpjūčio 5–7 d. Prienų rajone, kurio viena dalis priklauso Dzūkijai, kita – Suvalkijai, buvo surengta aštuntoji etnoinstrumentinė ekspedicija. Aplankyti Prienai, Stakliškės, Jieznas, Kunigiškiai, Šilavotas, Ūta, Skriaudžiai, Jiestrakis. Ekspedicijoje dalyvavo 10 žmonių. Jos darbą parėmė Prienų kultūros namų darbuotojai. Šiame rajone dirbome trimis grupėmis. Buvo užrašyta 4 val. 15 min. muzikos, apklausta ir įrašyta 31 muzikantas: 11 armonikininkų, 9 akordeonistai, 6 smuikininkai, po du, grojančius koncertinomis ir lūpinėmis armonikėlėmis, bei viena kanklininkė.

Prienų rajone daugiausia griežiama dumpliniais instrumentais, mažiausia – smuikais. Dauguma apklaustų muzikantų groja keliais muzikos instrumentais. Smuikininkai J. Naujalis[54] – lūpine armonikėle, B. Nekrošius[55] – vokiška armonika, akordeonu, A. Kuncevičius[56] – akordeonu, triūba, vargonais, pianinu. Armonikininkai J. Zenkevičius[57] – akordeonu, Č. Špyliauskas[58] – akordeonu. Akordeonistai P. Mockevičius[59] – armonika, J. Juodys[60] – lūpine armonikėle, M. Zagurskas[61] – vargonais, pianinu, A. Navikauskas[62] – armonika, pusbajaniu.

Antanina Mikušauskaitė–Garkauskienė. Skriaudžiai, 1996 m.

Prienų rajono smuikininkai griežti pradėjo nuo dešimties[63] – aštuoniolikos[64], armonikininkai bei akordeonistai – nuo aštuonerių[65] – aštuoniolikos[58] metų. Muzikantai prisimena šitokias XX a. I pusėje gyvavusias liaudiškų ansamblių sudėtis: smuikas;[66] smuikas ir cimbolai;[61] du smuikai ir kontrabosas.[56] XX a. II pusėje buvusios jau šitokios sudėtys: armonika ir cimbolai;[66] sukylas, kleketas, arklio svambalas, (skambalas) nekočia, gelda, medinis šaukštas ir dvi armonikos;[67] smuikas, gitara, mandolina, armonika ir būgnelis su skambaliukais;[99] smuikas, gitara, cimbolai, armonika, akordeonas, būgnelis ir barškučiai; smuikas, gitara, armonika ir būgnas;[69] armonika, akordeonas, kontrabosas, mušamieji ir marakasai.[56]

Nors Prienų rajone esantys Skriaudžiai priskiriami Suvalkijai, buvo aplankytas ir Skriaudžių kaimas. Jis garsėja kanklininkų ansambliu.[70] Duomenys apie Skriaudžių kanklininkus jau buvo surinkti kiek anksčiau (juos surinko ir leidinyje „Senosios kanklės ir kankliavimas“ paskelbė V. Alenskas), tad šįkart buvo apklausta ir įrašyta vyriausia ansamblio kanklininkė Antanina Garkauskienė.[71] Kankliuoti ji pradėjo nuo 14-os metų. Iki šiol groja K. Naudžiaus darbo suvalkietiškomis kanklėmis, kuria dainoms tekstus ir melodijas.

Pateikiame vieną melodiją iš kanklininkės repertuaro:

Įkankliavo A. Garkauskienė.[53]
Iššifravo V. Palubinskienė
DAINA „DU BROLIUKAI KUNIGAI"

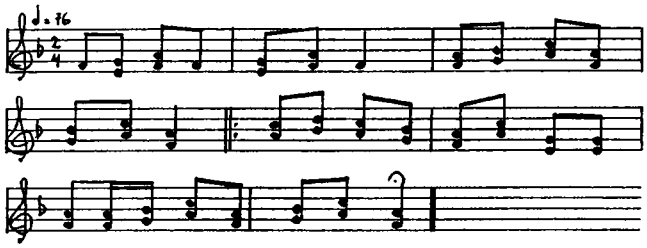

Du broliukai kunigai,
Du broliukai urėdai,
Tik aš viena vargo dieną
Grėbiau lankoj šienelį. (2x2)

1996 m. aštuntoji etnoinstrumentinė ekspedicija rugpjūčio 7–9 d. buvo tęsiama Alytaus rajone. Aplankytas Alytus, Alovė, Butrimonys, Venciūnai, Simnas, Punia, Krokelaukis, Nemunaitis, Makniūnai, Jieznas. Ekspedicijos darbui labai padėjo Alytaus rajono savivaldybės darbuotoja Rūta Ribačiauskienė. Šiame rajone buvo užrašyta 4 val. 15 min. muzikos, apklausti ir įrašyti 27 muzikantai: 14 smuikininkų, 12 armonikininkų, 4 akordeonistai ir po vieną, grojantį lūpine armonikėle, cimbolais ir klarnetu.

Iš apklausos matyti, kad Alytaus rajone tarp palyginti neseniai naudotų styginių ir dumplinių instrumentų yra bemaž pusiausvyra. Iš 14-os smuikininkų ir 12-os armonikininkų pusė dar aktyviai tebegroja, susibūrę į kapelas kultūros namuose[72] ar šiaip tik savo malonumui.[73] Dauguma apklaustų muzikantų groja keliais muzikos instrumentais. Smuikininkai P. Sipavičius[74] – armonika, akordeonu, S. Šarkus[75] – armonika, J. Kerevičius[76] – cimbolais, V. Kaknevičius[77] – cimbolais, K. Jodauga[78] – armonika. Armonikininkai R. Jakubauskas[112] – akordeonu, J. Mažeika[80] – bajanu, P. Vyšniauskas[81] – akordeonu, J. Aržuolaitis[82] – akordeonu, bajanu, J. Dvareckas[83] – akordeonu. Akordeonistai P. Kričenka[84] groja armonika, cimbolais, smuiku, P. Kaupinis[85] – vargonais, pianinu, smuiku, V. Vadeika[86] – smuiku, gitara, lūpine armonikėle, saksofonu, būgnu, A. Vitunskas[87] – armonika, cimbolais, lūpine armonikėle, kontrabosu. Cimbolistas V. Juškauskas[88] – armonika, akordeonu. R. Jakubauskas[89], be lūpinės armonikėlės, dar moka groti armonika ir gitara.

Alytaus rajono smuikininkai griežti pradėjo nuo septynerių[73] – šešiolikos[90], armonikininkai ir akordeonistai – nuo šešerių[84] – dvidešimties[91] metų.

Pagal muzikantų pasakojimus, čia XX a. I pusėje gyvavusios tokios liaudiškų ansamblių sudėtys: du smuikai ir kontrabosas arba „dičkė";[90] du smuikai; du smuikai ir basedla; du smuikai, cimbolai ir būgnas;[92] smuikas;[78] smuikas, būgnas ir „dičkė";[93] dūdų orkestras;[76] trys smuikai ir kontrabosas;[94] gitara, cimbolai ir misinginė dūda;[95] du smuikai ir cimbolai;[77] cimbolai, kontrabosas ir būgnas su lėkšte;[96] trys smuikai;[97] smuikas ir cimbolai.[88] XX a. II pusėje Alytaus rajono dzūkai grojo jau kiek kitokiais instrumentiniais ansambliais. Juos sudarė: du smuikai, cimbolai, akordeonas ir būgnas; trys smuikai, kontrabosas, būgnas, armonika, trys akordeonai, triūba ir tamburinas; cimbolai, armonika ir akordeonas;[84] smuikas, akordeonas ir būgnas;[85] smuikas, armonika ir būgnas;[86] smuikas, armonika, akordeonas, klarnetas, tamburinas, būgnas su lėkšte;[98] du smuikai, cimbolai, trys akordeonai, kontrabosas ir būgnas;[96] smuikas, armonika ir akordeonas, smuikas, cimbolai, akordeonas ir kontrabosas.[76]

Tyrinėtuose Dzūkijos rajonuose iš viso buvo užrašyta 17 val. 30 min. muzikos, apklausta ir muzikos įrašyta iš 101 muzikanto: 37-ų smuikininkų, 40-ies armonikininkų, 17-os akordeonistų, 6-ų, grojančių lūpine armonikėle, 2-ų – koncertinomis, 2-ų – kanklėmis, po 1-ą – klarnetu, cimbolais, būgnu. Daugiausia muzikantų užrašyta Prienų (31) ir Alytaus (27) rajonuose. Daugiausia smuikininkų Alytaus (14) ir Lazdijų (12) rajonuose; armonikininkų bei akordeonistų – Prienų (20) ir Alytaus, Varėnos (16) rajonuose.[53]

Pasidomėjus muzikantų pagrindiniu užsiėmimu, paaiškėjo, kad jie yra įvairiausių profesijų žmonės: ūkininkai, mokytojai, agronomai, inžinieriai, bitininkai, veterinarijos darbuotojai, miškininkai, įvairaus profilio darbininkai. Jų atliekamą repertuarą sudarė įvairūs maršai, valsai, polkos su pavadinimais: „Kričenos polka", „Petro polka", „Lipk ant pečiaus", šokiai – Klumpakojis, Šustas, Padispanas, Krakoviakas, fokstrotas, Karobuška, Aleksandruška, Mazurpolkė, rečiau tango ir kiti.

Muzikantai groti pradėjo gana įvairaus amžiaus: nuo ketverių ir net dvidešimt penkerių metų. Jų sugebėjimas groti visais apylinkėje žinomais ar bent dauguma instrumentų buvo labai vertinamas.

Taigi XX a. I pusėje Dzūkijoje vyravo styginiai instrumentai: smuikas, basedla, cimbolai, kontrabosas, retesni – gitara, būgnas, dūdų orkestrai. Visiškai akivaizdu, kad XX a. II pusėje prie styginių instrumentų prisideda armonika, akordeonas, lūpinė armonikėlė, rečiau – bajanas.

Iš ekspedicijų duomenų taip pat matyti, kad instrumentų kaita nebuvo labai staigi, o liaudiškų ansamblių sudėtys retai buvo stabilios – jos keitėsi priklausomai nuo aplinkybių, muzikantų užimtumo ir t.t.

Apžvelgus duomenis apie XX a. dzūkų instrumentinį etnomuzikavimą matyti, jog tyrinėtuose rajonuose būta daug muzikantų. Tačiau dabar padėtis pasikeitė: dauguma jau mirę, kiti nebegroja dėl ligų ar senatvės, treti sakosi nebeturį instrumentų bei „kompanijos" su kuo groti. O ir į pasilinksminimus kaimo muzikantai jau nebekviečiami. Tik vienur kitur prie kultūros namų dar gyvuoja

kaimo kapelos, į kurias muzikantai noriai eina groti, savo patirtį galėdami perduoti jaunajai kartai ir šitaip išlaikydami bei tęsdami senąsias liaudiško grojimo tradicijas.

NUORODOS:

1. Slaviūnas Z. Dzūkų dainos // Muzikos barai. – V., 1939. – Nr. 7–8. – P. 169–172.
2. Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai. – V., 1969. – P. 290–291.
3. Dzūkų melodijos // Sudarė ir paruošė G. Četkauskaitė. – V., 1981; Račiūnaitė D. Dzūkų dainos. – V., 1987.
4. Motuzas A., Lunys A. Lietuvių liaudies instrumentinės muzikos pavyzdžiai. – V., 1990.
5. Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. – V., 1991.
6. Motuzas A. Tradicinis grojimas kerdžiaus trimitu, ragais, daudytėmis. – Kl., 1991.
7. Motuzas A. Kerdžiaus triuba. Piemenavimo tradicijos Dzūkijos pietryčiuose // Liaudies kūryba, III. – V., 1992. – P. 57–64.
8. Apanavičius R. Baltų etnoinstrumentologija. – V., 1992.
9. Apanavičius R. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose // Lietuvių liaudies papročiai. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. 1989 03 30. – V., 1991. – P. 206–233.
10. Apanavičius R. Baltiškasis etnoinstrumentarijus – šiaurės Europos etnokultūrinės bendrijos palikimas // Liaudies kūryba, IV.–V., 1996. – P. 97–114.
11. Apanavičius R. Tradiciniai muzikos instrumentai lietuvių ganymo papročiuose. – P. 233.
12. Kirda A. Lietuvių trimitai: gamyba, paplitimas, pavadinimai // Liaudies kūryba, IV.–V., 1996. – P. 115–129.
13. Žebrytė B. Lietuvių etnomuzika arealiniu požiūriu. Bakalauro tezės. Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedra. – K., 1993.
14. Baika A. Kaimo armonikos. – V., 1994.
15. 1994 m. VI etnoinstrumentinės ekspedicijos medžiaga. Etnomuzikos instituto archyvas (toliau EIA).
16. Apanavičius R. Ekspedicijų vadovo dienoraštis. EIA.
17. Marmantavičius Bronius, g. 1926 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Vozbūčių k., gyv. Lazdijų raj., Naragėlių sen., Vozbūčių k.
18. Skliutas Juozas, g. 1928 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Lapsiaus k., gyv. Lazdijų raj., Naragėlių sen., Gudonių k.
19. Aleksonis Boleslovas, g. 1924 m. Lazdijų apsk., Ricielių k., gyv. Lazdijų raj., Leipalingio sen., Snaigupės k.
20. Bartnykas Albinas, g. 1926 m. Seinų apsk., Lazdijų v., Buniškių k., gyv. Lazdijuose.
21. Eimanavičius Juozas, g. 1901 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Vaizbuckų dvare, gyv. Lazdijų raj., Seirijuose.
22. Gervelis Juozas, g. 1918 m. Seinų apsk., Veisiejų v., Laibagalių k., gyv. Lazdijų raj., Veisiejų sen., Laibagalių k.
23. Telešius Boleslovas, g. 1918 m. Tulos gub., Bogorodicos apsk., Šochovskojos k., gyv. Lazdijų raj., Leipalingyje.
24. Labenskas Antanas, g. 1927 m. Seinų apsk., Lazdijų v., Verstaminų k., gyv. Lazdijuose.
25. Petralis Boleslovas, g. 1915 m. Alytaus apsk., Žeimių k., gyv. Lazdijų raj., Seirijuose.
26. Gustaitis Antanas, g. 1924 m. Marijampolės apsk., Sasnavos v., Kuzų k., gyv. Leipalingyje.
27. Chockevičius Jonas, g. 1935 m. Tauragės apsk., Ž. Naumiesčio v., Palendrių k., gyv. Lazdijų raj., Veisiejų sen., Kailinių k.
28. Laukionis Valdemaras, g. 1949 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Paserninkų k., gyv. Seirijuose.
29. Potelis Kazimieras, g. 1935 m. Alytaus apsk., Leipalingio v., Snaigupės k., gyv. Lazdijų raj, Leipalingio sen., Snaigupės k.
30. Ševerenka Vaclovas, g. 1927 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Linksmosios k., gyv. Seirijuose.
31. Kuckailis Viktoras, g. 1926 m. Seinų apsk., Leipalingio v., Tautėnų k., gyv. Leipalingyje.
32. Bubnelis Bronius, g. 1922 m. Alytaus apsk., Seirijų v., Gudonių k., gyv. Lazdijų raj., Naragėlių sen., Gudonių k.
33. Etnomuzikos instituto iniciatyva 1989 m. įkurtas Kelmės jaunimo folkloro centras rengia kasmetinius etnomuzikavimo, papročių ir amatų kursus.
34. Apanavičius R. Lankysime dzūkų muzikantus // Merkio kraštas. – Varėna, – 1995. – Rugpjūtis.
35. Bingelis Antanas, g. 1922 m. Alytaus apsk., Merkinės v., Purplių k., gyv. Varėnos raj., Merkinės sen., Purplių k.
36. Bucevičius Bronius, g. 1931 m. Alytaus apsk., Ūdrijos v., Jackonių k., gyv. Varėnos raj., Jakėnų sen., Žilvinų k.
37. Maciulevičius Petras, g. 1934 m. Alytaus apsk., Varėnos v., Karužų k., gyv. Varėnos raj., Nedzingės k.
38. Zalieckas Danielius, g. 1926 m. Trakų apsk., Onuškio v., Pamusio k., gyv. Senojoje Varėnoje.
39. Urbelionis Banadas, g. 1945 m. Trakų apsk., Valkininkų v., Naujinaniškių k., gyv., Varėnos raj., Matuizų sen., Naujinaniškių k.
40. Ulbinas Pranas, g. 1942 m. Vilniaus apsk., Eisiškių v., Ulbinų k., gyv. Varėnoje.
41. Lazdinis Imantas, g. 1944 m. Joniškio r., Rimšelių k., gyv. Varėnoje (šiuo metu – Lietuvos Respublikos Aplinkos apsaugos ministras).
42. Latvys Juozas, g. 1920 m. Vilniaus apsk., Ūtos k., gyv. Varėnos raj., Kaniavos k.
43. Cilsius Juozas, g. 1927 m. Alytaus apsk., Merkinės v., Gudakiemio k., gyv. Varėnos raj., Merkinės sen., Gudakiemio k.
44. Gregoravičius Jonas, g. 1912 m. Marijampolės apsk., Sasnavos v., Podvenglicko k., gyv. Varėnos raj., Merkinėje.
45. Kašėta Petras, g. 1916 m. Alytaus apsk., Merkinės v., Giraitės k., gyv. Varėnos raj., Nedzingės k.
46. Tamkevičius Antanas, g. 1936 m. Alytaus apsk. Merkinės v., Ulčikių k., gyv. Varėnos raj., Merkinės sen., Gudelių k.
47. Aleksonis Vaclovas, g. 1920 m. Alytaus apsk., Merkinės v., Panaros k., gyv. Varėnos raj. Merkinės sen., Panaros k.
48. Žukauskas Stasys, g. 1924 m. Alytaus apsk., Varėnos v., Bagočių k., gyv. Varėnos raj., Bagočių k.
49. Petralis Vaclovas, g. 1918 m. Alytaus apsk., Liškiavos v., Žeimių k., gyv. Varėnos raj. Merkinės sen., Panaros k.
50. Matulevič Stasė, g. 1961 m. Varėnos r., Butvyduonių k., gyv. Varėnos r., Krūminių k.
51. Česnuliavičius Stanislovas, g. 1929 m. Varėnos apsk., Rudnios v., Noškūnų k., gyv. Varėnos raj., Marcinkonyse.
52. Kanklių tipologija pagal R. Apanavičių. Žr.: Apanavičius R., Alenskas – V., Palubinskienė V. ir kt. Senosios kanklės ir kankliavimas. – V., 1994. – P. 13.
53. EIA.
54. Naujalis Juozas, g. 1928 m. Marijampolės apsk., Balbieriškio v., Sūkurių k., gyv. Prienuose.
55. Nekrašius Benius, g. 1920 m. Raseinių apsk., Kražių v., Vizgaudų k., gyv. Prienuose.
56. Kuncevičius Antanas, g. 1922 m. Marijampolės apsk., Balbieriškyje, gyv. Prienų raj., Balbieriškyje.
57. Zenkevičius Juozapas, g. 1932 m. Marijampolės apsk., Balbieriškio v., Gerulių k., gyv. Prienų raj., Šilavoto sen., Kuišių k.
58. Špyliauskas Česlovas, g. 1927 m. Trakų apsk., Aukštadvario v., Karapolio k., gyv. Prienuose.

59. Mockevičius Petras, g. 1944 m. Alytaus apsk., Jiezno v., Kolonijos k., gyv. Prienų r., Jiezno sen., Kolonijos k.
60. Juodys Jonas, g. 1927 m. Marijampolės apsk., Gudelių v., Skirptiškių k., gyv. Prienų raj., Naujosios Ūtos k.
61. Zagurskas Mykolas, g. 1923 m. Trakų apsk., Aukštadvario v., Palapiškių k., gyv. Prienų r., Stakliškių sen., Užuguosčio k.
62. Navikauskas Algis, g. 1954 m. Prienų r., Šilavoto apyl., Jiestrakio k., gyv. Prienuose.
63. Lipkevičius Kazimieras, g. 1921 m. Trakų apsk., Aukštadvario v., Būdų k., gyv. Preinų raj. Stakliškių sen., Užuguosčio k.
64. Žiūkas Juozas, g. 1921 m. Alytaus apsk., Birštono v., Naudžiūnų k., gyv. Prienų raj., Šilavoto sen., Ingavangio k.
65. Jukavičius Algirdas, g. 1940 m. Vievio r., Semeliškių apyl., Šakaldonių k., gyv. Prienuose.
66. Ablačinskas Juozas, g. 1907 m. Alytaus apsk., Stakliškių v., Gripiškių k., gyv. Prienų raj., Stakliškių sen., Gripiškių k.
67. Saikevičius Kęstutis, g. 1965 m. ir Saikevičius Vidas, g. 1966 m., gyv. Prienų raj., Stakliškėse.
68. Migionis Pranas, g. 1914 m. Marijampolės apsk., Prienų v., Kampiškių k., gyv. Prienuose.
69. Skilandis Sigitas, g. 1938 m. Marijampolės apsk., Sangrūdos v., Cyrailių k., gyv. Prienų raj. Naujosios Ūtos k.
70. Skriaudžių ansamblį „Kanklės" 1906 m. įkūrė vargonininkas ir kanklininkas Pranas Puskunigis (g. 1860 m. Šakių apsk., Sintautų v., Katilių k.; 1946 m. – Marijampolės apsk., Veiverių v., Skriaudžių k.). Šiuo metu ansambliui vadovauja Onutė Patronaitienė, g. 1940 m.
71. Garkauskienė Antanina, g. 1923 m. Marijampolės apsk., Prienų v., Šiauliškių k.
72. Smuikininkai Jonas Juozapavičius (g. 1922 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Punios k., gyv. Alytaus raj., Punios k.) ir Vytautas Kaknevičius (g. 1931 m. Alytaus apsk., Simno v., Stebulių apyl., Prelamsiškės k., gyv. Alytaus raj., Punios k.) – Punios kultūros namų kaimo kapeloje „Punelė"; smuikininkas Stasys Šarkus (g. 1920 m. Alytaus apsk., Alovės v., Domantonių k., gyv. Alytaus raj., Alovės sen., Venciūnų k.) ir armonikininkas Petras Vyšniauskas (g. 1928 m. Alytaus apsk., Alovės v., Būdos k., gyv. Alytaus raj., Alovės sen., Venciūnų k.) – Venciūnų kultūros namų kaimo kapeloje; smuikininkai Algimantas Ramanauskas (g. 1927 m. Alytaus aps., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytaus raj., Simno sen., Skovagalių k.) ir Julius Ramanauskas (g. 1925 m. Alytaus apsk., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytaus raj., Simno sen., Skovagalių k.), akordeonistas Petras Kričena (g. 1937 m. Alytaus apsk., Simno v., Prelamčiškės k., gyv. Alytaus raj., Simne), cimbolistas Vytautas Juškauskas (g. 1928 m. Alytaus apsk., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytuje) – Alytaus kaimo kapeloje „Dzūkeliai" ir t.t.
73. Dzenkauskas Jonas, g. 1926 m. Alytaus apsk., Punios k., gyv. Alytaus raj., Punios k.
74. Sipavičius Petras, g. 1930 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Kedonių k., gyv. Alytaus raj., Butrimonyse.
75. Šarkus Stasys, g. 1920 m. Alytaus apsk., Alovės v., Domantonių k., gyv. Alytaus raj. Venciūnų k.
76. Kerevičius Jurgis, g. 1920 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Gervėnų k., gyv. Alytaus raj., Butrimonių sen., Gervėnų k.
77. Kaknevičius Vytautas, g. 1931 m. Alytaus apsk., Simno v., Prelamciškės k., gyv. Alytaus raj., Punios k.
78. Jodauga Kęstutis, g. 1930 m. Alytaus apsk., Simno v., Stebulių k., gyv. Alytaus raj., Simne.
79. Jakubauskas Romas, g. 1953 m. Alytuje, gyv. Alytaus raj., Simne.
80. Mažeika Jonas, g. 1944 m. Alytaus apsk., Simno v., Jančikų k., gyv. Alytaus r., Krokialaukio k.
81. Vyšniauskas Petras, g. 1928 m. Alytaus apsk., Alovės v., Būdos k., gyv. Alytaus r., Alovės sen., Venciūnų k.
82. Aržuolaitis Jonas, g. 1934 m. Marijampolės apsk., Kalvarijos v., Eglebalių k., gyv. Alytuje.
83. Dvareckas Jonas, g. 1944 m. Alytaus apsk., Daugų v., Buliauciškių k., gyv. Alytuje.
84. Kričena Petras, g. 1937 m. Alytaus apsk., Simno v., Prelamčiškės k., gyv. Alytaus raj., Simne.
85. Kaupinis Petras, g. 1916 m. Alytaus apsk., Liškiavos v., Jokūbiškio k., gyv., Alytaus raj., Nemunaičio k.
86. Vadeika Vytautas, g. 1939 m. Alytaus apsk., Alovės v., Meškučių k., gyv. Alytuje.
87. Vitunskas Aleksandras, g. Alytaus apsk., Butrimonių v., Punios k., gyv. Alytaus raj., Punios k.
88. Juškauskas Vytautas, g. 1928 m. Alytaus apsk., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytuje.
89. Jakubauskas Romualdas, g. 1911 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Juržvilko k., gyv. Alytaus raj., Butrimonyse.
90. Turauskas Juozas, g. 1927 m. Alytaus apsk., Alovės v., Kalnėnų k., gyv. Alytaus raj., Nemunaičių sen., Kalnėnų k.
91. Valatka Pranciškus, g. 1935 m. Alytaus apsk., Jiezno v., Sokonių k., gyv. Alytaus r., Jiezne.
92. Ramanauskas Algimantas, g. 1927 m. Alytaus apsk., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytaus raj., Simno sen., Skovagalių k.
93. Karkazas Juozapas, g. 1933 m. Alytaus apsk., Krokialaukio v., Čiurlionių III k., gyv. Alytaus raj., Krokialaukio sen., Maštalierių k.
94. Juozapavičius Jonas, g. 1922 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Punios k., gyv. Alytaus raj., Punios k.
95. Ramanauskas Julius, g. 1925 m. Alytaus apsk., Simno v., Skovagalių k., gyv. Alytaus raj., Skovagalių k.
96. Žūsinas Vytautas, g. 1924 m. Alytaus apsk., Butrimonių v., Punios k., gyv. Alytuje.
97. Zubrickas Juozas, g. 1912 m. Lazdijų apsk., Rudaminos dvare, gyv. Alytuje.
98. Ivanauskas Antanas, g. 1948 m. Kauno apsk., Vilkijos v., Čekiškės k., gyv. Alytaus r., Krokialaukio k.

The Dzūkai instruments of playing in the 20th century

Vida PALUBINSKIENĖ

In the first half of the 20th century the strings prevailed in Dzūkija. They were: the fiddle, basedla, cymbols, contrabass and the quitar which was not fraquent. There were also other instruments such as drums and pipes. Folk bands contained: one or two fiddles with cymbols; or two fiddles, a quitar and a drum with a plate; or two fiddles and a contrabass etc.

In the 2nd half of the 20th century the folk bands were suppled by such instruments as armonika (the Lithuanian folk instrument that resembles an accordion), an accordion, a small accordion (an instrument played with lips and a tongue) and, sometimes, bajan.

In Lithuania the tunes of dances characteristic of the common national character were dominant. Such dances as polka, waltzes and marches used to be performed. At present the role of folk players has diminished because of the spread of the audiotechniques.

Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų 39, Vilnius

Gauta 1997 11 23
Įteikta spaudai 1998 07 23

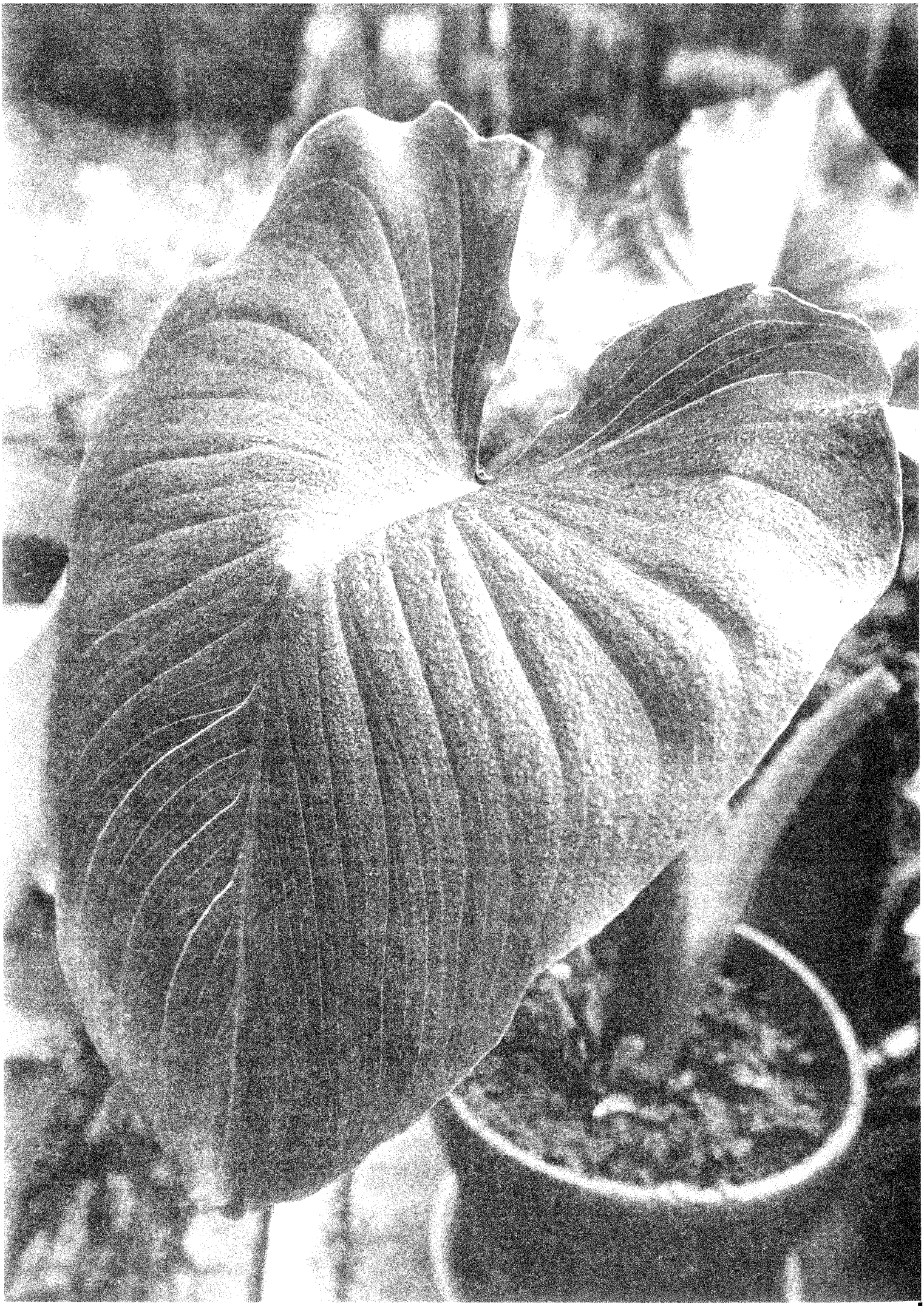

Tautinis charakteris ir vardai

Vytautas RAMANECKAS

Rašinio autorius šiaulietis Vytautas Ramaneckas – dabar studentas. Darbą apie dabartinius lietuvių vardus jis rašė baigdamas vidurinę mokyklą (1996–1997 m.). Dalyvavo jaunųjų filologų konkurse ir buvo neblogai įvertintas. Manome, jaunojo autoriaus sukaupti faktai ir apibendrinimai gali būti įdomūs (gal taip pat diskutuotini) ir žurnalo skaitytojams.

Turiu šešerių metų seserėčią Viktę. Kartą ėmiau klausinėti ją apie darželį, grupės vaikus. Buvau nustebintas seserėčios samprotavimų apie gražius ir negražius vaikų vardus. Svarbiausias Viktės vertinimo kriterijus – vardo, ypač jo mažybinės formos, skambumas ir iš garsų sąskambio sklindantis švelnumas. Tas pokalbis – šio rašinio pradžių pradžia. Darbo tikslas – pasamprotauti apie dabartinių žmonių gebėjimą skirti *sava* ir *svetima*, pasidomėti vardų suteikimo tradicijomis, paieškoti tautinio charakterio sąsajų su vardais. Anketiniu būdu apklausta 512 vaikų tėvų iš įvairių šalies vietų, kurios pasirinktos, galima sakyti, atsitiktinai. Dominuoja atsakymai iš miestų ir miestelių. Apklausti 1985–1988 m. gimusių vaikų (dabar jie moksleiviai) tėvai. Taip pat pasinaudota Šiaulių keturioliktosios (Lieporių) vidurinės mokyklos dešimtokų L. Dubinaitės ir A. Švagždžio 1980 m. surinktais pradinių klasių mokinių tėvų atsakymais į anketos klausimą „Kodėl savo dukrą (sūnų) pavadinote ... vardu?" Tai 197 atsakymai iš vieno Šiaulių miesto mikrorajono. Įdomu buvo lyginti 1972–1974 ir 1985–1988 m. gimusių vaikų vardus ir jų parinkimo argumentus.

***

Kalbininkai visus lietuvių vartojamus vardus pagal senumą ir kilmę skirsto į keturis sluoksnius: *baltiškuosius, kalendorinius krikštavardžius, naujuosius lietuviškus ir naujai skolintus vardus*.

Iš anketų paaiškėjo, kad nemažos dalies gyventojų žinios apie asmenvardžius skurdžios. Jie neklysdami išskyrė dalį senųjų lietuviškų vardų, kuriais vadinosi Lietuvos valdovai: „... žiūrėjome, kad būtų iš karalių vardų", „...rinkome senovinį lietuvišką vardą (Mindaugas)", „... tai didžiojo kunigaikščio Gedimino vardas; norime, kad sūnus didžiuotųsi šiuo vardu ir garbingai nešiotų", "turime sūnų Vytautą", „... Vilniaus įkūrėjo Gedimino garbei", „... norėjome, kad sūnus turėtų tikrai lietuvišką vardą (Mindaugas)", „... kunigaikščio Vytauto Didžiojo garbei", „...tai senas lietuviškas vardas (Vytautas)", „... tai gražus, labai senas lietuviškas vardas. Šiuo vardu pavadintos gatvės ir aikštės. Todėl ir sūnui davėme Kęstučio vardą", „...norėjome senoviško lietuviško vardo, radome jį perskaitę V. Krėvės „Šarūną" ir t.t. Taigi senoviniai lietuviški vardai dažniausiai renkami patriotiniais sumetimais, bet gali būti ir kitų argumentų: „Šarūno vardas šeimoje kaip pasididžiavimas, kaip simbolis". O devynerių metų Algirdas iš Kaišiadorių teigia: „Man patinka šis vardas. Aš noriu būti karalius". O kiti baltiškos kilmės vardai, ne karališki, tėvų sąmonėje nebesiejami su Lietuvos praeitimi: „... peržiūrėjus vardų sąrašą, mums paprasčiausiai patiko Alvydo vardas", „... patiko vardas Eimantas", „... patiko vardas Gintautas", „... vardą Mangirdas radome vardų knygoje", „...ieškojome vardo, kuris gražiai skambėtų ir būtų nedažnas (Minvydas)".

Neklysdami lietuviškiems vardams tėvai priskyrė tuos asmenvardžius, kurie kilę iš bendrinių daiktavardžių ar būdvardžių. Tokie vardai kalbininkų vadinami *apeliatyviniais*, pavyzdžiui, Aušra, Rasa, Giedrius ir t.t.

Krikštavardžiai Lietuvoje įsigalėjo XV a. Populiarūs, visiems žinomi to sluoksnio asmenvardžiai (Jonas, Juozas, Povilas, Petras, Ona, Marija) tėvų dažniausiai vadinami *šventais vardais*. Kai kurie tėvai savo vaikams pavadinti specialiai ieškojo tokių vardų: „...šeimoje 10 vaikų, visiems išrinkti šventi vardai (Evelina)", „Justina – šventas vardas", „Lukas – neįprastas, gražus, šventas vardas", „Joana – šventas, gražus vardas".

Tėvai lietuviškų vardų sluoksniui priskyrė visus tuos, kurie tik seniai žinomi: „... žiūrėjome, kad vardas (Simona) būtų *lietuviškas* ir šventas", „... vardas (Kristina) paprastas, *lietuviškas*", „Justė – gražus ir *lietuviškas*", „Andrius – senas, *lietuviškas*, visiems žinomas vardas", „... ieškojome *tik lietuviško* vardo. Agnė – puikus, konkretus, *tautiškas*", „... sūnaus vardas trumpas, *lietuviškas* (Tadas)".

Lietuviškos kilmės vardais tėvai beveik niekada nelaiko naujųjų skolinių.

Taigi sprendžiant *savo*, t.y. lietuviško, ir iš kitų kraštų atėjusio, t.y. *svetimo*, vardo problemą, galima pasakyti, kad šiuo požiūriu *lietuvių pasaulėjauta sudarkyta*.

Įvedus krikščionybę (1387 m. Aukštaitijoje ir 1413 m. Žemaitijoje), kaip rašo P. Dundulienė knygoje „Lietuvos etnologija" (p. 353), lietuviai vaikus nešė krikštyti į bažnyčią tik verčiami. Laikydami save pagonimis, buvo sugalvoję būdų, kaip nusivalyti bažnytinį krikštą. Parvežtą iš bažnyčios naujagimį nešdavo prie šaltinio, upės ar ežero ir maudydavo jo vandenyje. Taip nuplaudavo pirmąjį krikštą ir atlikdavo savo pagoniškas apeigas. Tų apeigų metu vaikams buvo duodami senoviški, t.y. įprasti vardai. Įstatymais buvo draudžiama tai daryti, numatant kruvino plakimo, pinigines ir kitokias bausmes. Tik XVI a. antrojoje pusėje prievarta buvo pasiekta, kad tautiniai vardai iš dokumentų visai išnyktų ir įsigalėtų krikštavardžiai (4; 33). Per tris šimtmečius dalis senųjų lietuviškų vardų virto pavardėmis, dalis liko tik užfiksuota įvairiuose dokumentuose arba išnyko be pėdsakų.

Baltiškos kilmės vardų atgaivinimas siejamas su XIX a. antroje pusėje prasidėjusiu nacionaliniu sąjūdžiu. Imta domėtis Lietuvos istorija, tautiniais lietuvio charakterio bruožais, taip pat ir pagoniškos kilmės vardais. Žinoma, kad tarpukario Lietuvoje vaikai bažnyčioje buvo krikštijami šventu vardu, į dokumentus įrašant dar ir antrą, tautišką. Toks dvivardis vaikas dažniausiai tėvų vadintas tautiškuoju vardu. Kartais tėvai krikštydavo vaiką dviem šventais vardais – pavyzdžiui, Genovaitė Irena. Iki 1940 m. krikštavardžius turėjo gauti visi katalikų vaikai, nes civilinės metrikacijos nebuvo.

Po Antrojo pasaulinio karo suaktyvėjo ateistinis darbas, dalis gyventojų greit prisitaikė prie naujų aplinkybių: slapčia lankė bažnyčią, slapčia krikštijo vaikus... Visi tie nelegalūs veiksmai pamažu retėjo, ir tikėjimo tradicijos nebebuvo perduodamos vaikams. Dėl to daugelio sąmonėje išnyko riba tarp tautiško ir švento vardo. Šiandien tik 6,44 proc. apklaustųjų tėvų specialiai rinko vaikui lietuvišką vardą, nors dėl nežinojimo ne visada taip įvyko (Tomas, Andrius, Justė, Agnė, Aurelijus ir kt.). 2,53 proc. apklaustųjų rinko šventą krikštavardį, bet būta ir čia apsirikimų (Vygantė).

Senovės lietuviai, kaip ir daugelis kitų indoeuropiečių tautų, į vardą žiūrėjo it į kokį burtą. Vardas jiems nebuvo tuščias žodis. Tikėta, kad vardas suauga su žmogumi, kad vardas turi savyje paslaptingų jėgų, gali nulemti vaiko likimą. Todėl vardu buvo stengiamasi išsakyti savo lūkesčius, linkėjimus, viltis. Varduose iš dalies išryškėja tam tikri tautos charakterio bruožai:

Algimantas – „atpildas" + „sumanus" arba „turtas"
Algirdas – „visa" + „girdėti"
Arvydas – „taip pat" + „matantis, išvystantis"
Butginas – „butas, namai" + „ginti"
Gintautas – „ginti" + „tauta"
Vytautas – „išvysti" + „tauta"

Sudurtiniai vardai kurti sąmoningai, nes taip galima tiksliau, geriau, prasmingiau išsakyti viltis, palinkėjimus.

Baltiškos kilmės dvikamieniuose varduose glūdinti lietuvių pasaulėjauta skiriasi nuo tos, apie kokią galima spręsti iš hebrajiškos, graikiškos, slaviškos, germaniškos kilmės vardų. *Rimtis ir liūdesys, gal net šiek tiek romantiška dvasia gaubia tą mūsų vardų sluoksnį.* Tokia iš vardų išryškėjusi dvasinė būsena iš dalies sutampa su nacionaliniais charakterio bruožais, nusakytais Vaižgando apysakoje „Dėdės ir dėdienės", V. Krėvės „Šiaudinėj pastogėj". Skirtumas toks, kad apysakoje ir apsakymuose vaizduojami, vieno V. Krėvės padavimo žodžiais betariant, mažučiai sodžiaus žmonės, kurie neieško nei garbės, nei valdžios, nei turtų (3; 129). Taurių reikšmių dvikamieniais asmenvardžiais, anot vardų žodyno (4; 27), vadinosi tik indoeuropiečių aristokratija, kilmingasis luomas. Ši idėja paremiama ir V. Maciejauskienės knygos „Lietuvių pavardžių susidarymas" duomenimis. Rašydama apie asmenvardžių raidą XV a., ji nurodo: „Minimo laikotarpio dokumentuose dvikamieniais asmenvardžiais įvardyta /.../ dažniausiai, matyt, kilmingųjų lietuvių" (5, p. 21). Nekilmingi, t.y. žemesniųjų socialinių luomų lietuviai (nelaisvieji valstiečiai, dvaro šeimyna, tarnai), kurie neturėjo nuosavybės ir tiesiogiai nedalyvavo visuomenės gyvenime, vadinosi *apeliatyvinės kilmės* vardais, kaip antai: *Ąžuolas, Briedis, Lokys, Vilkas*. Gal ta prieš daugelį šimtmečių buvusi riba tarp kilmingųjų ir paprastųjų lietuvių šiandien atsispindi tokioje nuomonėje: „Mums patinka reti senoviniai vardai. Nemėgstame Eglių, Rūtų... Tai daugiau augalų pavadinimai".

Nekilmingųjų, t.y. „mažučių" žmonių, vardus turbūt galėtume sieti su seniausiąja lietuvių religija. Lietuviai, būdami maisto rinkėjai ir medžiotojai, garbino medžius, gyvulius, paukščius – pagrindinį jų gyvenimo šaltinį. Tikėta, kad tuose objektuose gyvena jų „šeimininkai", „valdytojai" (2; 203). Mūsų supratimu, tikėta ir tuo, kad tokio „šeimininko" ar „valdytojo" savybes galįs paveldėti ir žmogus, turintis jo vardą. Taigi tikėta žodžio magijos galia.

Dabartiniai tėvai magijos, burtų galia tiesiogine prasme tikrai nebetiki, tačiau pagoniškosios pasaulėjautos atspindžiai retsykiais blyksteli gana ryškiai. Štai aštuonmečio sūnaus mama anketoje parašė: „Turime lėtoką vyresnį sūnų. Darželyje jis žaisdavo žaidimą „Avis ir vilkas" su labai išdykusiu vaiku, pavarde Lukošius. Todėl antrąjį sūnų pavadinome Luku." Iš mamos komentarų suvokėme, kad antrasis sūnus nėra lėtūnas, nepasiduoda kitiems skriausti. Atmesdami kitas aplinkybes, galėtume teigti, jog *onomantinis* tėvų linkėjimas išsipildė. „Dukrelė gimė labai silpna. Tuo metu eteryje dažnai skambėjo Vaidos Genytės dainuojamos „Sparnuotosios sūpynės". Dar ligoninėje su tėveliu nusprendėme dukrelę pavadinti Vaida". Galbūt mažylės tėvelius žavėjo skambus dainininkės balsas, ir jie to paties linkėjo savo dukrytei. Galbūt jų širdis pavergė dainos melodija, iš dalies atitinkanti nerimastingą būseną. Įtikinamesnis

dar vienas galimas vardo parinkimo variantas. Juk ši daina iš filmo, kuriame nutinka daug stebuklingų dalykų, o ta herojė – tai mergaitė iš ateities. Gal Vaidutės tėveliai norėjo įžvelgti magišką „sparnuotųjų sūpynių" galią, kurios padėtų įveikti dukrelei savo prigimties trūkumus, nenutrauktų jos gyvybės siūlo, jos ateities ir iškeltų tėvų lūkesčius viršum visų negandų.

Net 42 šeimoms iš apklaustųjų, renkant savo naujagimiui ar naujagimei vardą, lemiamos reikšmės turėjo gyvenime sutikti žmonės: „... kaime kartu augom su Sauliuku, tokiu švelniu, geru, todėl ir įstrigo atmintin tas vardas", „... patiko mergaitė vardu Erika, nes ji buvo labai graži", „... tėvelis pažino labai gerą, jautrios sielos mergaitę Aureliją", „... tėvelis pažino gerą, draugišką Jolitą", „... pažinome kelis vaikus tuo vardu. Buvo geri, gražūs, meilūs, jautrūs, negrubūs. Norėjome, kad mūsų sūnus būtų tokio būdo, dėl to ir pavadinome Ernestu", „... pažinojome iš savo kaimo geros širdies berniuką Marių"... Tokio gėrio ir grožio pavyzdžiu ne vienam tėvui ar motinai tapo bendradarbis, bendradarbė ar šiaip šeimos draugai, jų vaikai: „... tėvelio geras draugas Arūnas", „... tėvo vaikystės draugas buvo Vaidas", „... patiko kaimynų dukrytė Agnytė", „... turėjau bendradarbę, kurios dukrelė Agnė buvo ne tik graži, bet visada švelni, mandagi". „... kaimynės dukrelė Jūratė buvo labai švelni, gera, paslaugi. Kai mums gimė mergytė, pavadinome Jūrate, tikėdamiesi, ka ji bus tokia pat švelni ir gera", „... sutiktos mergaitės su šiuo vardu buvo protingos, patrauklios. Tas vardas, atrodo, joms kažkaip tiko. Tad ir savo dukrą pavadinome Aurelija", „... pavadinome dukrą Lilija pagal mamos pasakojimą apie vieną gabią ir darbščią mergaitę, turėjusią tokį vardą"... Tėvai, ieškodami tinkamo vardo, atkreipė akis į „labai šaunų giminaitį", vyresniojo sūnaus ar dukros draugą mokykloje, darželyje ir pan. Galėtume išskirti dar vieną grupę vardų, kai vaikai buvo pavadinti žymių žmonių asmenvardžiais: „... kad būtų panašus į stiprų sportininką Arvydą Sabonį", „... sesei patiko, kaip žaidžia Valdemaras Chomičius, pasiūlė duoti šį vardą broliui", „... sūnų pavadinome Valdu, nes patiko krepšininkas Chomičius", „... patiko aktorius Valentas filme „Čia mūsų namai", „... rodė TV filmą „Ilga kelionė per kopas", patiko lietuvių aktorius, vaidinęs Artūrą"... Vardo parinkimo argumentu tapo ne vienas filmo ar grožinio literatūros kūrinio herojus: „... vardas Benas įsiminė iš seniai matyto Lietuvos kino studijos filmo „Mažoji išpažintis", „... matėme gražų filmą apie berniuką Darių", „Gvido vardą išrinko brolis pagal skaitytą knygą „Gvidono apsiaustas", „... tėtis skaitė knygą, kur buvo rašoma apie mergaitę Sandrą".

Manome, kad vardo rinkimas, nusižiūrėjus į kitą asmenį, grožinio kūrinio ar filmo personažą, yra *onomantinis linkėjimas*, o ne koks nors tuščias mados vaikymasis. Senovės lietuviai savo naujagimiams linkėjo *Lokio* jėgos, *Ąžuolo* tvirtumo, o dabar svajonėse apie vaiko ateitį linkima jam išorinio grožio, ypač dvasinių vertybių: širdies gerumo, švelnumo, jautrumo... Net 8,25 proc. mergaičių ir 7,64 proc. berniukų tėvai tokiu principu linkėjo savo vaikams fizinio ir dvasinio grožio. Būtina pasakyti, kad pats linkėjimas dabar išsakomas kiek kitaip negu senovėje. Tada vardą tėvai turbūt sugalvodavo specialiai kiekvienam gimusiam vaikui, o palinkėjimą išreikšdavo parenkamų žodžių kamienais. Dabar gi onomantinis linkėjimas svetimiesiems lieka nesuprantamas, tik šeimos nariai žino, kodėl parinktas toks vardas. Tiesa, dauguma tėvų savo motyvų nelaiko paslaptyje, tačiau gavome ir tokį atsakymą: „... visai nesuprantu, kokia čia apklausa. Man atrodo, kad tai yra mūsų šeimos paslaptis, ir nenoriu niekam nieko aiškinti".

Anksčiau išvardytus vardų parinkimo argumentus palyginome su Vaižganto, V. Krėvės kūrinių personažų bruožais. Pastebėjome, kad tėvų noras, jog vaikai užaugtų *darbštūs, geros širdies* žmonės, atitinka minėtų rašytojų kūryboje pateiktą nacionalinio charakterio modelį. Su tuo modeliu galėtume sieti ir žmogaus ryšį su gamta. Iš jos tėvai neretai semiasi išmonės savo onomantiniams linkėjimams: „... kad sūnus gyvenime būtų *kaip saulė*, o ne kaip šešėlis (Saulius)", „... kad vaikas būtų *giedros nuotaikos ir švarios sielos* kaip *giedras dangus* (Giedrius)", „... ramunė – paprasta, nelepi laukų gėlė; norėjome, kad ir dukra užaugusi būtų tokia (Ramunė)".

Pastebėjome, jog kartais vardu stengtasi pabrėžti kai kurias vaiko išvaizdos detales: „Gimusi ji buvo labai šviesi ir balta, skaistaus veido, todėl pavadinome Lilija", „Neringai šis vardas tiko, nes ji buvo šviesiaplaukė". Įdomu tai, kad skirtingose vietovėse gyvenantys tėvai varde užfiksuoja kurį nors požymį tuo pačiu būdu: „Buvo *mažytė* ir dažnai verkdavo (Rasa)", „... pavadinome Rasa, kadangi gimė *labai mažytė* ir priminė rytmečio raselę". Kartais tėvai skirtingus išorės bruožus susieja su tuo pačiu vardu: „*Švelnūs ir šviesūs* dukrelės plaukučiai priminė *linus* (Lina)", „... *mėlynos akutės* buvo panašios į *žiedelius*, kuriais vasarą pasipuošia *linų* laukas (Lina)".

Tačiau būna ir priešingų pavyzdžių. Ką tik išvardytus Linos vardo parinkimo motyvus palyginkime su šiais argumentais: „Gimęs sūnus buvo *šviesių plaukų, žydrų akių* – panašus į šviesų saulėtą *vasaros rytą* (Rytis)". Taigi tie patys požymiai Linų ir Ryčio tėveliams asocijavosi su skirtingais gamtos reiškiniais.

Kai kurios šeimos vardu stengėsi pabrėžti ryškėjančius naujagimio charakterio savitumus: „Ramiam vaikui ramus vardas (Raminta)", „ Vitalijus buvo *energingas* jau nuo gimimo" (palyginkime lot. *vitalis* 'gyvybingas'), „... tėvas – muzikos mokytojas, o Dainius pirmomis savo dienomis labai *„dainavo"*.

Žmogaus ryšio su gamta atšvaitai ženklūs ir tokiuose tėvų paaiškinimuose: „Patiko *augalas* (Rūta)", „Mo-

čiutė su seneliu gyvena pamiškėje, kur auga daug *eglaičių* (Eglė)", „...kai gimė, buvo *saulėta graži*, rudens spalvom pasipuošusi diena (Giedrė)", „...*giedra* – gražiausias oras, Giedrius – gražiausias vardas", „Kai gimė, buvo labai *giedras dangus*, tad ir savo dukrelei davėm Danguolės vardą", „Gimė anksti rytą, *aušrai brėkštant* (Aušra)", „Dukrelė gimė *rytui švintant*, todėl nusprendėme ją pavadinti Aušrele", „... norėjome, kad visos sesės turėtų vardus, *susijusius su gamta*: Aida – *aidas*, Ieva – *krūmas*"... Pastarasis pavyzdys rodo, kad tėvams nežinoma, o gal ir visai nesvarbi *levos* vardo kilmė. Svarbu tas baltais, kvapiais žiedais pavasarį pasipuošiantis medis, o ne Biblijos pasakojimas apie pirmąją moterį. Kai kurie tėvai bendrinio daiktavardžio *rytas* reikšmę suteikė itališko vardo *Margarita* trumpiniui *Rita*: „... gimė *rytą*", „...*ryto* garbei."

Iš 512 apklaustų tėvų tik keli moksliškai komentavo vardo prasmę: „Baltų gentis *aisčiai*, lietuviai – iš aisčių (Aistė)", „... vyriškas, rimtas senovinis vardas, angliškai *„turtų saugotojas"* (Eduardas)", „...lietuviškas, simbolizuoja *gintarą*, gintaras – Lietuvos auksas (Gintarė)", „... norėjome trumpo, švento, senovinio; Gvidas – germaniškos kilmės", „...senas gražus vardas; reikšmė susijusi su *mišku* (Silvija)", „Viktorija – *pergalė"*.

Apytikriais duomenimis, tik 2–3 proc. tėvų nusimano apie vardų etimologiją.

Peržiūrėję anketas, radome 23 atsakymus, kuriuose nurodoma, jog dukrai ar sūnui ieškojo reto, negirdėto vardo: *retas mūsų apylinkėje* (Vida), *tuo metu labai retas* (Ernesta), *tais laikais tokių būta ne per daugiausia* (Jurgita), *tokio vardo nebuvo nei giminėje, nei gyvenvietėje* (Indrė), *niekas iš giminės ar pažįstamų neturėjo tokio vardo* (Renata), *1986 metais buvo naujas, neatsibodęs* (Simona). Tėtėms, bet dažniausiai mamoms patinka *reti* (Ovidija, Noreta, Jolita, Jorūnė, Artūras, Redas, Remigijus), *negirdėti* (Erlandas) arba *labai keisti* (Grita) vardai. Svarbu, kad *„nebūtų daug tokių pat vardų* (Evertas)". Panašią nuomonę išsakė ir aštuonerių metų Vaida iš Telšių. Ji norėtų vadintis Jolanta, nes „Vaidų daug". Dešimtmetė Grita iš Kaišiadorių labai didžiuojasi savo vardu. Mat tokiu vardu mergaičių dar nesutikusi.

Paskaičiavome, kad mūsų aptariamuoju laikotarpiu 512-os vaikų tėvai parinko 202 skirtingus vardus.

Vardų žodyne rašoma: „Vardų turime gana daug, daugiau nei 3000; jų esam turtingesni už visas kaimynines tautas (4; 7)". Tarpukario metais atgaivinta daug baltiškos kilmės dvikamienių asmenvardžių (*Algimantas, Algirdas, Gediminas, Mindaugas, Vytautas, Vaidotas*) ir jų trumpinių (*Algis, Gedas, Vytas, Vaidas*). Tuo metu intensyviai kurti apeliatyviniai vardai. Daugiausia pasidaryta moteriškų, nes jų labiausiai trūko. A. Sabaliauskas knygoje „Žodžiai keliauja" rašo: „...rūtos, rožės, ramunės, žibutės ne tik mūsų mėgstamos gėlės. Užtenka šiuos žodžius parašyti didžiosiomis raidėmis, ir jie pasidarys moteriškais vardais. Mūsų vardais jau spėjo tapti ir plačiašakiai ąžuolai, ir žaliaskarės eglės, ir mėlynžiedžiai linai, net ir Dobilų atsirado" (6; 62). Ne kiekvienas daiktavardis ar būdvardis galėjo tapti vardu. Jis privalėjo turėti gražią reikšmę, gražiai skambėti, būti trumpas ir grakštus. Šie reikalavimai vardui tebėra aktualūs ir šiandien.

Turbūt daugiau nuojauta, o ne vardų kultūros reikalavimais vadovaudamiesi apklaustieji tėvai ieškojo trumpo vardo ir derino jį prie ilgos pavardės: *„Atrodė pats gražiausias ir tinkantis prie ilgos pavardės* (Inga Mikalauskaitė)", *„Reikėjo trumpo vardo* (Lina Vasiliūnaitė)", *„Mūsų ilga pavardė, ieškojome kuo trumpesnio vardo. Surinkome iš vardyno visus trumpus. Vienas nepatiko man, kitas – vyrui. Išbraukėme visus. Liko Tomas* (Tomas Stalančinskas)", *„Sūnus „atsinešė" vardą Skomantas; nepatiko, kad ilgas; nubraukėme „sko"* (Mantas Šidlauskas)", *„Trumpas vardas prie ilgokos pavardės. Yra ir lietuviškų trumpų vardų, bet taip jau išėjo, kad išrinkome vokišką* (Ema Zuotinaitė)." Dar kiti tėvai pabrėžė tik vardo *skambumą*: „... *gražiai skamba*" (Viktorija, Minvydas, Neringa.); *„vyriškas vardas" (*Andrius, Edvardas); *„tvirtas ir trumpas"* (Tadas); *„Palmutės vardas švelniai skamba"*. Iš ko tėvai sprendžia apie *griežtą vyrišką* ar *švelnų moterišką* vardų skambesį? Manome, kad čia daugiau kalbinės nuojautos, gebėjimo įsiklausyti į garsus įtaka. Žinoma, tokiais atvejais neturime pamiršti, jog pati mūsų kalba labai melodinga, jog mes patys esame daininga tauta. Vyriško, griežto skambumo teikia skardieji sprogstamieji priebalsiai **d, b g, h,** pusbalsiai **l, m, n, r**. Nevienodą balso stiprumą, melodingumą, toną tariant vardus pastebi jau pradinių klasių mokiniai. Vienuolikametę Irmą žavi vardas *Silvija*, nes „švelniai skamba". Devynerių metų Vitai „patinka, kai vadina *Vitute*". Rinkdami vardą, tėvai neretai atsižvelgia į tai, ar galės iš jo pasidaryti skambią, lengvai tariamą mažybinę, maloninę formą: „Gražus vardas – mažas *Auriukas*, didelis – *Aurimas*", „Kol mažas – *Mindaugėlis*, o kai užaugs – *Mindaugas*" ir pan. Tačiau tėvų dauguma nepamiršta ir to, kaip vardas skambės, kai sūnus ar dukra užaugs. Jiems aktualu, kad tada vardas neskambėtų juokingai. Nemažai tokių pamąstymų radome Šiaulių keturioliktosios vidurinės mokyklos pradinių klasių mokinių tėvų atsakymuose į anketos klausimus 1980 m.: „... galvojome ir apie užaugusį sūnų. Mažų vaikų visi vardai gražūs, nes juos tariame maloniai. Modestas – gražus, rimtas vardas ir jaunam, ir senam", „Sūnų pavadinome Tomu todėl, kad ir užaugęs, ir pasenęs turės normalų vardą", „Patiko vardo skambumas. Galima maloniai vadinti mažą, bus solidus vardas ir suaugusiam (Edmundas)".

Iš mūsų atliktos anketinės apklausos paaiškėjo: kai kada vardų melodingumo ieškota vienaip ar kitaip derinant šeimos vaikų vardus. Pavyzdžiui, „... patiko pirmosios dukters vardas *Dovilė*, tad antrajai išrinkome vardą *Akvilė*, kad seserų vardai būtų panašūs." Turbūt

sesių vardų panašumo ieškojo ir kita šeima, pavadindama dukras *Jolita* bei *Jovita*. Aštuonerių metų Jovitai linksma, kad mama painioja vardus, tad savojo vardo nenorėtų keisti nė į ką. Juk taip smagu, kai mama apsirinka, o kartais net naudinga. Dar keli pavyzdžiai: „Dukros vardas *Judita*, nes ir brolių vardai taip prasideda: *Justas, Julius*", „Norėjome vardo iš *L*, kaip ir vyresniosios dukters", „Visų keturių vardai iš *E: Edgaras, Egidijus, Eligija, Ernesta*".

25 šeimos, aiškindamos savo apsisprendimą, nurodė, kad vardas ***gražus*** *(Akvilė, Aurelija, Inesa, Joana, Jolita, Jovita, Laura, Arnas, Aurimas, Gediminas, Giedrius, Lukas, Paulius, Rokas)* ***arba pats gražiausias*** *(Dovilė, Inga, Vilija, Edvinas, Ernestas)*. Kodėl tie vardai tėvams gražūs? Galbūt vieniems jie pasirodė madingi? Šį žodį radome parašytą porą sykių šalia vardų *Laura* ir *Egidijus*. Žinome, kad *gražu* savaime tampa tai, kas *dominuoja tam tikru metu*. Vardas *Dovilė* anketose paminėtas 11 kartų. Mūsų duomenimis, tai populiariausias 1985–1988 m. moteriškas vardas. *Laura* minima 6 kartus, po 3 – *Akvilė, Aurelija, Jovita, Inga*. Iš vyriškų vardų populiariausias *Tomas* (16), tačiau tik vienai šeimai šis vardas *gražus*, o kitai – *gražiausias*. Kiti sūnui davė tą vardą todėl, kad *trumpas*, kad *šventas*, kad *„atsineštas"* su gimtadieniu, kad *lengvas tarti*, kad *matę filmą*, kur vaidinęs Tomas, kad *pažinę „storuliuką" Tomą* ir t.t. Vardai *Gediminas (7), Paulius (6)* anuomet priklausė prie populiariausių. Vadinasi, lietuviui ***gražu*** dažniausiai ne tai, kas madinga, o kas reta, skambu, prasminga.

Su sąvoka **gražus vardas** turbūt galėtume sieti labai dažną – net 163 (31,83 proc.) apklaustųjų – motyvą *patiko, labai patiko*. Šiuo atveju *skonis* atspindi, kaip suvokiamas *grožis*.

Tik 38 šeimos (7,42 proc.) visai nenurodė, kodėl vaikui išrinko tą, o ne kitą vardą. Gal taip pasireiškė lietuviams būdingas santūrumas, uždarumas, o gal jiems atrodė, kad tokiu klausimu netaktiškai braunamasi į šeimos paslaptis.

Dėmesiu vardui, romantišku požiūriu į jį, jausmingumu išsiskyrė atsakymai iš Gargždų. Daug tų atsakymų jau panaudota šiame darbe. Kas trečia šeima įdomiai argumentavo savo pasirinkimą: „Aš visada *žavėjausi* vardais *Agnė, Ieva, Monika, Morta, Barbė*... Man atrodo, kad mūsų dukrytei Agnės vardas patinka", „...močiutė su seneliu gyvena pamiškėje, kur auga daug eglaičių", *„Andriaus likimas"* – tokią knygutę pamatėme vaikščiodami Kaune Laisvės alėja. Tėveliui labai patiko šis vardas. O netrukus ir Andriukas gimė", „Labai patiko amerikiečių kino žvaigždė ir atletinės gimnastikos pasaulio čempionas *Arnoldas* Švarcnegeris", „Močiutė išgirdo gatvėje šaukiant *Dovilę*. Toks švelniai skambus, ausiai malonus, gražus pasirodė jai šis vardas. Pasiūlė tėveliams, ir jie pritarė", „Savo dukrą pavadinau *Aušra*, nes tikrai lietuviškas vardas; su šiuo vardu susieta daug padavimų, dainų", „Gyvename Klaipėdos krašte, prie jūros. Netoliese yra Kuršių nerija. Yra graži legenda apie Kuršių neriją, Naglį ir Neringą. Patiko legenda, patiko *Neringos* vardas", „Dukra *Neringa*, nes vyresnysis jos brolis *Marius*", „Kai gimė, kaktoje buvo aiški V raidė. Vadinasi, vardas turėjo būti iš tos raidės. Norėjom dar ir nedažno vardo. Tai per prūsus atėjęs vardas (Vilhelmas – „valia, noras" + „šalmas") ir t.t. Paskaičiavome, jog kas trečias atsakymas iš Gargždų toks įspūdingas. Norom nenorom imi galvoti apie didžiulę paslaptingą jūros įtaką žmogaus pasaulėjautai. Negalime sakyti, kad kitų Lietuvos vietovių gyventojai be dvasinio polėkio renka savo vaikams vardus. Būta įdomių atsakymų ir iš kitų Lietuvos vietovių, bet kur kas mažiau.

***

Toks būtų bandymas pasvarstyti apie jausminius žmogaus santykius su aplinka, pasidomėti, kaip tie ryšiai užsifiksavę varduose. Čia išsakyta tik nedidelė dalelė to, ką galime *išskaityti* iš mūsų asmenvardžių. Juose atsispindi pagonybės, krikščionybės ir sovietinio gyvenimo būdo įtaka lietuvių pasaulėjautai, kuri šiuo metu gana sudarkyta, nebeskiriama *sava* ir *svetima*. Varduose it sustingusio gintaro lašelyje įsispaudę tautiniai lietuvio charakterio bruožai (ryšys su gamta, dvasingumas ir t.t.), kai kurie istoriniai momentai. Lietuvis santūrus, uždaras, todėl ieško vaikui reto, dar negirdėto vardo, kad nebūtų panašus į kitus šalia esančius, nelengvai pasiduoda madai. Jam gražu tai, kas prasminga, kas kuklu, paprasta ir šiek tiek romantiška.

LITERATŪRA:

1. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1993.
2. Dundulienė P. Lietuvos etnologija. – V., 1991.
3. Krėvė V. Rinktiniai raštai. T. 1. – V., 1982.
4. Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. – V., 1987.
5. Maciejauskienė V. Lietuvių pavardžių susidarymas. – V., 1991.
6. Sabaliauskas A. Žodžiai keliauja. – V., 1962.

The national character and the names

Vytautas RAMANECKAS

The author is a student from the town of Šiauliai, Vytautas Ramaneckas who wrote this work as a secondary school graduate and was paid a tribute for the work in the competition for junior philologists.

On the basis of a considerable amount of the data from the questionnaire he has summarized parents' reasons for giving the names to their children as well as the arguments for the popularity of some names. Children's treatment of their names is also presented in the article.

Mažoji architektūra Upynos apylinkėse

Klemensas LOVČIKAS

Jau nuo seno neatskiriama Lietuvos kraštovaizdžio dalis buvo kryžiai, koplytstulpiai, medinės ir mūrinės koplyčios ir nedidelės, prie medžių prikalamos koplytėlės. Tai vieni iš įdomiausių liaudies dailės paminklų ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Ypač daug jų buvo statoma Žemaitijoje: čia šio amžiaus pirmojoje pusėje vieną kilometrą pavažiavęs keleivis pakelėje galėjo pamatyti vidutiniškai tris tokius paminklus. O kiek jų dar stovėjo sodybose, prie takų į kitus kaimus, prie „bažnyčtakių"!

Statoma būdavo dėl įvairių priežasčių: nelaimingos mirties vietose – kad nebaugintų, „nesivaidentų", kitur – kad apsaugotų nuo perkūnijos įtrenkimo, kad nesirgtų gyvuliai, kad sektųsi gyventi ir nebūtų gaisrų, kad nemirtų naujagimiai, kad gimtų norimos lyties kūdikis. Pretekstas galėjo būti ir skolų grąžinimas, žemės pirkimas, kitos progos. Klausinėjant Šilalės rajono Upynos apylinkių gyventojus, dažnas atsakydavo: statyta dėl to, kad „prisisapnavo". Pavyzdžiui, senutė Agnieška Kasteckienė iš Lingių kaimo pasakojo, kad jos tėvas Jonas Auryla labai sunkiai sirgęs ir jam prisisapnavę, jog pagytų, jei pastatytų dvylika bažnyčių. Bažnyčių pastatyti jis neturėjo iš ko, todėl pats padarė 12 koplytėlių, jas prikalė medžiuose – ir pasveiko. Yra nemažai pasakojimų, kaip prisisapnuodavę maži kūdikiai ir prašydavęsi pakrikštijami arba pageidaudavę, kad būtų pastatytas krikšto kryžius. Kitam prisisapnavęs miręs kaimynas skundėsi, kad jam labai sunku, kad nepasiilsi. Pastačius kryžių, kaimynas sapne padėkojęs ir daugiau nebeprisisapnavęs. Pagrybės kaime Broniaus Stonio šeimoje vis mirdavę maži vaikai. Jis pastatė koplytstulpį tokia intencija: kad gimę vaikai gyventų. Daugiau jo vaikai nebemirdavę. Patulės kaime Jonas Misius pastatė koplytstulpį, prašydamas Dievo, kad gimtų sūnus. Šlapeikių kaime Vazniai pastatė koplytstulpį pavieškelėje prie Pėdės upelio kaip auką Dievui. Tauragės apskrityje Mozeriškių kaimo žmonės pastatė akmenų mūro koplyčią toje vietoje, kur sumokėjo pinigus už žemę, pirktą iš Norkiškės dvaro savininko. Juškevičius iš Sodalės kaimo davęs įžadus ir 1888 metais pastatęs pakelėse tarp Sodalės ir Upynos tris koplytstulpius. Vienas jų – prie Šunijos upelio – tebestovi iki šiol. Žakaimio kaime Jurgis Bertašius šalia savo sodybos pastatęs koplytstulpį, kad nesivaidentų, tačiau nepadėję.

Koplytėlė Šarkų kaime (fotografuota 1975 m.)

Koplystulpis prie Juozo Leškio sodybos Upynos kaime (sunyko apie 1985 m., fotografuota 1976 m.).

Kryžius J. Rimkaus sodyboje Gudirvių kaime (sunyko apie 1986 m., fotografuota 1976 m.).

Yra žinoma atvejų, kai žmogus pasodindavo ąžuolą ir nurodydavo, ką iš jo reikės padaryti, kai užaugs. Taip Upynoje Marijos Numavičienės senelis pasodino ąžuolą ir liepė, kai užaugs, padaryti iš jo kryžių ir pastatyti toje pačioje vietoje. Vytogalos kaime gyvenęs Jonas Sungaila nurodė savo žmonai iš netoli jų sodybos augančio ąžuolo padirbdinti jam ant kapo kryžių. Šie nurodymai kol kas dar neįgyvendinti. Abu ąžuolai tebežaliuoja.

Kaimo žmonės gerai suvokdavo, tiesiog turėdavo nuojautą, kaip parinkti vietą koplytstulpiui ar kryžiui. Daugiausia tai ramios, jaukios vietos, kelio ar tako vingis, upelio ar ežero krantas, įkalnė, kryžkelė, pamiškė, medžių guotas, gėlių darželis, gražiausia sodybos vieta.

Kryžius, koplytstulpius, prie medžių tvirtinamas koplytėles statydavo atskiri ūkininkai, šeimos. Mūrines arba ant mūro pamatų medines koplyčias statydavo susidėjęs visas kaimas arba bent keli kaimynai. 1973 metais Stasė Kuizinienė iš Vaitimėnų kaimo papasakojo Vaitimėnų kaimo mūrinės koplyčios istoriją. Ją 1910 metais sumūrijo Martynas Kuizinas už pinigus, atsiųstus iš Amerikos vaitimėniškių išeivių. Skulptūras paaukojo aplinkiniai ūkininkai. Pasakotojos žodžiais, „šventas Rokas ir Kristus iš Nazareto – nuo dviejų Kuizinų gyvenimų, šventa Barbora – nuo Čepo gyvenimo, Šiluvos Marija – nuo Jakų gyvenimo." Panašiai buvo pastatyta ir Vytogalos kaimo koplyčia – už Amerikoje gyvenusių vytogališkių surinktus pinigus. Obelyno kaime keli gyventojai susidėję pastatė koplytėlę. Joje šventųjų skulptūrėlės buvo taip pakreiptos, kad kiekviena žiūrėtų į savo fundatoriaus sodybą.

Medinės koplyčios ir koplytėlės būdavo dirbamos iš eglinių lentų. Kryžius ir koplytstulpius tašydavo iš ąžuolo. Šio amžiaus pradžioje imta statyti akmenų ar plytų ir net betono koplyčias. Dirbant šiuos paminklus, pasireikšdavo begalinis meistrų kūrybiškumas, fantazija, talentas. Statiniai išpuošiami įvairiausiais vingriais ornamentais, gėlėmis, žalčiukais, mediniais skambaliukais. Paminklų viršūnes visada puošdavo kaimo kalvių nukalti kryžiai – saulutės.

Upynoje ir jos apylinkėse gyveno nemažai gabių dievdirbių, meistrų, tašiusių kryžius ir koplytstulpius. Buvo ir kalvių, gaminusių metalines saulutes ir net metalinius kryžius. Dažniausiai architektūrinę dalį darydavo vieni meistrai, o skulptūras – kiti, dievdirbiai. Tačiau yra žinoma ir tokių

Kryžius prie Vaitimėnų aštuonmetės mokyklos, statytas Vytauto mirties 500 metinių proga (sunyko apie 1988 m., fotografuota 1973 m.).

meistrų, kurie patys ištašydavo koplytstulpį ir išdroždavo skulptūrėles. Tai Jeronimas Jasudas, Mikolas Mačiulis, Kazimieras Vaitkus, Jonas Auryla, Zubrickas. Yra žinomas vienas koplytstulpis Dvariškių kaime, kurį ištašė garsusis dievdirbys Jonas Orvydas. Upynos ir gretimose apylinkėse garsūs buvo kryžių ir koplytstulpių statytojai: Asulas, Kopindikis, Blauzda, Augustinas (žmonėse jie buvo žinomi tik vardu arba pavarde, netgi pravarde, o dabar jau niekas tiksliau neatsimena ir negali pasakyti), Juozas Šedbaras, Jeronimas Jasudas, Jonas Kasputis, Mikolas Mačiulis. Metalinius kryžius ir saulutes kalė Keruliai iš Vytogalos, Jurevičius ir Petrauskis iš Kliūkų kaimo, Stasys Keleris iš Sodalės, šiuo metu Upynoje tebegyvenantis Vladas Mikulskis.

Atskirai reikėtų paminėti Reistrų kaime gyvenusį akmentašį Norvaišą. Yra žinoma, kad jis iš vieno didelio akmens, jį suskaldęs, padarė net septynis koplytstulpius, kai kurie jų iki 2,5 m aukščio. Jie ir dabar tebestovi Tenenių, Pajūrio, Didkiemio, Vainuto apylinkėse. Įspūdinga šio meistro padaryta Žvingių–Bikavėnų kapinių vartų arka, surėsta iš dviejų tašyto akmens plokščių. Pusiaukely tarp Pajūrio ir Bikavėnų jo pastatytas akmeninis koplytstulpis buvo gerokai apleistas, ir Šilalės rajono valdžia jau buvo sutikusi, kad jis būtų perkeltas į Rumšiškių buities muziejų. Tai sužinoję vietiniai žmonės neleido koplytstulpio išvežti ir pažadėjo tvarkyti jo aplinką. Dabar, papuoštas nauja saulute, apsodintas gėlėmis, jis tebestovi toje vietoje, kur jį pastatė akmentašis.

Garsūs buvo dievdirbiai: Juozas Stankus iš Gegužių kaimo, Jonas Orvydas ir Jonas Gedvilas, kurį laiką gyvenę Upynoje, Jeronimas Jasudas iš Kaukų kaimo, Zubrickas iš Barsukynės kaimo, Kazimieras Vaitkus iš Žvirzdės kaimo. Atskirai paminėtinas dievdirbys Mikolas Mačiulis iš Ringalių kaimo. Tai per Pirmąjį pasaulinį karą patekęs į vokiečių nelaisvę čiuvašų tautybės rusų armijos kareivis. Su draugu lietuviu bėgo iš nelaisvės ir klaidžiojo Ringalių apylinkėje. Susipažino su vietine mergaite lietuvaite ir ją vedė. Tuometinis Upynos klebonas Spudas jį įrašė į bažnytines knygas neseniai mirusio Mačiulio pavarde, taip čiuvašas Grigorijus tapo Mikolu Mačiuliu ir išvengė vokiečių žandarų persekiojimo kaip karo belaisvis. Jis pasireiškė kaip gabus stalius, kalvis ir labai savitas dievdirbys.

Čia minėtų autorių skulptūrėlių yra įsigijęs ir Upynos liaudies amatų muziejus. Šiame muziejuje saugoma ir surinkta medžiaga apie Upynos krašto dievdirbius. Su ja susipažino taip pat rajono kraštotyros darbų parodos lankytojai.

Kas pavaizduota koplytėlėse ir koplytstulpiuose? Turinys įvairus, dažniausiai susijęs su fundatoriaus intencija. Daug iš medžio išdrožtų skulptūrėlių, pasitaiko ir bareljefų. Prie vandens būdavo statomi koplytstulpiai su šv. Jono Nepomuko arba Jėzaus krikšto (Jėzus ir Jonas Krikštytojas) skulptūrėlėmis. Kad sektųsi auginant gyvulius, į koplytėlę įdėdavo šv. Jurgį. Šv. Izidorius su sėtuve ar angelu, ariančiu jaučių jungu, lemdavo laukų darbų sėkmę.

1970–1985 metais suregistravau ir aprašiau Upynos krašto mažąją architektūrą. Aprašant nurodomi paminklų autoriai ir fundatoriai, pastatymo intencija, apibūdinamos esamos skulptūros, paminimi jų kūrėjai. Paminklai nufotografuoti ten, kur stovi. Taip pat aprašomi žmonių atmintyje išlikę, bet tuo metu jau sunykę ar sunaikinti mažosios architektūros paminklai. Šis darbas saugomas Upynos liaudies amatų muziejuje (kopija – Šilalės rajono kraštotyros draugijos skyriuje).

1970 metais Upynos apylinkėse tebestovėjo 142 mažosios architektūros vienetai. Dar 113 neseniai sunykusių ar sunaikintų apibūdinta remiantis žmonių atsiminimais.

Labiausiai paplitę ir žmonių mėgstami buvo šie siužetai ir temos (nurodomas koplytstulpių skaičius): Švč. M. Marija Maloningoji – 85, Šv. Jonas Nepomukas – 42, Švč. M. Marija Skausmingoji – 36, Nukryžiuotasis – 35, Jėzaus Krikštas – 29, Šv. Jurgis – 24, Rūpintojėlis – 22, Šv. Antanas – 24, Nazarietis – 21, Švč. M. Marija Šiluviškė – 14, Šv. Rokas – 13, Šv. Juozapas – 11, Šv. Barbora – 8, Verkiančios moterys – 7, Šventoji Šeima – 6.

Ėjo metai, keitėsi žmonių kartos, laikas naikino paminkl-

Kryžius Vytogaloje, atstatytas 1990 m.
B. Šotkaus nuotrauka

lus. Neišvengė jie ir prievartinio naikinimo. 1940-aisiais, pirmosios sovietinės okupacijos metais, okupacinė kariuomenė pradėjo kovingą ateistinį žygį ir prieš juos. Štai Patulės kaime sovietiniai kareiviai kryžius daužė akmenimis, šaudymo pratybose kaip taikinius naudojo šventųjų skulptūrėles.

Pokario metais naikinama buvo ir vietinių veikėjų iniciatyva. Skaudvilės apylinkės Pavarčio kaime stribai išmėtė po laukus skulptūrėles iš koplytstulpio, stovėjusio prie Povilo Vitkaus sodybos. Upynos apylinkės Monkaičių kaime sušaudyta ir sunaikinta didžiulė šv. Jono Nepomuko skulptūra, stovėjusi koplyčioje prie Kovalskio sodo. Upynos amatų muziejuje saugomos trys skulptūrėlės iš buvusio Narkevičienės dvaro Pavarčio kaime. Jas muziejui padovanojo mokytojas D. Habdangas. Į skulptūrėles yra šaudyta, likę ryškios kulkų žymės. Gaidėnų kaime įsisiautėjęs aktyvistas apvertė koplytėlę su Marijos skulptūra, sakydamas: „Mes šąlam, ant mūsų lyja, lydykis ir tu, nestovėjusi po stogu". Paežerio kaime partinės organizacijos sekretorius išmetė į ežerą Rūpintojėlį iš koplytėlės, stovėjusios prie keliuko ant ežero kranto. Toji koplytėlė ir Rūpintojėlis buvo padaryti neturinčio rankų plaštakų Paežerio kaimo gyventojo Jurgio Bagdono. Patulės kaimo gyventojas Jonas Miltakis, eidamas palei Šunijos upelį, pamatė pasroviui atplaukiantį Rūpintojėlį, matyt, kur nors aukštupy išmestą į upę. Balsiuose kolūkio pirmininkas liepė Jonikienei išimti Marijos skulptūrėlę iš koplyčios, stovinčios kaimo kapeliuose, kuriuos ji tvarkydavo. Moteris iš baimės, kad nedingtų, skulptūrėlę paėmė. Po nakties koplyčia iš kapelių dingo. Vytogalos kaimo gyventojai nuo seno gegužės ir birželio vakarais rinkdavosi prie kaimo koplyčios melstis. Vietinės partinės organizacijos sekretorius atėjęs su diržu vaikydavo prie koplyčios susirinkusius vaikus, persekiodavo įtakingesnius ir aktyvesnius maldininkus, kartu su apylinkės milicininku darydavo jų namuose kratas – „ieškodavo naminės degtinės", visaip juos šmeiždavo, vadindavo sektantais.

1953 m. vienas iš Šilalės rajono vadovų Slavinskas liepė traktorininkui Broniui Gestautui išversti su traktoriumi Vytogalos kaime prie mokyklos stovintį Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečiui pastatytą kryžių ir Jono Čepo koplytstulpį. Gestautas nesutiko. Po to Slavinskas nuvažiavo į Būbliškės kaimą pašaudyti ančių. Šaunant sprogo šautuvas ir sužalojo akis bei veidą. Tais pačiais metais, Gestautui ariant dirvas Gaidėnų kaime, iš Šilalės

Švč. Mergelė Marija Maloningoji iš Jurgio Šedbaro koplytėlės Gaidėnų kaime (fotografuota 1978 m.).

Švč. Mergelė Marija Maloningoji iš Broniaus Mikulskio koplytėlės Vytogalos kaime (fotografuota 1978 m.).

Jėzus, nešantis kryžių – skulptūra iš Pipirienės koplytėlės Kiaukų kaime (fotografuota 1982 m.). *Nuotraukos – autoriaus.*

MTS atvažiavę du pareigūnai liepė išversti aukštą kryžių, stovintį kaimo laukuose. Gestautas vėl atsisakė. Minėti pareigūnai gąsdindami jį įsodino į mašiną ir tolokai pavežėjo.

Vėliau, brežnevinės visuotinės veidmainystės laikais nuo tiesioginės kovos su šiais liaudies meno paminklais buvo pereita prie subtilesnių, neva nieko bendra su ateizmu neturinčių persekiojimo metodų. Nebeleisdavo net sodybose statyti kryžių ar koplytstulpių („be architekto leidimo"). Neleisdavo jų remontuoti, palikdami laikui sunaikinti. Ypač sekėsi mažąją architektūrą niokoti prisidengiant melioracija. Pazimkalnio kaime Klemensas Daujotis pakely prie sodybos pasistatė kryžių. Kolūkio pirmininkas ir apylinkės pirmininkas atėję liepė tą kryžių kuo greičiau išrauti. Vytogalos kaime Stasys Lovčikas tvarkė apgriuvusią tvorelę apie Vytogalos koplyčią. Pamatęs tai apylinkės tarybos pirmininkas uždraudė remontuoti ir pagrasino 50 rublių bauda. Vykdant melioracijos darbus, kompensacija už sodybos iškeldinimą buvo apmokama tik pristačius apylinkės pirmininko pažymą, kad trobesiai nugriauti. Žinomas atvejis, kai Upynos apylinkės tarybos pirmininkas pažymą sutiko pasirašyti tik tada, kai iš sodybvietės buvo pašalintas kryžius. Melioracijos pretekstu buvo sunaikinti koplytstulpiai Vaidilų apylinkės Mockaičių ir Pavarčio kaimuose. Upynos apylinkės Kraikų kaime A. Remeikio sodyboje buvo sunaikintas gražus ornamentuotas kryžius, pastatytas Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečiui paminėti. Kartais vienišus koplytstulpius per neatsargumą ar tyčia išversdavo ardami dirvas traktorininkai. Taip buvo išverstas ir apartas Jurgio Bertašiaus koplytstulpis Žakaimio kaime.

Daug žalos liaudies meno palikimui padarė liaudies meno „mylėtojai" – kolekcionieriai bei liaudies skulptūrų vagys. Jie dar išlikusias koplytėles apvogė, ir dabar jos stovi tuščios. Labai blogai, kad mažosios architektūros paminklai liko taip sužaloti, tačiau dar blogiau, kad negrįžtamai prarastos unikalios liaudies skulptūros. Tuo atveju, jei išvogtos skulptūrėlės buvo parduotos muziejams, jos ten atsidūrė su suklastotomis metrikomis arba be jų. Tačiau dauguma išvogtų skulptūrų dabar „puošia" užsienio bei vietinių snobų butų interjerus, praradusios savo prasmę ir vertę. Taip suardytas visas kultūros klodas.

Upynos krašte „pomėgis" iš koplytstulpių ir koplyčių vogti skulptūrėles pastebėtas jau senokai. 1964 metais

Upynos kolūkio pirmininkas S. Tišinas sulaikė tris jaunuolius su pusmaišiu šventųjų skulptūrėlių. Jie sakėsi esą studentai. Upynoje milicininkas Steponas Rimkus sulaikė vagis, pagrobusius skulptūrą iš Vytogalos koplyčios („Marija su Kūdikiu") ir privertė ją gražinti į vietą. Po kelerių metų ši skulptūra vėl buvo pavogta – jau negrįžtamai. Didelė liaudies skulptūrų vagysčių banga buvo apie 1986 metus. Tada buvo apvogti koplytstulpiai: Prano Suginto iš Kliūkų, Petro Bajorino ir Antano Aurylos iš Obelyno, Elenos Viliušienės iš Galvyčių kaimo. Buvo išvogtos skulptūrėlės iš Upynos šventoriaus koplyčios, Vytogalos kaimo koplyčios, iš mažųjų baubliukų Bijotuose, iš Girdiškės kapinių koplyčių. Liūdniausia, kad nebuvo stengtasi nei pagauti vagis, nei užkirsti kelią tolesnėms vagystėms. Tik 1993 m. Šilalės policija surado Anykščiuose žmogų, pavogusį Upynos bažnyčios skulptūras. Pas jį buvo rasta ir 1986 metais iš Girdiškės kapinių koplyčios pavogta skulptūra. Tačiau neteko girdėti, kad šis vagis būtų buvęs nubaustas.

Taip palikti be priežiūros, padedant ideologiniams priešams ir „draugams", labai sparčiai sunyko daug įstabių liaudies mažosios architektūros paminklų. Iš 1970 metais aprašytų dar stovėjusių 142 paminklų dabar beliko tik 60.

Jau brežneviniais laikais kraštotyrininkų susirinkimuose buvo užsimenama, nors ir nedrąsiai, apie šių liaudies meno paminklų likimą, apie galimybes juos saugoti. Griūvančių koplytstulpių remontuoti nebuvo galima be projekto, kurį tvirtinti ir duoti leidimą restauracijai turėjo Kultūros ministerija. Tai praktiškai buvo sunkiai pasiekiama – kalbu ir apie tuos paminklus, kurie buvo įrašyti į Paminklų sąrašą.

Paradoksali buvo skulptūrėlių, išlikusių griūvančiuose koplytstulpiuose, koplytėlėse padėtis. Joms grėsė vagys. Pasiūlius skulptūrėles surinkti ir perduoti saugoti muziejams, užprotestavo rajono partijos komitetas, nes tai esą leistų kunigams apkaltinti sovietų valdžią liaudies meno paminklų naikinimu. Pasiūlius dvasiškiams beglobes skulptūrėles priglausti bažnyčiose, šie nesiryžo to daryti, sakydami, kad bažnyčiai pradėjus rinkti skulptūrėles, tuo būtų pasinaudota naikinant visas likusias, kartu apkaltinant pačius kunigus.

1979 metais, Upynoje kunigaujant Adolfui Pudžemiui, su juo susitarėme be priežiūros likusius Upynos apylinkių koplytstulpius perkelti į Upynos bažnyčios šventorių. Tam neoficialiai pritarė ir Šilalės rajono paminklų apsaugos metodininkė I. Masteikienė. Tačiau oficialaus leidimo gauti nebuvo jokios tikimybės. Tris koplytstulpius iš Patulės, Paikvedžio ir Paežerio kaimų perkėlėme sėkmingai. Ruošiantis perkelti ketvirtąjį iš Kliūkų kaimo, kažkas – gal ir be blogos valios – apie tai pasakė Upynos apylinkės tarybos pirmininkui. Šis tokius perkėlimus uždraudė ir labai išbarė kleboną A. Pudžemį dėl šventoriuje pastatytų koplytstulpių, tačiau buvo sutramdytas atstovo iš Vilniaus, iš Kulto reikalų valdybos, pasakiusio, jog nereikia kištis į šventoriaus tvarkymą.

Paruoštąjį perkėlimui koplytstulpį parvežiau į Upynos liaudies amatų muziejų. Surinkau apylinkėje išmėtytus nugriuvusių ir traktorininkų išvartytų koplytstulpių likučius, ir dabar 13 tokių paminklų yra sustatyti prie Upynos liaudies amatų muziejaus. Dauguma jų ištašyti iš vieno medžio, kai kurie ypač grakštaus silueto. Yra sudarytos jų metrikos: žinoma, kur, kokioje aplinkoje jie stovėjo, koks turinys neišliko, žinomi kai kurių autoriai bei fundatoriai. Ši ekspozicija yra tarsi mažosios architektūros naikinimo epochos liudytoja – paminklas pražudytam liaudies menui.

Upynos liaudies amatų muziejuje yra sukaupta palyginti gausi mažosios architektūros ikonografinė medžiaga: apie 680 nespalvotų negatyvų ir 630 spalvotų skaidrių.

Šiame muziejuje yra saugoma 40 senų metalinių kryžių. Jie surinkti iš Šilalės, Tauragės, Kelmės ir Raseinių rajonų. Tai išmesti antkapiniai paminklai, kuriuos žmonės pakeisdavo, jų manymu, gražesniais poliruoto granito paminklais. Surinkti į muziejų, jie pradėjo tarsi naują gyvenimą, liudydami apie liaudies kalvių meistriškumą, talentą ir grožio pojūtį.

Prasidėjus tautiniam ir religiniam atgimimui, Lietuvoje pamažu grįžta kryžių ir koplytstulpių statymo paprotys.

Upynos Sąjūdžio grupės iniciatyva atstatyti Nepriklausomybės dešimtmečio kryžiai Upynoje ir Vytogaloje. Jie tiksliai atkurti pagal išlikusį dail. A. Varno projektą, išsaugotus senųjų kryžių fragmentus bei nuotraukas. Monkaičių ir Vytogalos kapinaitėse atkurtos koplyčios. Atstatytas Čepo koplytstulpis. Petkalnio kaimo gyventojai pastatė koplytstulpį visų iš kaimo išėjusių ir negrįžusių atminimui. Dvyliškės kaime koplytstulpį atstatė A. Šedbaras. Kryžius ar koplytstulpius savo sodybose atsistatė: Upynoje – A. Adomaitis, A. Balsevičius, Vytogaloje – J. Adomaitis, D. Mikulskienė, S. Lovčikas.

Iš amžių gelmės atėjęs lietuvių paprotys savo gyvenimo džiaugsmą ir liūdesį pažymėti koplytstulpio ar kryžiaus pastatymu vėl grįžta. Turėtų grįžti ir lietuviams būdinga grožio samprata, išreikšta mažosios architektūros bei liaudies skulptūros paminklais. Kai kurie iš jų saugomi muziejuose ar per stebuklą tebestovi savo senosiose vietose.

The small architecture in the rural district of Upyna

Klemensas LOVČIKAS

Crosses, pillar-type crosses, wooden and brick chapels, small chapels attached to trees are the monuments of great interest of Lithuanian folk art. Particularly Žemaitija (western Lithuania) had a large number of them. The occasions on which these monuments used to be erected are indicated in the article; the names of the most known authors (stone-cutters and god-makers) are mentioned. The author has registered and described the small architecture of the neighbourhood of Upyna, district of Šilalė; in case of a lack of the data about folk art objects people's reminiscences have been referred to. Part of the folk art works is at the Upyna Folk Crafts Museum. In the article a lot of attention is paid to the events of barbarous destruction of these monuments during the Soviet period. The folk art has also suffered from filching „collectors". In Lithuania with the national and religious revival the custom of erecting crosses and pillar-type crosses is becoming alive again.

Šulniakasių darbai ir tradicijos

Vladas KASPERAVIČIUS

Šulniakasiai

Kazimieras Kasperavičius (1906–1988) iš Jonavos rajono Žeimių kaimo mokėjo sudėtingų darbų. Tarpukaryje jis kirto mišką, plukdė sielius iš Anykščių į Kauną, kasė šulinius. Nuo 13 metų aš, jo sūnus Vladas (g. 1954 m.), stebėjau tėvo darbą, tačiau savarankiškai pirmą šulinį ryžausi kasti tik sulaukęs 20 metų. Mano konsultantai tuomet buvo senieji Gervėčių gyventojai: kalvis Jonas Skerla ir Juozas Karalius. Dirbau mokytojo ir žurnalisto darbą, tačiau teko iškasti ir 27 šulinius, daugiausia Senuosiuose Trakuose. Bendravau su Senųjų Trakų šulniakasiais, tarp kurių žinomiausi – broliai Vincentas ir Adolfas Grigarovičiai. Jie pradėjo kasti šulinius tarpukariu ir šio darbo išmokė savo sūnus Juzefą, Adolfą ir Marjaną. Darbo patirtimi dalijosi ir kiti Trakų rajono meistrai: iš Lieponių kaimo – Kazys Staknys (mirė 1996 m.), iškasęs daugiau kaip 250 šulinių; iš Gruožninkų kaimo – Juozas Karpičius (mirė 1980 m.); iš Piliakalnio kaimo – Michalas Bžozovskis. Visi jie turėjo savo ūkius ir kastuvo imdavosi tik esant reikalui.

Šulinius kasti galėjo ne kiekvienas vyras: daugelis bijojo gilumos. Tikrais šulniakasiais tapdavo tie, kurie šį pavojingą bei atsakingą darbą dirbti sugebėjo ir didžiavosi jo prasmingumu. Ketindami kasti šulinį, šeimininkai teiraudavosi, kaip atsiliepiama apie vieno ar kito meistro darbą, tad gerą vardą šulniakasiai stengėsi užsitarnauti ir jį brangino. Sukreivinęs šulinį ar sugadinęs užsakovo medžiagas, šulniakasys galėjo nebegauti darbo.

Samdydamas meistrą, šeimininkas žodžiu aptardavo su juo darbo sąlygas, suderėdavo užmokestį, kuris priklausė nuo šulinio gylio ir buvo skaičiuojamas pagal tai, kiek panaudota cementinių cilindrų. Tarpukaryje Senųjų Trakų apylinkių meistrai imdavo po 2 zlotus už kiekvieną cilindrą. Jonavos apylinkėse už pirmuosius 5 žiedus buvo mokama po 5 Lt, už kiekvieną sekantį žiedą po 1 Lt brangiau, t.y. už šeštą – 6 Lt, už septintą – 7 Lt, už aštuntą – 8 Lt ir t.t. Pavyzdžiui, iškasęs 15 cilindrų gylio šulinį meistras uždirbdavo 115 Lt. Po 1961 m. pinigų reformos kaina už cilindrą buvo 2 rb. ir nuolat kilo: 1980 m. siekė 15 rb. Jei meistrui dėl kokių nors priežasčių „duoti vandens" nepavykdavo, atlyginimo jis negaudavo. Jei meistras būdavo prašomas pabaigti kieno nors neužbaigtą kasti šulinį, paprastai derėdavosi, kad jam mokėtų už visą gylį. Maistą ir nakvynę šeimininkas duodavo nemokamai. Jei meistras ateidavo dirbti su savo padėjėjais, jis mokėjo jiems maždaug 1/3 suderėtos už kiekvieną žiedą kainos. Šiuos pinigus padėjėjai (2 ar 3 žmonės) pasidalydavo tarpusavyje. 1998 m. pažįstami šulniakasiai teigė, kad be 100-125 Lt už žiedą kastuvo į rankas neimsią.

Meistras nesiimdavo kasti šulinio asmeniui, kuriam jautė antipatiją, taip pat jei nepasitikėjo šeimininko pasamdytais talkininkais (su jais šeimininkas atsiskaitydavo pats). Jie turėjo besąlygiškai, greitai ir tvarkingai vykdyti visus meistro paliepimus. Mažamečių, fiziškai silpnų, mėgstančių išgerti arba pagiriotų vyrų prie darbo visai neprileisdavo. Jei meistrui kuris nors padėjėjas neįtikdavo, šeimininkas privalėjo jį pakeisti. Apskritai darbo dieną baigę ir šeimininko vaišinami, meistras ir jo padėjėjai degtinės ar alaus jei ir išgerdavo, tai tik „dėl apetito".

Du šulinius Naujasodyje (Trakų r.) Bogočionkai ir broliams Zmejauskams iškasiau 1982 m. žiemą. Žiemą vandens horizontas paprastai pažemėja, tad kiek galima giliau į šulinį suleidus žiedus pavasariop vanduo dar daugiau pakyla. Bėda tik, kad diena labai trumpa ir tenka dirbti elektrai šviečiant, be to, esti šalta padėjėjams. Meistras, su laužtuvu prasikalęs pro pašalą (maksimaliai 1,1 m gylis), toliau dirba įprastai, nes temperatūra žemėje ištisus metus yra apie 8° C.

Vietos šuliniui parinkimas

Praktika patvirtino, kad arklio rūgštynių gausi augimvietė nedirbamose pievose rodo negiliai esant vandenį.

1985 m. Trakų Vokėje dirbęs Jonas Kriščiūnas (akademiko Jono Kriščiūno sūnus) autoriui demonstravo, kaip nustatyti, kur yra vandens. Jis išpjovė žilvičio „Y" pavidalo dvišakį (*virgulę*) ir suėmė abu galus rankomis: pradžioje delnais į išorę, paskui pasuko delnus į vidų. Dėl šio judesio laisvasis virgulės galas pakilo į viršų. Žmogus basomis kojomis šiek tiek palinkęs į priekį lėtai vaikščiojo pieva. Keliose vietose laisvasis virgulės galas nepriklausomai nuo žmogaus valios imdavo linguoti ar visai nulinkdavo. Tai buvo ženklas, jog vanduo toje vietoje yra arčiausiai paviršiaus. Autoriui pabandžius pakartoti tuos pačius judesius, šakelė nieko nedarė. Anot J. Kriščiūno, ne visiems

duota ši galia. Vietoje žilvičio galima naudoti karklo ar vyšnios šakeles.

1973 m. 70-metis Jonas Skerla papasakojo autoriui, kaip gervėtiškiai ieško šuliniui vietos: iš vakaro ant žemės keliose vietose, kur norima turėti šulinį, padeda po kuokštelį išpeštos kailinių vilnos, apvožia moliniu ąsočiu ir dar uždengia kailiniais. Rytą žiūri, kuris kuokštelis drėgniausias. Ten ir kasa.

Apskritai rasti šuliniui vietą aktualu vienkiemyje tuomet, kai pirmiausia kasamas šulinys, o po to statomas namas. Per pastaruosius porą dešimtmečių žmonės šulinius kasė jau suformuotose sodybose, kurios gyvenvietėje užima 6-15 arų. Tad šuliniui vieta parenkama pačioje patogiausioje vietoje.

Gyvenvietėse šulinį šeima kasa tik sau. Vieną šulinį Senuosiuose Trakuose taupumo sumetimais Pavlovskiai su Danilevičiais išsikasė „iš pusės". Tačiau, vienam išliejus pieną, greitai prasidėjo nesantaika.

Rentininis šulinys

Rentininiai šuliniai buvo kasami tik žinant, jog vanduo yra iki 4 m, t.y. svirties ilgio gylyje. Tokiam šuliniui nereikėdavo daug medienos, be to, ji buvo pigesnė už cementą.

Autoriaus tėvas, pradėdamas kasti šulinį, pats pasiruošdavo pušinių 1,5 m ilgio rąstų tašus. Kuo mediena sakingesnė, tuo ilgiau rentinys nesupūdavo. Iš tašų surentęs antžeminę rentinio dalį (apie 1 m aukščio, viduje – 1x1 m), jis iškasdavo jo priešinėse pusėse tiek žemių, kad būtų galima pakišti po paruoštą tašą, kurie iš apačios buvo prispaudžiami prie jau esamos antžeminės dalies. Tada kitose dviejose priešinėse pusėse buvo iškasamos žemės kitiems dviems tašams. Taip pamažu šulinys buvo renčiamas vis gilyn. Pasiekus vandeningąjį horizontą, pušinius tašus pakeisdavo drebuliniais, nes jų neveikdavo vanduo, jie apsigleivėdavo ir nepūdavo.

Lenkų okupacijos metais iš Varšuvos į Gervėčių apylinkes atvažiuodavo du jauni žmonės ir siūlydavosi kasti šulinius. Jie kasdami formuodavo ąsočio pavidalo šulinio šachtą. Kai pasiekdavo vandenį, ręsdavo rentinį iš apačios aukštyn (arba suleisdavo cementinius cilindrus). Kartą jie blogai apskaičiavo šachtos formą ir žuvo užvirtus žemėms.

Cementinis šulinys

Cementiniai cilindrai (*bonia* – Ukmergė, *gisonas* – Senieji Trakai, *rora* – Krakės) būdavo 80 cm aukščio ir viduje 80 cm skersmens (*kaimiškas gisonas*) arba 1 m aukščio ir 1 m skersmens, fabrikinės gamybos, su armatūromis (*valdiškas*). Cilindrų sienelių storis – 10 cm. Kaimiško cilindro tūris – 0,42 kub. m, svoris – 350 kg, valdiško tūris – 0,78 kub. m, svoris – 400 kg. Cilindrus šuliniams gamino

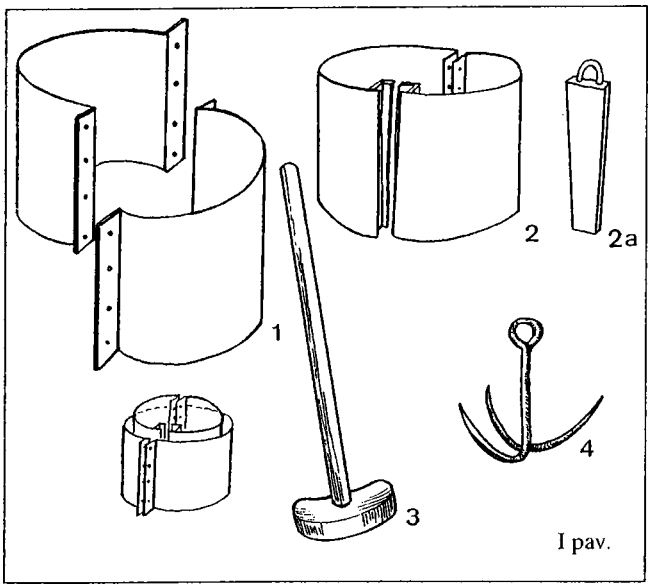

I pav.

Salininkų gelžbetonio gamykla. Juose meistrui buvo erdviau ir patogiau dirbti.

Kaimiškus cilindrus retai darydavo pats šulniakasys, nes tam reikėjo ir formos, ir išmanymo, ir laiko. Jonas Klimantavičius iš Senųjų Trakų turėjo formą, susidedančią iš keturių puscilindrių: du iš jų buvo sujungiami varžtais ir atitiko cementinio cilindro išorės skersmenį (I–1 pav.), kitų dviejų puscilindrių, atitinkančių cementinio cilindro vidaus skersmenį (I–2 pav.), viena kraštinė būdavo sujungiama varžtais, kita – papildomu, į apačią siaurėjančiu *klynu* (I–2a pav.). Surinktą formą meistras pastatydavo ant idealiai išlyginto žemės paviršiaus. Eidamas aplink formą, mažais kiekiais iš kibiro į tarpą jis pildavo vos drėgną, birų cemento (vieno žiedo gamybai reikia 1,5 maišo cemento), žvyro ir vandens mišinį, o jam talkinę trys keturi žmonės pailgais sunkiais metaliniais kūjais (I–3 pav.) cemento masę „trombuodavo". Kad žiedas būtų tvirtesnis, būdavo dedama armatūra – 3 storos vielos žiedai. Per valandą nepertraukiamo darbo užpildžius formą cementu, meistras ant formos uždėdavo lentą ir su ilga kartimi atsargiai ištraukdavo vidinius puscilindrius jungiantį *klynąą*, atsukdavo juos jungiančius varžtus ir puscilindrius išimdavo. Taip pat atsargiai būdavo išardomi ir išoriniai puscilindriai. Ant žemės likdavo stovėti *kaimiškas* cilindras. Forma iš naujo būdavo sumontuojama, procedūra kartojama. Per dieną talka galėjo padaryti iki 10 žiedų. Trečią dieną po sutrombavimo žiedai pradedami „tvirtinti", juos dažnai laistant vandeniu. Šį darbą visą mėnesį, suaugusiųjų kontroliuojami, atlieka vaikai. 1967 m. mano tėvas formos savininkui už jos nuomą mokėjo už kiekvieną žiedą po 5 rb., t.y. pusę sumos, kurią ėmė šulniakasiai už žiedo įleidimą į žemę.

Atvykęs kasti šulinio, meistras cementinius žiedus tikrindavo: ant šono parvertęs iš visų jėgų daužydavo sunkiu kūju. Geras cilindras skambėdavo lyg varpas, blogas – suduždavo. Tai buvo nuostolis šeimininkui, bet gyvybiškai

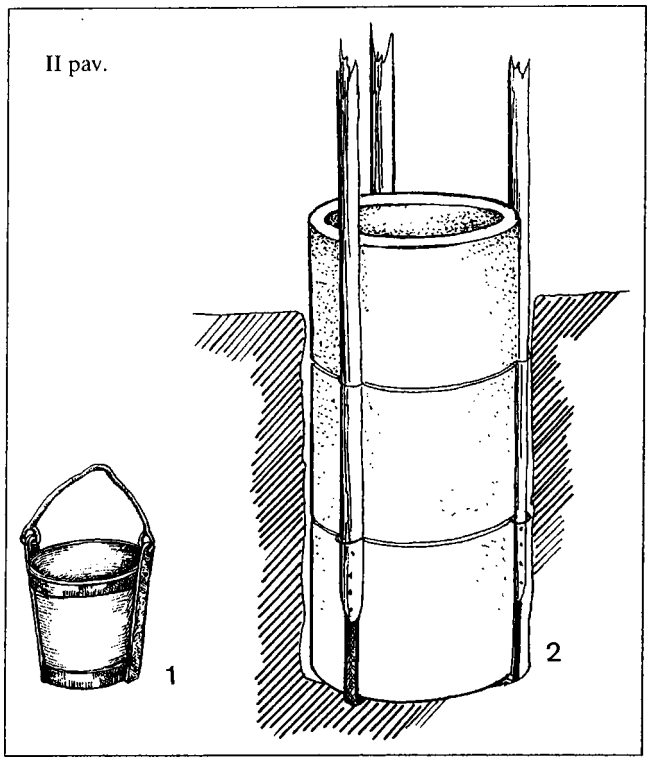

svarbu meistrui. Patį tvirčiausią ir taisyklingiausią žiedą meistras leisdavo pirmąjį. Sykį man bekasant Senųjų Trakų kaime šulinį Leonui Kublickui, jau užritinus aštuntą žiedą, pirmasis nuo smūgio subyrėjo į gabalus. Tik laimingo atsitiktinumo dėka pavyko išlikti sveikam.

Pagrindinis šulniakasio darbo įrankis yra bukas kastuvas su trumpu (35–40 cm ilgio) kietmedžio kotu, kuriame kai kurie meistrai darydavo įpjovas iškastiems šuliniams skaičiuoti.

Darbo saugumas ir sparta didele dalimi priklausė nuo žemių traukimo būdo. Pavyzdžiui, 1975 m., kasdamas šulinį Viktorui Gelumbevskiui, Michalas Bžozovskis ant dviejų 3 m aukščio atramų pritvirtino skersinį su skriemuliu ir šiuos stovus pastatė virš šulinio. Permetę virvę per skriemulį, prie vieno jos galo pririšę kibirą, kitą galą tvirtai suspaudę rankose keli vyrai žingsniuodavo šulinio link kibirą leisdami, tolyn nuo jo – traukdami. Darbas nuobodus, bet meistrui – saugus. Kazys Staknys žemėms kelti turėjo suktuvą (*vindą*). Tai medinis apvalus, galuose apkaustytas volas, kurio metalinė ašis sukosi prie dviejų karčių (trečioji kartis – atrama) prikaltuose metaliniuose guoliuose. Virvei slysti karčių viršuje buvo skriemulys. Volas buvo sukamas viena, panašiai kaip šulinio, rankena (kai kurių meistrų suktuvai turėjo 2 rankenas). Skersai volą buvo išgręžtos 2 kiaurymės, į kurias įkišdavo kietmedžio strypus ir jais volą sukdavo, kai reikėdavo pakelti ar iškelti cementinį cilindrą. Aš buvau pasidaręs metalinį reketą su strekte, kuri turėjo saugoti nuo nelaimės tuo atveju, jei keliant žemes talkininkui netyčia išsprūstų suktuko rankena. Nuo 1982 m. žemėms traukti buvo naudojami elektros varikliai arba telferiai. Pastaruosius reikėdavo gerai pritvirtinti prie nejudančio objekto.

Rūpinantis meistro saugumu, svarbu buvo, kad standartinis 10 litrų talpos kibiras, kuriuo į viršų keliamos žemės, nesusilankstytų ir neprakiurtų. Dėl to meistrai kalvėje kibirams užsakydavo tvirtus apkaustus (II–1 pav.) su labai tvirtomis kilpomis lankui. Vincentas Grigarovičius buvo pasidaręs specialų 3 kibirų talpos baką, kuriuo naudodavosi kasdamas plačius šulinius su *valdiškais* cilindrais. Iškastas geras molis būdavo sunaudojamas krosnims mūryti, žvyras ir smėlis – statyboms arba kiemui pabarstyti. Broliai Zmejauskai iškastas žemes pylė ant skardos ir arkliu per sniegą vežė tolyn nuo darbo vietos.

Meistro galvą turėjo saugoti šalmas. Man tėvas liepė kasant šulinius apsisaugojimui naudotis lenta (3 m ilgio, 25–30 cm pločio), kurią reikia pasistatyti virš galvos įkypai, kai kibiras su žemėmis keliamas aukštyn. Šio patarimo svarba įsitikinau, kai sykį iš 22 m aukščio į galvą pataikė kumščio didumo kieto molio gabalas. Šalmas sutrūko į gabalus, ir ketvirtį valandos gulėjau dugne be sąmonės. Laimė, kad dar nebuvo vandens. Meistras saugojo taip pat alkūnes, kad neprakiurtų besitrindamos į cilindrą.

Paprastai meistras į šulinį nuleidžiamas kibire. Kad greičiau nusileistų, M. Bžozovskis pasidarė susukamas kopėčias: dvi 12–15 m ilgio, 5 cm pločio transporterio juostas kas 35–40 cm suveržė kampainiais. Jaunas meistras didžiavosi galįs išlipti iš šulinio su *kaimiškais* cilindrais pats. Įsirėmęs nugara į šulinio sieną, žmogus įsispirdavo kojomis į priešinę sieną ir palipdavo aukštyn, tada „palipdavo“ nugara, vėl kojomis – ir taip iki pat viršaus. Išlipančio savarankiškai sauga – laikytis už kibiro virvės.

Eiliniam žiedui susilyginus su žemės paviršiumi, meist-

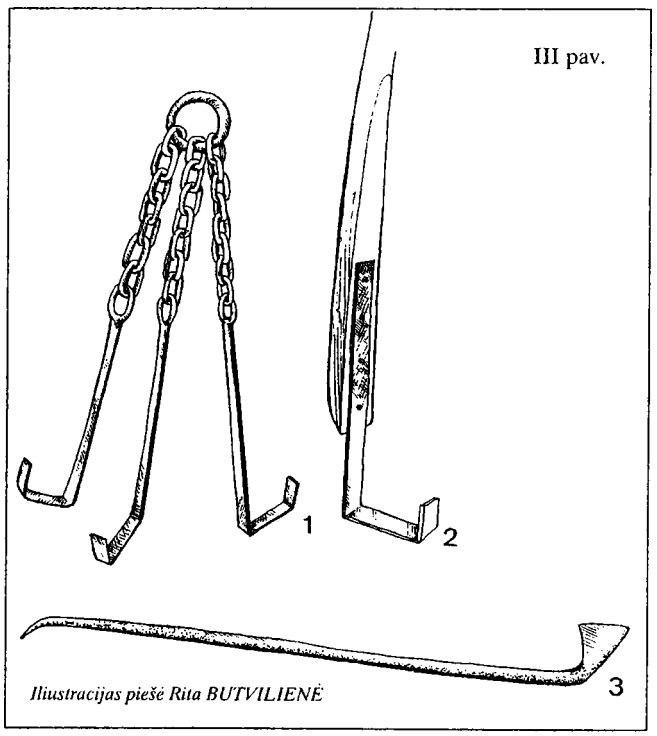

ras būtinai išlipdavo viršun ir padėdavo ant žiedo krašto storoką lentą. Tuomet iki šulinio krašto būdavo paguldomos dvi tvirtos storos lentos, jomis atridenamas cementinis žiedas, ir meistras su padėjėjais žiedą „užvoždavo" taip atsargiai, kad jis nusileistų ant pirmosios lentos. Tuomet lenta ištraukiama, žiedas „pririšamas" prie karčių. Užritintiems žiedams stumdyti meistrai naudojo 70 cm ilgio metalinius strypus (*montiruotes*). Vienas strypo galas suplotas, kitas smailus, abu galai lenkti (III–3 pav.). Cilindrui pakelti arba iškelti į šulinį vietoje kibiro būdavo nuleidžiamos ant metalinio žiedo sumautos trys 40 cm ilgio grandinės, užsibaigiančios 40 cm ilgio „kojomis" su 12 cm ilgio „pėda" (III–1 pav.).

Juozas Karpičius kasdamas šulinį visus cementinius žiedus „surišdavo". Tam jis pasiruošdavo tris 8–10 m ilgio eglines kartis. Vienas karčių drūtgalio šonas būdavo nutašomas, o prie galo prikalama iš metalo juostos kalvio padaryta 1 m ilgio „koja". Išeidavo „L" pavidalo konstrukcija (III–2 pav.). Meistrui iškasus duobę ir suleidus 2 žiedus, kartys iš išorinės jų pusės suleidžiamos į duobę taip, kad „kojų" kabliai užkabintų apatinio žiedo apačią. Pagalbininkui viršuje laikant kartį, meistras per tarpą tarp žiedų perkišdavo dvigubai sulenktą plieninę vielą, su ja kartį apglėbdavo ir, sugavęs laisvą vielos galą, iš vidinės šulinio pusės su maždaug 40 cm ilgio medžio pliauska sukdavo vielą tol, kol kartis nejudomai priglusdavo prie šulinio sienos. Taip būdavo priglaudžiamos prie žiedų visos 3 kartys (II–2 pav.). Vėliau analogiškai prie tų pačių karčių būdavo „pririšamas" kiekvienas naujai ant šulinio užritintas žiedas. Taip surišęs žiedus meistras galėjo būti ramus, kad kasant šulinys neiširs, žiedai neklibės. Baigęs darbą meistras visas pliauskas atrišdavo, vielas nulaužydavo, tarpus tarp žiedų užglaistydavo cemento skiediniu. Kartys ilgainiui supūdavo.

Žiedus rišdavo ir Kazys Staknys, tik vietoje karčių jis naudojo tiesius metalo strypus. „Kojų" jiems nedarė, dėl to baigęs darbą strypus iš žemės ištraukdavo. Kartus patyrimas privertė jį rišti žiedus: bekasant šulinį Piotrovskiui Senuosiuose Trakuose, suleidus 9 žiedus, atsiskyrė 2 apatiniai nepririšti žiedai, kadangi trečiąjį žiedą užspaudė akmenys ir šulinys negalėjo „eiti". Meistras, atsistojęs ant apversto kibiro, bandė *montiruote* išleisti žemes per tarpą į šulinio vidų. Žiedai smuko ir prispaudė dešinę plaštaką. Į šulinį nusileidęs žmogus kaltu toje vietoje išdaužė cementą, ir meistras ranką ištraukė.

Gal giliausias Lietuvoje šulinys yra prie Rykantų bažnyčios: ten į žemę suleista 44 žiedai (80 cm aukščio). Semiant iš jo vandenį naudojami 2 kibirai: kol vienas su vandeniu keliauja į viršų, kitas – tuščias – leidžiamas žemyn. Lentvaryje, netoli Račkūnų kapinių, yra gal 10 tebenaudojamų šulinių, kurių gylis 29–33 cementiniai *kaimiški* žiedai. Iš tokio gylio visi šulniakasiai teigė dieną žydrame danguje matę žvaigždes. Ilgiau pabuvus tokiame gylyje, dažnai pritrūkdavo oro. Dėl to padėjėjai turėdavo be perstojo kilnoti tuščią kibirą aukštyn – žemyn. Kasdamas tokio gylio šulinį, meistras mažu varpeliu skambindamas duodavo ženklą talkininkams leisti kibirą. Kasdami mažesnio gylio šulinius meistrai šaukdavo savo sugalvotas komandas, pavyzdžiui, komandą „aukštyn" aš duodavau žodžiu *ariop*, kuriuo, girdėjau, važnyčiotojas ragino arklį. Komandai „žemyn" prasimaniau žodį *šarap*.

Šuliniuose, ypač kasamuose netoli pelkių ar pelkingose vietose, kaupdavosi dujos. Tad kiekvienos darbo dienos pradžioje meistras įtupdydavo į kibirą katiną ar vištą ir, nuleidęs dugnan, palaikydavo 5–10 minučių. Jei gyvūnėlį ištraukdavo negyvą, reiškė, jog šachtoje yra balų dujų. Dujas dar tikrindavo mesdami į kasamą šulinį degančias pakulas arba laikraštį. Dėl to, kad nesilaikė šio reikalavimo, mirė ne vienas šulniakasys.

Kasant šulinį, darbas tęsdavosi nuo 2 dienų iki kelių mėnesių; tai priklausė nuo grunto pobūdžio ir talkininkų pajėgumo. Širvintų rajono Totoriškių kaime Sakavičienei šulinį kasiau visą mėnesį, nes iki pat vandens gyslos buvo molis, tad per dieną pavykdavo įsikasti vos po 25 cm. Tik iškasęs šachtą suleidau iškart 11 žiedų. Kartą 8 žiedų šulinį iškasiau per dieną, nes gruntas buvo birus. Darbą paprastai stengiamasi užbaigti vienu ypu, nedarant pertraukų.

Vanduo esti labai laukiamas, tad, pamatęs dugne pirmąją balutę, meistras prašo pakviesti šeimininkę ir pasveikina ją su šventuoju vandeniu. Kai pasiekia vandenį, tą dieną meistras daugiau nedirba. Šventiška nuotaika išsaugoma iki rytinio, paties sunkiausio darbo etapo, nes dirbti vandenyje ir sunku, ir pavojinga: kibiras su šlapiomis žemėmis pasunkėja dvigubai, vanduo nuolat varva meistrui ant galvos, o jis pats, stovėdamas iki juosmens vandenyje, greit sušąla ir turi dažnai kilti į viršų pasišildyti. Paprastai kitą dieną šulinys užbaigiamas kasti.

Darbui vandenyje meistras prašo šeimininką duoti jam *„šliūbinį"* kostiumą, t.y. tokį drabužį, kurį po darbo nebūtų gaila išmesti. Darbui vandenyje naudojama *šiūpelė* (kastuvas užlenktais kraštais). Broliai Grigarovičiai stovėdavo vandenyje ant lentos (10 cm pločio, 4 cm storio ir 2 cm ilgesnės už žiedo skersmenį), įkypai besiremiančios į cilindro sienas. Lentos žemesnis galas tvirtai pririšamas prie nejudančio daikto viršuje, aukštesnįjį lentos galą slegia meistro kūno svoris. Meistras koja besdavo ilgakotę šiūpelę į dugną, paskui lėtai traukdavo aukštyn ir į kabantį kibirą žemes nubraukdavo rankomis. Michalas Bžozovskis darbui vandenyje naudojamą šiūpelę padarė su skylelėmis, per kurias ištekėdavo dalis vandens. Kasdamas paskutinius šulinius, aš sugalvojau greitą ir efektyvų būdą žemėms iš vandens kasti: panardindavau kibirą, koja apvoždavau jį, įsitverdavau už troso ir savo svoriu grūsdavau kibirą į žemę. Per minutę pavykdavo prisemti vos ne pilną kibirą žemių.

Laikoma, kad šulinys iškastas, kai meistras jau negali stačias dirbti vandenyje. Gylis tuomet būna 1,3 m arba pusantro cilindro. Jei, dirbant vandenyje, šulinys nustoja

„ėjęs“; t.y. cilindrai nesileidžia žemyn, tenka leisti į dugną vieną ar kelis siauresnius, 90 cm išorinio skersmens žiedus (*malomierkas*) ir taip baigti kasti šulinį. Neįmanoma nuleisti *malomierkų* į įstrižai ar su „pilvu“ iškastą šulinį. Tokiu atveju šulinys tiesiog liks nebaigtas kasti, ir šeimininkas už darbą nesumokės. Rečiau darbą užbaigiant į dugną buvo leidžiami metaliniai cilindrai, kurie rūdijo ir gadino vandens skonį ir spalvą. Už *malomierkas* būdavo mokama tiek pat, kaip už visus žiedus.

Meistras, nuglaistęs sienas ir išlipęs iš šulinio, pasiūlo šeimininkui priimti darbą. Jei šeimininkas drąsus, kibire jis nuleidžiamas iki pat vandens. Tuo dažniausiai pasinaudoja talkininkai: ėmus kelti šeimininką į viršų, „įstrigdavo“ virvė. Jai „patepti“ šeimininkas turėdavo pažadėti degtinės ar alaus.

Vandens skoniui pataisyti į ką tik iškastą šulinį šeimininkas kartais supildavo porą kilogramų druskos. Kad vanduo nebūtų drumstas, jei šulinio dugne tąsus kaip molis gruntas (*muliakas*), supilami keli kibirai stambaus, akmeningo žvyro.

Baigusių darbą žmonių jau laukdavo iškūrenta pirtis, o grįžus iš jos – vaišės. Meistras ant vaišių stalo statydavo „meistro bonkę“, sakydamas, kad dėkoja už duoną bei svetingumą ir mano, jog šeimininkams nelieka skolingas. Meistrą šeimininkas namo paprastai nuveždavo savo transportu.

Neiškasti šuliniai

Meistras gali pamiršti iškastus šulinius, bet niekada nepamirš neiškastų. Aš neiškasiau 4 šulinių.

Jonas Skerla iš Gervėčių pasakojo, kad kasant jo šulinį nuo paviršiaus buvo ištisai molis. Suleidęs 7 žiedus, meistras nusprendė patikrinti, ar toli vanduo. Kalvis padarė ilgakotį grąžtą su 1 žingsniuku. Pragręžus apie 5 cm skersmens ir 30 cm gylio skylę vanduo išsiveržė taip smarkiai, kad meistrą padėjėjai vos suspėjo ištraukti į viršų. Visi jo darbo instrumentai iki šiol guli dugne, nes šulinio gylis visąlaik lygiai 6 žiedai, t.y. 4,8 m. Už 60 m nuo šio vandeningo šulinio esančioje Zosės Mileišytės–Gulbinavičienės sodyboje 1974 m. per smėlingą gruntą suleidau 8 žiedus (12 žiedų šeimininkė atsivežė su kranu „išluptus“ iš šulinio gimtajame vienkiemyje) ir aptikau didžiulį akmenį. Suskaldyti nepavyko, tad su kranu į viršų buvo ištraukti 5 žiedai (3 liko žemėse), o gerą šulinį pasisekė iškasti tik kitą vasarą kitoje sodybos vietoje.

1984 m. bekasant Grigiškėse, pasitaikė *plavūnas* – lyg buza tekanti žemė. Dvi dienas prasitaškius toje marmalynėje, pavyko įleisti vos vieną žiedą, toliau įsisiurbti nepavyko. Tuomet nežinojau, kad kasant tokiame grunte reikia užsandarinti tarpus tarp žiedų dedant pakulinę virvę.

Bekasant šulinį Trakuose Gurskui, gyvenusiam ant ežero kranto prie pat pusiasalio pilies, vos metro gylyje užtikau seno pastato pamatus iš labai didelių, tvirtai sucementuotų riedulių. Šeimininkas pareiškė, kad jam niekada gyvenime nesisekė, tad ir be šulinio apsieis. Žiedą ištraukėme, duobę užkasėme.

Netoli Vilniaus, Dvarčionių sodų kooperatyve, Stasiui Kavaliauskui pradėjau kasti šulinį molyje. Šeimininkas buvo geodeziniu grąžtu nustatęs, kad vanduo yra 10 m gylyje. Deja, suleidus 15 *valdiškų* žiedų, vandens vis nebuvo. Šeimininkas daugiau žiedų nepirko, nusprendė šachtos dugną bei plyšius tarp cilindrų užcementuoti ir naudotis atvežtiniu vandeniu, kuris tiko tik daržams laistyti ir gyvuliams girdyti.

Šulinių priežiūra

Reto šulinio nereikia valyti. Paprastai kiekvienas šulinys „priauga“ žemių – vanduo prineša smėlio ar molio, ir po 10–15 metų kiekvieną šulinį tenka iškuopti, t.y. iškelti į paviršių sankaupas. Šį darbą atlikti paprastai prašomi šulniakasiai, nors neretai pats šeimininkas su talkininkais šulinį išsivalo. Ypač dažnai reikia valyti šulinius, kurių dugne – „muliakas“.

Po Antrojo pasaulinio karo buvo labai pavojinga valyti šulinius, nes į juos būdavo primėtyta sprogmenų. Tėvai visada draudė vaikams mėtyti į šulinį akmenis, net žaisti arti neleisdavo, kad neįgriūtų. Senų šulinių žiedai kartais jau būdavo sutrūkinėję. Senuosiuose Trakuose 1967 m. visi šuliniai išdžiūvo, nes netoli buvo melioruojami laukai. Teko visus šulinius gilinti. Kaip tai daroma? Atkasami viršutiniai 2–3 žiedai, antraip šulinys „neis“ žemyn. Šulinys išjudinamas, aplink cementinius žiedus padarant 10–15 cm pločio erdvę. Už darbą atsiskaitoma pagal susitarimą. Neteko girdėti, kad šulinys savaime užvirstų.

Nutrūkusiam kibirui išgriebti šeimininkai naudojasi *katinu* – triragiu kabliu (I–4 pav.), kuris į vandenį nuleidžiamas stipria virve ir graiboma tol, kol kibiras užkimba.

Labour and traditions of well-sinkers

Vladas KASPERAVIČIUS

The paper deals with the author's reminiscences about the sinking of the thirty one wells as well as the working experiences of other well-sinkers, mostly, from Trakai district. The traditions of hiring, working conditions and the pay are discussed in the article. The selection of the sites for the sinking of wells as well as the tools used by workmen and the means of protection for well-sinkers at their work are described in the article. The sinking of cement wells is described in detail: the dimensions and production of cements rings, the mounting work in the mine, the ways of binding them together. A great variety of different jobs and unforseen moments at their work as well as the finishing of their hard work are also spoken about in the article. The author explains why it was impossible to sink some of the wells, and he also writes about the inspection of the wells.

Amžinatilsį Sorbonos universiteto profesorius Henry Corbin buvo vienas žymiausių Vakaruose XX a. islamo tradicijos specialistų, taip pat persų kultūros žinovas, pradedant senąja arijiška ir baigiant šiuolaikine arabiškąja. Savo knygoje „Dvasinis kūnas ir dangiškoji žemė. Nuo mazdėjų Irano iki šyitų Irano" autorius apžvelgia nenutrūkstamą kai kurių vaizdinių bei sąvokų tąsą iš senosios arijiškos Irano tradicijos į šiuolaikinę islamiškąją. Vienas iš jų – simbolinis, archetipinis „dangiškosios žemės" vaizdinys. Skyrelį iš minėtos knygos apie tai, kaip Žemė įsivaizduota senovės Irane ir kodėl, ir siūlome mūsų skaitytojui.

SEPTYNIŲ KEŠVARŲ ŽEMĖ

Henry CORBIN

Žemės paviršių kūrybinė Vaizda regi štai kaip. Pradžioje Žemė buvusi sukurta kaip ištisa visuma, tačiau demoniškų jėgų priespaudoje ji tapusi padalinta į septynis kešvarus (persų *kešvar, kišvar*, Avestos *karšvar*). Šį žodį galima suprasti žymint kažką panašaus į lotynų *orbis*. Kešvarai – anaiptol ne kokios klimato juostos, o tam tikros ypatingos *Terrae firmae* sritys. Šis vaizdinys ypatingas ne tik savo kilme, todėl maišyti jo su žemės padalinimu į klimato juostas tikrai nereikia.

Vidurinysis kešvaras vadinamas Chvaniratu (*Xvaniratha*, pažodžiui maždaug 'šviesos ratas'), o savo apimtimi jis pats vienas prilygsta visiems šešiems likusiems aplink jį išdėstytiems kešvarams, atskirtiems kits nuo kito juos visus supančio kosminio vandenyno. Vienas iš šių kitų šešių kešvarų yra rytuose, vienas vakaruose, du šiaurėje ir du pietuose. Rytinis kešvaras vadinamas *Savahi*, vakarinis – *Arezahi*, du pietiniai kešvarai – tai *Fradadhafšu* ir *Vidadhafšu*, du šiauriniai – *Vourubarešti* ir Vourudžiarešti (*Vourujarešti*). Juos supantis bei skiriantis mitinis vandenynas vadinamas *Vourukaša*. Jų tarpusavio padėtis astronomiškai orientuota viduriniojo kešvaro atžvilgiu, kuris tad, pirma pats erdvėje nustatytas, kartu nustato ir pačios erdvės struktūrą. Kitaip sakant, tai nebe pirmykštė homogeniška „kiekybinė", tik suskirstyta sritimis, bet archetipinė ir „kokybinė" erdvė.

Rytinis kešvaras, Savahi, užima horizonto dalį nuo to taško, kur saulė pateka ilgiausią metų dieną, iki taško, kur ji pateka trumpiausią metų dieną. Abu pietiniai kešvarai – nuo pastarojo taško iki to, kur saulė nusileidžia trumpiausią metų dieną. Nuo čia iki taško, kur saulė leidžiasi ilgiausią metų dieną, užima vakarinė sritis, Arezahi. Pagaliau du šiauriniai kešvarai – nuo pastarojo taško iki pirmojo, kur saulė ilgiausią metų dieną pateka.

Chvaniratą viduryje supantys šeši kešvarai iš esmės žymi tam tikras mitines sritis (1 pav.). Todėl galima suprasti, kodėl jos pradžioje atstovavo dangiškajai topografijai ir tik vėliau tapo pritaikytos žemei. Savo ruožtu žemės ežerams bei kalnams teko jų dangiškųjų provaizdžių vardai. Ir šešių kešvarų pavadinimų reikšmes galima nuspėti pagal juos simetriškai atitinkančių šešių mitinių būtybių Saošjantų (*Saošyant* 'Išvaduotojas, Išganytojas') vardus, kiekvienas savame kešvare bendradarbiausiančių su paskutiniuoju Saošjantu galutinai perkeičiant pasaulį jo pabaigoje.[1]

Kaip sakyta, atitinkamoms mitinėms sritims atstovaujančių kešvarų išsidėstymas neatspindi geografijos mokslo duomenų, bet įvaizdina kūrybinės Vaizdos regimą *Imago Terrae*. Būtent todėl nūdien žmonėms ir nebesą įmanoma, kaip andai, pereiti iš kešvaro į kešvarą.

Arijų = iranėnų lopšys arba įsčios Ėranvėdžia (Avestos*Airyanem Vaejah*, pehlevi[2] *Ērān–Vēj*) yra kaip tik viduriniojo kešvaro Chvanirato viduryje. Iš čia kilę ir legendiniai didvyriai Kajanidai (*Kayānid*), čia užgi-

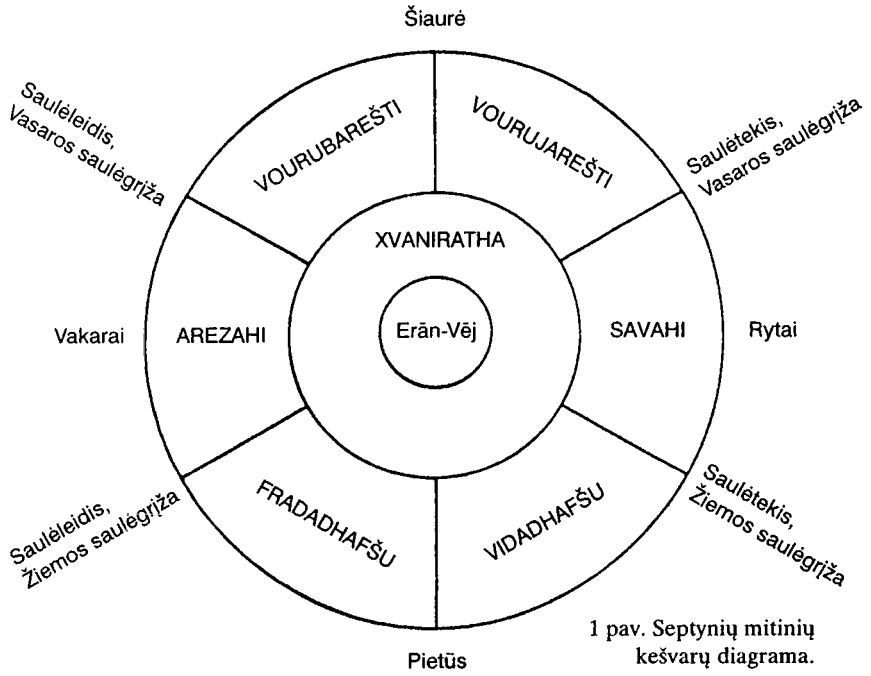

1 pav. Septynių mitinių kešvarų diagrama.

mė ir mazdeizmas bei iš čia pasklido po kitus kešvarus. Čia gims ir paskutinysis Saošjantas, nujėgsiąs piktąjį Ahrimaną ir paskelbsiąs visuotinį Prisikėlimą bei Naująjį gyvenimą.

Chvaniratas, rėpiantis visą nūn žmogui prieinamą geografinę erdvę, nors tėra viena iš septynių gyvenamojo pasaulio sričių, vėliau savo ruožtu irgi tapo padalintas į septynias dalis taip, kad aplink Iraną viduryje išsirikiavo kitos šešios sritys, tačiau šįsyk susiliečiančios tarpusavy ir vienodo skersmens. Toks buvo Sasanidų periodo[3] Irano geografų pasaulėvaizdis, kurį iš jų perėmė arabai. Pavyzdžiui, Jakvūtas (*Yāqūt*), remdamasis senovės duomenimis, šį geografinio vaizdavimo metodą nedviprasmiškai priskyrė pačiam Zaratustrai (2 pav.).[4]

Šis metodas labai gerai leidžia suvokti atitinkamą meditatyvinį Žemės įvaizdį.[5] Jis nustato nuo jokių erdvės koordinačių nepriklausomą struktūrą: „Viskas, ko reikia, tai padėti pradžią".[6] Įsistebint į šią struktūrą, dėmesys be paliovos yra traukiamas vidurio ir visuomet į vidurį sugrįžta. Vidurys čia lemia bei remia ir kitų kešvarų padėtį, kryptį bei orientaciją (kontrastui suvokti pakanka palyginti šią struktūrą su Ptolemėjaus kartografiniu metodu, kuriame klimato juostos lygiagrečiais žiedais tolydžio tolsta nuo ekvatoriaus). Visas šis darinys tad remiasi viduriu, kuris kartu mena pradžią. Kad ir su kokia vieta, geografijos mokslo požiūriu, sietume pirmykštę iranėnų istoriją, su Centrinės Azijos rytine sritimi ar su Azerbaidžiano vakarine, vidinė padėtis atmintyje nesikeičia: visa kas vyko ir prisimenama įvykus Ėranvėdžioje, t.y. v i d u r y j e, kuris kartu yra p r a d ž i a.

Stebėtojo padėtis viduryje nėra „nustatoma" – tai n u s t a t a n t i padėtis. *In medio mundi*, pasaulio viduryje, sielos nebesaisto erdvės koordinatės. Užuot „patekusi" apibrėžton erdvės vieton, užuot tapusi joje „patalpinta", siela iš tikrųjų pati yra erdvės koordinačių atskaitos taškas, erdvės „pradžia" ir jos struktūros ašis. Taigi čia turime visai ne tam tikru būdu atspindėtą empirinį pasaulį, bet archetipinį Įvaizdį.

Yra ir kitų tokio pasaulėvaizdžio pavyzdžių, ir visi jie iš esmės arba tiesiog nustato sielą viduryje, arba parveda ją į vidurį, kadangi ne išsiblaškiusi, o būtent susitelkusi siela tampa pajėgi medituoti šį archetipinį Įvaizdį ir suvokti *Imago Terrae* kaip savo pačios atspindį. Kaip tik tokia, beje, Irane buvo ir sodų struktūra bei sodininkystės meno prasmė (šiuolaikinis žodis *paradise* 'rojus', kaip žinoma, atsirado būtent iš medų *pairidaeza*[7]). Štai kodėl galima tvirtinti, kad Žemės iš septynių kešvarų vaizdinys kaip archetipinis Įvaizdis yra būtent rykas meditacijai.[8] Jis yra „mandalos" pavidalo. Jis kreipia mintį ne dialektinių silogizmų, o simbolių egzegezės keliu, keliu dvasinės egzegezės, parvedančios į pradžią, į vidurį[9] – kaip tik ten, kur pritemsta, kas regima, kad išryškėtų slapta (lyg alchemijoje). Visa, kas parašyta (tiek knygose, tiek pačioje Visatoje), šitaip išver-

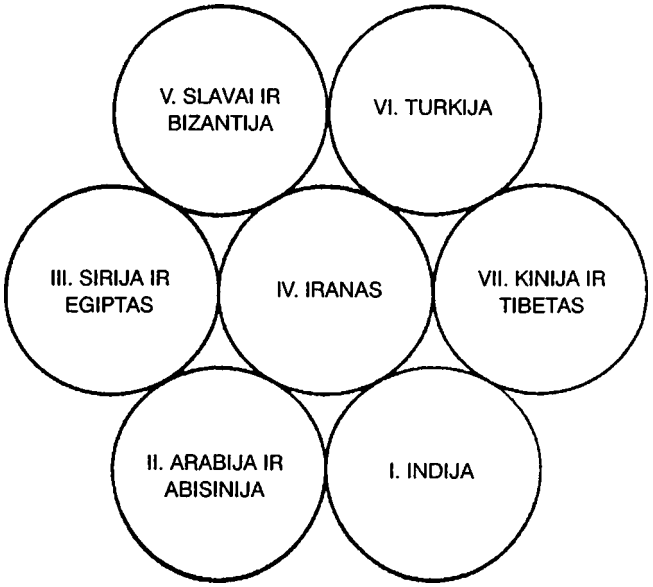

2 pav. Septyni geografiniai kešvarai pagal Birunį (X a.).

čiama į simbolių kalbą ir perkeičiama – įkaitinama iki baltumo, kol slaptoji prasmė štai sušvinta pro nuskaidrėjusius viršelius. Iš šio taško žiūrint, jau galima pagauti ir tokios kartografijos ryšį su veizdimojo pasaulio įvykiais, pasaulio, kuris pats skleidžia savo šviesą, kaip kad tos bizantiškos mozaikos, kurių auksas pats nutvieskia supamą erdvę, persiškos ikonos ar peizažai pro spalvas prasimušančiu rausvai auksiniu dugnu, kaip kad pats Jimos (*Yima*) rojus *in medio mundi* ir Žemė *Hūrqalyā*, apie kurią išsamiai kalbėsime vėliau.

Iš šio taško jau galime peržengti tą lygmenį, kuriame iškilo vienas įkyriausių, jau kelintą orientalistų kartą kamuojančių klausimų: kur Zaratustra sakė savo pamokslus? Kur iš tikrųjų buvo Ėranvėdžia, šalis, kurioje Zaratustra patyrė regėjimus ir ėmė skelbti savo mokymą? Nūdien dauguma orientalistų įsitikinę šiuos pamokslus – juos iki šiol tebegirdime skaitydami Gatas (*Gāthā*) – buvus pasakytus Centrinėje Azijoje, kažkur apie Okso aukštupį, rytiniame iranėnų pasaulio pakraštyje.[10] Kita vertus, šis įsigalėjęs tarp mokslininkų įsitikinimas prieštarauja vėlyvajai, Sasanidų bei posasanidiškojo periodo, tradicijai, pasak kurios Zaratustra gimė ir mokė vakariniame iranėnų pasaulio pakraštyje, Azerbaidžiane. Būta mėginimų sutaikyti šiuos prieštaravimus, tačiau visad stengiantis neatitrūkti nuo vadinamųjų mokslinių faktų: gimęs Zaratustra, galimas daiktas, vakaruose, o mokęs, galimas daiktas, rytuose. Neseniai buvo surastas dar vienas sprendimas, šįsyk jau įkvėptas pačios kešvarų sistemos. Esą šventasis Zaratustros mokymas gimė ir iš pradžių gyvavo iranėnų pasaulio rytuose, o paskui, jam tolydžio plintant į vakarus, vieną dieną paprasčiausiai buvo apversta pati geografinė orientacija – rytinis kešvaras virto vakariniu ir atvirkščiai. Čia pavartojama net „falsifikacijos sąvoka“: tvirtinama šventosios istorijos vietas (kaip antai Araksas, kalnas *Savalān*, šventasis miestas *Šīz*) Vakarų Irano magų buvus nustatytas jau po šio lemtingo įvykio ir todėl neturint jokios „istorinės“ vertės![11] Iš tikrųjų tai „falsifikacijos“ sąvoka čia netinka visiškai, nes šie dalykai iš esmės mena k o k y b i n ę erdvės struktūrą, kurios sritys rikiuojamos ne pagal išoriškas joms geometrines koordinates, o pagal jų vidinę kokybę. Jeigu ir būta kokio nors istorinės vietos pasikeitimo, jis, atsispindėjęs sieloje, visų pirma yra reikšmingas dvasine prasme, kurios šiuolaikinis mokslas, remdamasis vien materialiais duomenimis, nėra pajėgus nei patikrinti, nei įvertinti, todėl sąmoningai ar nesąmoningai tik sumenkina ir pažemina iki įtartinos „falsifikacijos“. Betgi ši septynių kešvarų schema, suvokta kaip archetipinis vaizdinys, visiškai aiškiai atskleidžia mums būtent tokią galimybę – buvimą viduryje, kuris pats n u s t a t o erdvės santykius, o ne yra jų „nustatomas“; kuris yra erdvės santykių pradžia, o ne jų padarinys. Toks buvimas perneša savo erdvę kartu su savimi, nė neketinant keisti erdvės santykių sistemos kaip visumos. Kitaip sakant, kadangi jo vidurys dabar ir visados yra būtent Vidurys, jokio padėties erdvėje pasikeitimo – psichinio įvykio prasme – negali būti išvis. Vidurio kaip *medio mundi* – kaip vietos, kur vyksta būtent psichiniai, arba dvasiniai, įvykiai, kaip hierofanijų[12] erdvės – reikšmė įgalina mus perkelti patį klausimą į tokį lygmenį, kuriame tradicijos ir mokslo požiūriai daugiau išvis nebesikerta.

Anaiptol neketiname šventąją zaratustrizmo istoriją paversti kokia „legenda“. Esmė čia ta, kad nepriklausomai nuo vietos išoriniame materialiame pasaulyje, kurioje įvyko tas ar kitas įvykis (šiuolaikine šio žodžio prasme), tiesiogiai jusliškai patirtas tų, kurie buvo jo liudininkai, mumyse dar turėtų veikti – kad mūsų sąmonę pasiektų dvasinė Įvykio prasmė – tam tikra kito lygmens atmintis, nepatikrinama šiuolaikinio mokslo, kuris, apsiribojęs vien savo „faktais“, tesuvokia vienintelę – fizinę įvykio pusę. Ši aukštesnioji atmintis kartu su religine meditacija ir sudaro archetipinę Vaizdą, kuri, projektuodama savo Įvaizdį kaskart kitoje geografinėje aplinkoje, sugebėdavo kiekvieną iš jų apvyti aplink save, jų Vidurį, ir perkeisti taip, kad hierofanijos erdvė visuomet ir kiekvienu atskiru atveju išlikdavo būtent v i d u r y j e. Kūrybinė Vaizda tad buvo pajėgi pašventinti, šventa vieta paversti bet kurią aplinką ir kaskart „atpažinti“ ją iš tikrųjų esant ta pačia veizdimąja Žeme. Ne atvirkščiai, neva kažkokia materiali (ar netgi „istorinė“) erdvės kokybė tai šen, tai ten imtų ir apreikštų savo pačios šventumą, primestų savo pačios prasmę arba, priešingai, ją „neteisingai“ perpratus, lemtų „klaidą“. Hierofanija įvyksta s i e l o j e, ne daiktuose. Ir būtent sielos Įvykis nustato, apibrėžia ir pašventina erdvę, kurioje tampa įsivaizduojamas.

Kas tad per Įvykiai įvyko Ėranvėdžioje? Ogi atmintinosios liturgijos, laikytos paties Ormazdo kartu su dangiškosiomis būtybėmis bei mitiniais didvyriais. Būtent Ėranvėdžioje patsai Ormazdas laikė liturgijas „Aukščiausiosios, Pirmiausiosios, Skaisčiausiosios“, *Ardvī Sūrā Anāhitā*, dangiškųjų vandenų deivės, moteriškos lyties angelo garbei, prašydamas palenkti Zaratustrą Jo pusėn ir padaryti Jo ištikimu pranašu (*Yašt V, 18*). Zaratustra vėlgi jos prašė atversti karalių Vyštaspą (*Yašt V, 105*).[13] Būtent Ėranvėdžioje ir mielas Jima, „spindinčio grožio Jima, geriausias iš mirtingųjų“, ga-

vo nurodymą sugardyti gardą[14] vardu *Var*, kuriame tapo surinkti draugėn visų būtybių išrinktieji, doriausieji, jautriausieji, kad būtų išgelbėti nuo mirtinos žiemos, užleistos demonų, ir vieną dieną vėl iš naujo apgyvendintų atsimainiusį pasaulį. Jimos *Var* – tai įtvirtintas, volais apsuptas sodžius su gyvenamaisiais namais ir klėtimis, tikras miestas. Durys ir langai čia patys skleidžia šviesą, jis apšviestas ir išorinės, ir vidinės šviesos. Tačiau žvaigždės ir mėnuo čia pasirodo, ir saulė pateka bei nusileidžia tik kartą metuose, todėl metai čia – kaip viena diena. Kas keturiasdešimt metų kiekviena žmonių pora susilaukia kitos poros vaikų, berniuko ir mergaitės. Tai mena „gražiausią gyvenimą nesenstančiame Jimos *Var* gyvenančias" būtybes, ko gero, esant androginais.[15]

Taigi archeologinių kasinėjimų ar vis dėlto meditacijos pagalba mes galime tikėtis aptikti pėdsakus šio archetipinio Rojaus, šios dangiškosios Žemės pasaulio vidury, kur slypi prisikelsiančiųjų sėkla? Jimos Rojaus „vietos" neįmanoma pažymėti jokiame žemėlapyje, jokioje koordinačių sistemoje. Kas reikalinga čia, tai ne topografiniai tyrinėjimai, o pakankamas sielos skaidrumas, kad nušvistų archetipinis Įvaizdis – vienintelėje vietoje, kur tai tėra įmanoma, *in medio mundi*. Tikrasis tikslas tad – tiesiog patirti, kaip, išvydus pasaulį iš paties jo vidurio, sieloje gimsta dangiškos Žemės vaizdinys ir kokį iš tikrųjų psichinį, dvasinį įvykį jis mena.

Versta iš: Corbin H. Spiritual Body and Celestial Earth. From Mazdean Iran to Shī'ite Iran. – London: Princeton University Press, 1990. – § 2. The Earth of the Seven Keshvars. – P. 17–24.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

1. J. Darmesteteris irgi atitinkamai interpretuoja šių šešių Išvaduotojų vardus: vakaruose – tas, „kuris nurodo kelią į šviesą"; rytuose – „kuris nurodo kelią į saulę"; pietuose – „kuris didina Šlovę" ir „kuris skleidžia Šlovę"; šiaurėje – „kuris išmeldžia savo troškimo išsipildymą" ir „kuris jau turi trokštamąjį gėrį" (Darmesteter J. *Le Zend-Avesta*. – Paris, 1892–1893. – T. 2. – P. 547. – Past. 265).
2. Pehlevi vadinama vidurio persų kalba. – D. R.
3. Sasanidų dinastija valdė Persiją III–VII m.e.a. – D. R.
4. Yāqūt Ibn 'Abd Allah al-Ḥamawī. *Mu'jam al-buldan*. – Cairo, 1926. – T. 1. – P. 25.
5. Šis metodas sužadina ne vieną sąsają dar ir su kitais simboliniais įvaizdžiais. Pats vardas *Xvaniratha* mena ratą, vidurinį ratą, apsuptą kitų šešių, kaip ratą tad savaime suvokiant ir visą pasaulį. Ribas tarp šešių kešvarų galima įsivaizduoti tarsi rato stipinus, lyg iš stebulės stypsančius iš Chvanirato. Visas pasaulis aplink šį centrinį kešvarą tad tampa padalintas į šešias dalis, atitinkančias šešis pasaulio perimetro lankus (1 pav.). Dar vienu papildomu padalinimu šis Žemės ratas nesunkiai priderinamas prie dangiškojo rato iš dvylikos dalių, kiekvienam kešvarui priskiriant atitinkamai po du gretimus Zodiako ženklus. Toks pat *medium mundi* vaizdavimo metodas aptinkamas ir Vakaruose (viename devinto amžiaus rankraštyje). Šie iraniškųjų bei krikščioniškojo šaltinių vaizdiniai kartu atliepia budistų „gyvenimo ir mirties ratui" *bhabacakra-*. (Budistų „gyvenimo ir mirties ratą" sudaro šešios atitinkamas psichikos būkles įvaizdinančių būtybių sritys: dievai, titanai (asurai), alkanosios vėlės, pragaro gyventojai, gyvuliai ir žmonės. – D. R.) Žr.: Ringborn L.–I. *Graltempel und Paradies*. – Stokholm, 1951. – P. 279–285; Leisegang H. *Die Gnosis*. – Leipzig, 1924. Žinoma, apskritai intencijos kiekvienu atveju skiriasi, tačiau kadangi budistų diagrama (kurioje „šešios sritys tarp rato stipinų žymi šešias visiems būdingas būsenas") irgi buvo naudojama kaip geografinis planas, Žemės iš septynių kešvarų vaizdinį galima laikyti analogišku mandalai. Kad jis taptų meditacijos priemone, kiekviename iš kešvarų užtenka pažymėti atitinkamo Saošjanto arba Bodisatvos figūrą bei vardą (plg. dargi septynių archangelų išsidėstymą kai kuriose rusų ikonose). (Reikia turėti galvoje ir lietuviškas šešiadales vadinamąsias segmentines žvaigždes. – D. R.)
6. Louis Massignonas labai vertingu savo darbu buvo pirmasis pastebėjęs kai kurias gan iškalbingas analogijas tarp kartografijos, sodininkystės bei rašymo būdų. Žr.: Massignon L. *Lettres d'humanité*. – Paris, 1943. – P. 122–140.
7. (Medai – viena iš iranėnų tautų, VII a. pr. m. e. sukūrusi savo valstybę Mediją, arba Midiją, kuri VI a. pr. m. e., užkariauta persų, tapo Persijos sritimi. – D. R.) Prisiminimas apie tokius aptvertus sodus, kartais milžiniškus, Irane gyvas iki šiol (dėl jų aprašymų kai kuriuose klasikiniuose tekstuose žr.: Ringbom L.-I. Min. veik. – P. 272. – Past. 22; plg. ir P. 53 bei toliau). Rojaus sodas simbolizuoja Žemę, o kartu ir pačią Žemę paverčia simboliu. Iranišką sodą, bent jau tokį, koks jis buvo ir tebėra savo archetipe, sudaro „kryžium" tarpusavy išdėstytų medžių penketukai, suburti aplink vandens telkinį vidury nelyginant kešvarai aplink vidurinį. Nuo horizonto, kurį jie kaip tik ir nužymi, medžiai tolydžio mažėja. Tiek kiekviename atskirame guote, tiek visi kartu burdamiesi aplink vidurį, jie podraug sutelkia stebinčiojo mintį kontempliacijai lyg į kokį veidrodį, kuris, vidinės

vaizdos pakylėtas, galiausiai atskleidžia įvaizdį (žr.: Massignon L. Min. veik. – P. 137). [Avestos *pairidaēza-* 'sodas' pažodžiui reiškia 'aptvertas', iš *pairi-daēzaya-* 'apsupti siena'; dėl „sodo" vaizdinio kaip „aptverto" bendraeuropietiškos kilmės plg. liet. *gařdas* '1. atitverta tvarto dalis, 2. aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams' (kartu su „ganytoju" irgi, beje, rojaus įvaizdis), *gardėlė* '2. nedidelis, kilnojamas aptvaras', *gařdyti* 'tverti (tvorą)' (LKŽ III 120, 121, 123), rus. *городúть* '(ap)tverti', *огрáда* 'aptvara, tvora' (bei 'šventorius') ir, kita vertus, rus. *о-горóд* 'daržas', lot. *hortus* 'daržas, sodas', vok. *Garten*, angl. *garden* 'sodas' bei kt. (Buck C. D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. – USA: The University of Chicago, 1949, 1988. – P. 490–491). – D. R.]

8. Šia prasme labai įdomu palyginti tokius lietuvių kalbos žodžius kaip *stebėti* '1. atidžiai žiūrėti, sekti akimis, 2. atidžiai sekant tirti, kaupti žinias', '5. dėmėtis, įsiminti' bei pan., *staba* 'stebėjimas, įsižiūrėjimas' (t.y. esmiškai „kontempliacija" ar „meditacija") ir *stabas*, ypač reikšme '4. pavidalas, forma' (LKŽ XII 728, 602, 604). Tokio semantinio ryšio paralele kaip tik būtų *pavidalas*, bendrašaknis su *išvysti, išvydo* ir galiausiai *veizdėti* (Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. – Heidelberg, Göttingen, 1962. – P. 557, 1215; Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos leksika*. – V., 1990. – P. 108). Be *pavidalas*, plg. dar tos pat kilmės *vaizdinys, įvaizdis*, taip pat *į-vaizdinti* '3. sukurti įvaizdį, simbolizuoti', *vaizda* '1. vaizduotė, 2. apvaizda, globa' (LKŽ XVII 975, 970) bei kt. Taigi į žodį *stabas* šia prasme galima žiūrėti kaip į „stabos objekto" – t.y. tam tikro vaizdinio ar įvaizdžio kaip „meditacijos ryko" – pavadinimą. Toks šio žodžio supratimas anaiptol neneigia kitų jo etimologinių sąsajų, o tik jas papildo (šiaip jau jis siejamas su *stabaru* bei pan.: Fraenkel E. Min. veik. – P. 891; Sabaliauskas A. Min. veik. – P. 45). Be to, jis leidžia atitinkamai suvokti ir vadinamąją stabmeldystę – būtent kaip savitą įvaizdžio „kontempliacijos" ar „meditacijos" tradiciją (net jeigu ji ir būtų susijusi su tam tikrais perlenkimais ar net atskirais atvejais visai išsigimusi). Šiaip ar taip, būtent „kontempliacijos" ar „meditacijos" – tarkime, stabos – tradiciją, andai gyvavusią Lietuvoje, liudija kone visi „stabo" sinonimai: be minėtų santykių *stabas – staba, stebėti* bei *(at)vaizdas, įvaizdis – veizdėti*, plg. dar *dievaitis, dievas, deivas* bei kt. reikšme 'stabas' – *deivoti* '1. žiūrėti, stebėti, 2. garbinti' (LKŽ II 515, 156, 379, 380), taip pat *rymis* 'didelė statula, paminklas' (LKŽ XI 624), „Sinonimų žodyne" nurodomą esant *stabo* sinonimu (Lyberis A. *Sinonimų žodynas*. – V., 1980. – P. 392), – *rymoti* reikšme 'galvoti, svarstyti, mąstyti', taigi būtent „medituoti", o podraug ir *rymotinis, rymotojėlis* bei pan. reikšme 'rūpintojėlis' (LKŽ XI 626), pačia savo povyza įvaizdinantis „(lietuviškąją) meditaciją". – D. R.

9. Minėtos Ptolemėjaus diagramos atveju tai neįmanoma. Žr: Bīrunī Abū Rayḥān. *Kitāb al-tafhīm*. – Teheran, 1990. – P. 191.

10. Žr.: Benveniste E. *L'Erān-vēž et l'origine legendaire des Iraniens* // Bulletin of the School of Oriental Studies. – VII. – 1933–1935. – P. 265–274. (Oksu antikoje vadinta šiuolaikinė Amudarja. – D. R.).

11. Nyberg H. S. *Die Religionen des alten Iran*. – Leipzig, 1938. – P. 396–403.

12. Visų pirma žr.: Eliade M. *Patterns of Comparative religion*. – London, New York, 1958. – P. 380–382; *Iamges and Symbols: Studies in Religions Symbolism*. – New York, Paris, 1961. – P. 27–56.

13. *Vīštāspa* – pirmasis karalius, priėmęs ir ginklu apgynęs Zaratustros mokymą savo karalystėje, iš kurios tasai toliau ir paplito. – D. R.

14. Angl. *enclosure*, pažodžiui maždaug 'aptvaras, gardas' arba kuo apsupta, apvesta vieta. Galima būtų tarti *sutverti tvartą*, tačiau *tvartas*, nors irgi susijęs su gyvuliais aptvare, taigi su pirmykšte „rojaus" simbolika, vis dėlto jau pernelyg buitiškas, ūkiškas nūn žodis. O *gardas* kartu mena ir „rojaus sodą" (žr. nuorodą 8), ir – tai dabar kaip tik svarbu – „rojaus miestą". Plg. tos pat šaknies rusų *gorod* 'miestas', sen. islandų *garðr* 'sodžius, sodyba', gotų *gards* 'sodyba, namas' (Buck C. D. Min. veik. – P. 1309), plg. ir liet. *Gardino* miesto pavadinimą bei pan. Be kita ko, „miesto, gyvenvietės" ir „sodo" sąvokų ryšį, atsispindintį pirmykščiame indoeuropiečių rojaus vaizdinyje, liudija ir žodžiai *sodas* bei *sodyba, sodžius* – lietuviškas „rojaus" įvaizdis, sutvertas tos pačios pirmapradės Vaizdos. – D. R.

15. Žr.: *Vendidād* II, 21 ir toliau; plg. *Dātistān-i-dīnīk* XXXVII, 126 ir toliau. Sulig kitais padavimais (*Mēnōke-Xrat* XXVII, 27–28; LXII, 15–19), šis Ėranvėdžios *Var* įkurtas po žeme, taigi, pats sau skleisdamas šviesą, išvis nėra reikalingas nei saulės, nei mėnulio su žvaigždėmis. Būtent iš čia ateina visų skaisčiausieji, subtiliausieji. Ši koncepcija pagrįstai lyginta su mandėjų vaizdiniais apie *Mšunia Kušta* (Hastings J. *Encyclopedia of Religion and Ethnics*. – Edinburg and New York, 1908–1926. – T. 2. – P. 702–708; Brandt A. J. H. W. *Die mandäische Religion*. – Leipzig, 1889. – P. 154), paslaptingąją neregimąją žemę, kurioje gyveną nepaprasto grožio, nepaprastai geri ir laimingi žmonės, po pasaulio pabaigoje ištiksiančių katastrofų apgyvendinsią atkeistąjį pasaulį. Čia *post mortem* žmogus susitinka savo dangiškąjį Provaizdį, savąjį *alter ego*. Palyginimas su mandeizmu juolab įdomus turint galvoje vėlesnes Irano tradicijas (būtent *Išrāqīya* bei *Šaikhī*), kalbančias apie paslaptingąją žemę *Hūrqalyā*. /.../.

Tautinis kosmo-psicho-logosas

Georgijus GAČEVAS

Pradžioje buvo Logosas – t.y. susimąsčiau apie tautines logikas, ir štai kaip. Nuo 1955 iki 1960 krimtau Hegelį (o dar ir Kantą, Fichtę, Schellingą), mėginau įvaldyti jų filosofinį žargoną, įnikau ir pamilau. Bet kažkas manyje maištavo: nejau XX a. viduryje, Rusijoje, norint suprasti Absoliutą, Būtį ir prasmes, man būtinai reikia ginti protą klasikinės vokiečių filosofijos – tos nuostabios, bet gotiškos šventovės – trajektorijomis? Ar tokia jau visuotinė ir universali ši logika ir sistematika? Ar neatspindi ji lokalaus – vokiškojo – mentaliteto? Ir ar toks jau grynas yra Grynasis Protas? Pamažu užgimė prielaida, kad kiekvienai tautai kaip kultūrinei visumai būdingas savitas mąstymas, nulemiantis tą pasaulėvaizdį, kuris čia susiklosto ir pagal kurį vyksta istorija bei elgiasi žmogus, dėliodamas mintis ta seka, kuri jam visiškai akivaizdi, o kitai tautai – ne.

Bet atkapstyti tautinės logikos man nepavyko: per kietas riešutėlis. Tuomet buvau besiimąs kaktomuša lyginti logikas tarpusavy. Aristotelį su Kantu, Descartesą su Beconu ir pan. – visi jie, įrodinėdami savo teiginius ir kurdami sistemas, tarsi naudojasi ta pačia formaliąja logika (silogizmai, indukcija – dedukcija...); skirtumus galima paaiškinti ir istorinių epochų, ir individualių pasaulėvaizdžių skirtumais. Tuomet kiek atsitraukiau ir perėjau nuo filosofinės sintaksės prie leksikos – tai paprasčiau. Įsiklausydamas į terminus, atkapsčiau juose nusėdusias metaforas, vaizdus: jie negali nespinduliuoti intuicijų ir neiškreipti filosofo minties savo jėgų lauke. Pavyzdžiui, studijuodami Descartesą sužinome, kad jis kalba apie dvi substancijas: tįsumą ir mąstymą. Iš kur, kodėl, koks tarp jų ryšys? Jokia logika nesieja šios poros. Bet atsiverčiau prancūzišką tekstą – ir ką gi? Ten *Ex-tension* ir *En-tendement*. Abu žodžiai – iš lotyniško *tendere* ar prancūziškojo *tendre*, reiškiančių „tempti". Taigi: iš-tempti ir į-tempti, – kaip iškvėpimas ir įkvėpimas. Materialus pasaulis = Būties iškvėpimo taktas, Dvasios saviplėtra. Mąstymas = Būties įkvėpimo taktas, erdvės anihiliacija į tašką ir apskritai dematerializacija. Kaip paprasta viskas tapo – ir koks akivaizdus intuityvus tokio poravimo pagrindas! O dar ir gražu: simetrija ir pusiausvyra – tai estetiniai prancūzybės kriterijai, išryškėjantys Descarteso dualizme. O vokiškasis dualizmo variantas – tai antinomijos, priešybės. Šitai irgi atskleidžia terminai. „Daiktas" vokiškai – *GEGENstand,* t.y. „priešais stovįs", vadinasi, priešas, priešininkas, kurį reikia įveikti Valia. Čia pat ir *WIDERspruch*, „prieš-taravimas", kuris, pasak Hegelio, *führt*, „veda". Iš erdvinių krypčių pabrėžiama pasaulio Vertikalė (statmuo): „stovėjimą" numano ir *GegenSTAND*, ir *Vor-STELLung* (*пред-ставление*). O Descartesui – prancūzui – svarbesnis horizontalus vektorius, kaip ir rusiškajame *пред-мет*, lotyniškojo *objectum*, kilusio iš *jaceo* „mėtyti", vertinyje. Svarbius tautinių polinkių ir pomėgių akcentus atskleidžia „tiesą" nusakantys terminai – šitai išmeditavo dar Pavelas Florenskis savajame „Столп и утверждение истины". Graikiškasis *aletheia* „nepaslėptis" yra tai, kas akivaizdu, regima, kaip Platono idėjos. Lotyniškajame *veritas* (prancūzų *verite*) girdėti ir tikėjimo atgarsis (rusų *вера*). O rusiškoji *истина* = *естина,* t.y. išryškinamas Būties aspektas, polinkis į Būties ir Mąstymo tapatumą, rusų minties ontologija.

Tolesnis žingsnis – nuspėti, kokios intuicijos, meditacijos, kokie regėjimai slypi po abstrakčiais sisteminiais filosofų samprotavimais. Jie prasiveržia pavyzdžiais, palyginimais, iliustracijomis, kurių mąstytojai griebiasi, aiškindami savo loginius darinius. Rutulys, *Sphairos* – pasaulio modelis graikams (Pitagoras, Platonas, Plotinas, Archimedas, Ptolemėjus). Namas, *Haus* – pasaulio modelis vokiečiams. Kantas kloja būsimos metafizikos „pamatus" ir stato Proto „rūmus" – tai nuolatiniai jį įkvepiantys įvaizdžiai. Kalba – Būties „namai", sako Heideggeris. Vokiškoji intuicija, to paties Kanto atskleista „Visuotinėje natūralioje dangaus istorijoje ir teorijoje", teigia, kad Visata – tai Pa(saulio)statas (*Миро-здание*). Net Dievas – Namas, anot Schellingo. Jis kalba apie dieviškąjį „pagrindą", t.y. pamatus („Filosofiniai žmogaus laisvės esmės tyrimai"). Kitas dažnas vokiškos mąstysenos įvaizdis – Augalas, Medis, *Stammbaum* „genealoginis medis" – beje, ir indoeuropiečių kalbinės giminystės. O Hegelis savąją triadą aiškina taip: grūdas = tezė; stiebas = antitezė, pirmasis neigimas; varpa = sintezė, neigimo neigimas, tas pats grūdas, tik „šimteriopas". Analogiški rusų archesimboliai – Kelias, Toluma; anglosaksų – Laivas (Baconas, Hobbeso „Leviatanas" ir pan.). Šios intuicijos iš tautinio Kosmoso užplūsta mąstytojo protą.

Vadinasi, esama kažkokių apriorinių įvaizdžių, glūdinčių anapus abstrakcijų ir verčiančių savo magnetiniame lauke būtent taip, o ne kitaip išsidėstyti abstrakčių samprotavimų drožles. Bet šis magnetinis laukas – gal virš logikos, gal po ja: jį skleidžia visa tautos būtis, apimanti ir ypatingą gamtinę aplinką (materija, medžiaga), buitį, kalbą, istoriją (kultūra), etnosą ir charakterį (psichika). Taip ir atsirado sąvoka: tautinis Kosmo-psicho-logosas. Kaip kiekviena būtybė yra trilypis kūno, sielos ir dvasios vienis, taip kiekviena tautinė visuma yra vietinės gamtos (Kosmosas), tautos būdo (Psichėja) ir mąstymo sąrangos (Logosas) vienis. Taigi tam, kad išryškėtų ypatinga tautinė logika, reikia vienos tautos būties visumą lyginti su kitos tautos būties visuma. Tuomet ir logikos – šių ledkalnių viršūnės – išryškės ir taps suprantamos. Šitaip ir tokios sunkiai apčiuopiamos, paprastai impresionistiškai aprašinėjamos esmės kaip „tautos būdas" ar „tautos dvasia" įgauna objektyvesnį pagrindą: gamtos, kultūros, kalbos... tipas. Sapiro ir Whorfo hipotezė jau yra žingsnis nuo kalbos tautinių logikų link. Bet pati kalba turi būti girdima kaip visuminės tautos būties dalis: ji yra tautos žodis – Logosas.

Tris tautinės visumos elementus („lygmenis") Kosmo-psicho-logose sieja ir atitikimo (tapatybės), ir papildymo (priešybės bei atsvaros) santykiai. Todėl ir aprašymas, ir analizė reikalauja kruopštaus darbo tiek asocijuojant, tiek skaidant, diferencijuojant.

Mano traktuotė – Kosmosofija, t.y. „Kosmoso išmintis" (kaip „istoriosofija" yra „Istorijos išmintis"). Žodis „kosmosas" imamas pirmine helenistine prasme: kaip „pasaulio sąranga", harmonija, bet labiau pabrėžiant gamtinį, materialų pradą. Gamta, kurioje vystosi ir savo istoriją įgyvendina tauta, yra pirmiausias ir aki-vaizdžiausias dalykas, nulemiantis tautinės visumos veidą. Tai nuolatinis veiksnys. Žemės kūnas – miškas (ir koks?), kalnai, jūra, dykumos, stepė, tundra, amžinas įšalas ar džiunglės, nuosaikus klimatas ar dažni katastrofiniai lūžiai (žemės drebėjimai, uraganai, potvyniai...); gyvūnijos pasaulis ir augmenija – visa tai lemia ir buities bei darbo pobūdį (medžioklė, drevininkystė, gyvulininkystė – klajokliai; žemdirbystė – sėslūs; prekyba – jūreiviai ir t.t.), ir pasaulio modelį: Pasaulio Kiaušinis, Pasaulio Medis (uosis Igdrasilas skandinavų epe), Banginio Kūnas (Leviatanas ir Mobis Dikas), šventas Žirgas ar Kupranugaris (klajokliams, pvz., kirgizų rašytojo Čingizo Aitmatovo simbolika)... Čia yra simbolių ir archetipų ištakos, tautinės literatūros ir meno įvaizdžiai, paprastai itin pastovūs.

Kiekvienos šalies gamta – ne geografinė sąvoka, ne „aplinka", skirta tenkinti mūsų egoistinius įgeidžius, o mistinė substancija, mūsų Gamtinė ar Prigimtinė (*Природина*), Motina žemė savo žmogui, kuris jai kartu ir sūnus, ir vyras – kaip senovės graikų mitologijoje Gėja (Žemė) pagimdo Uraną (Dangų), kurs jai ir sūnus, ir sutuoktinis. O kas tuomet Istorija? Istorija yra santuokinis Žmogaus ir jo Žemės gyvenimas iki pat istorinės tautos mirties. O kultūra – šios santuokos vaisius.

Neseniai aiktelėjome: kaip sužalota gamta! – ir atsirado žodis „ekologija". Bet jis mokslingokas, irgi humanistiškai egoistiškas: gailėsimės gamtos kaip taupus šeimininkas gaili kumelės – mirtinai jos nenuvaro. Ne, reikia grįžti prie gilios pagarbos gamtai kaip slaptos išmintics lobynui. Gamta – tai tekstas, plokštė su šventais rašmenimis, kuriuos kiekviena tauta turi perskaityti, suprasti ir įgyvendinti savo istorijoje.

Taip tautinėje kosmo-istorinėje dramoje atsiranda naujas veikėjas – Darbas, Kultūros kūrėjas šioje Žemėje. Darbas prisiderina prie Gamtos ir dirbtinai suteikia jai tai, ko ji neturi iš prigimties. Pavyzdžiui, Olandijoje, kur Gamta atsisakė duoti tautai ganėtinai žemės, ši savo teritoriją išplėtė darbu.

Kitas pavyzdys – Rusija. Tai lygumų ir stepių šalis, be didelių kalnų, taigi Gamta jai tarsi pašykštėjo būties vertikalės. Ir šit – lyg kompensuodama šį stygių, Rusijos istorija sukūrė dirbtinį milžiniškos Valstybės kalną, jos gremėzdišką aparatą, šitaip suteikdama šalies gyvenimui bent tokį vertikalų matmenį.

Unikalus pavyzdys – žydai. Kitos tautinės visumos jungia Kosmosą, Psichę ir Logosą, o ši tauta įstengė egzistuoti be savo Gamtos. Dėl šio unikalumo ji – „išrinktoji tauta". Žydų atvejį galima apibrėžti kaip „Psicho-logosas minus Kosmosas". Ir kaip matematikoje minusas, neigiamas skaičius yra ne tiesiog trūkumas, bet reikšminis dydis, taip ir „minus Kosmosas" yra gana reikšmingas trūkumas. Į savąsias teritorijas išplūstančios kitų tautų energijos ir substancijos (žemės dirbimas, miestų statyba, karai su kaimynais) čia pasilieka Psichėje ir Logose, tad šie tampa nepaprastai aktyvūs ir diferencijuoti. „Tora" – tai jų teri-tora. Žydų gamta (*при-рода*) – tai pati giminė, tauta (*на-род*). Kosmosas tarsi įspaustas į Etnosą. Pagrindinis įsakymas čia – gyventi, išgyventi. „Būti gyvam, gyvam ir tiek, ligi pat galo", – taip šitai išsakė Pasternakas. Beje, kai, padalijus Lenkiją, Rusijoje atsidūrė milijonai žydų, tuoj pat išryškėjo metafizinė „trauka – negalia": minus-Kosmosas buvo įskiepytas tokiam super-Kosmosui kaip Rusija. Džiugesys – Levitano peizažuose, o Pasternakas tiesiog geidulingai įsimylėjęs Rusijos gamtą...

Tautinį Kosmo-psicho-logosą galime laikyti tautos Lemtimi; tuomet Darbą, Istoriją ir Kultūrą – jos Laisve. Arba tiksliau: Kūryba dviejų polių – Lemties ir Laisvės – jėgų lauke.

Štai čia svarbiausia. Visa žmogaus ir žmonijos būtis – tarp Lemties (gamta, kūnas, etnosas, gyvenimo trukmė, tradicija...) ir Laisvės (asmenybė, dvasia, valia, kūryba...). Mano aprašomas tautinis Kosmo-psicho-logosas apskritai yra Lemties sritis. Mėginu suvokti objektyvios būties valią – išankstinę duotybę, tarsi kiekvienos tautos Senąjį Testamentą. Tačiau taip pat stipriai kiekvieną akimirką veikia Naujasis – Laisvės, Asmenybės – Testamentas, ir ateitis yra jų dialogo padarinys. Bet Naujasis Testamentas rašomas šventaisiais Senojo rašmenimis, ir Laisvės raižiklis

raižo ant Likimo lentos. Ją aš ir stengiuosi perskaityti. Taigi tik vieną kiekvienos tautinės visumos aspektą.

Kitą svarbų mano metodo apribojimą nusakysiu Heraklito ištara: „Būdraujantiems yra vienas bendras kosmosas, o kiekvienas miegantis nusisuka į saviškį".Taigi tautiniai pasaulėvaizdžiai – tai tarsi tautų „sapnai" apie bendrą Vienintelį. Kam knaisiotis po sapnus? Ogi tam, kad nelaikytume jų tikrove, suprastume net pačių bendriausių mūsų vaizdinių ribotumą ir lokalumą. Kartu įvairių „sapnų" gretinimas ir jų tarpusavio kritika teikia vilties, kad ir prie tikrojo realybės veido galiausiai prisikasime. Juk kiekviena tauta mato savitą Būties Invarianto variantą – kaip vieną ir tą patį Dangų pro žemės paviršiaus įvairovės sąlygojamą atmosferą. O mano aprašomas kiekvienos tautos „Kosmosas" – tai pirmiausia pažemėliai: žemiška, o ne žvaigždžių tikrovė...

Tokio pobūdžio darbui reikia metakalbos, kuria įstengtume apibūdinti ir Kosmosą, ir Psichę, ir Logosą. Aš pasitelkiau senąją natūrfilosofiškąją „keturių stichijų" kalbą. Šios metakalbos žodžiai – tai „žemė", „vanduo", „oras" (*воз-дух* – plg. *дух* 'dvasia'), „ugnis" (kaip „karštis" ir „šviesa"), suprantant juos simboliškai, o jos sintaksė – Erosas (empedokliškieji Meilė ir Priešiškumas, gamtamokslиniai trauka ir atostūmis). Jau seniai, o XX amžiuje ypač, plūkiamasi kuriant metakalbą, pranokstančią ir natūralias, tiršto daiktiškumo pernelyg apsunkintas tautines kalbas, ir dirbtinius mokslininkų profesionalų žargonus; tokią metakalbą, kuria galima būtų apibūdinti, kas vieninga ir viską persmelkia. Sukuriama sąlyginių–sutartinių ženklų kalba: A, B, C... Bet tai netgi ne simboliai. Nuo šios kalbos nepereisi prie realijų, daiktiškumo, nuo racionalaus žinojimo, „gnozio" – prie „logoso". O pirmapradžių elementų kalbos nereikia išgalvoti, ji yra ir išlieka, keičiantis laikams bei gentims. Jos terminus supranta ir graikų natūrfilosofai, vadindami juos būties „stichijomis", jais naudojasi indų Upanišados, vadindamos *mahābhūta-* (didieji elementai; tiesa, jų ten penki: dar yra *ākāśa-* 'erdvė', o kitose sistemose – dar daugiau). Bet ir šiuolaikinis mokslas negali nuo jų atsižegnoti. Juk „keturi agregatiniai medžiagos būviai" – ar ne tie patys „žemė" (kietas), „vanduo" (skystas), „oras" (dujinis), „ugnis" (plazma)?

Galime juos išplėsti ir į dvasinę sritį: ir kasdienė, ir poetinė kalba nuolat užkliudo Dvasią metaforos kobiniu, o visą meno ir literatūros vaizdingumą nesunku išdėlioti ir klasifikuoti pagal keturias stichijas. Bet jų padedami galime dar giliau panirti į Dvasios sritį. Pavyzdžiui, aristotelišką sias „keturias priežastis" (grynai dvasines kategorijas) irgi galime priskirti stichijoms – tikėtinas būtų toks priskyrimas: „žemė" – materiali priežastis, „ugnis" – veiklioji. Atrodo, kad tai akivaizdu. „Vanduo" – tikslinė priežastis, entelechija (tėkmė, procesas, iš kur ir kurlink). „Orui" lieka formali priežastis – oriniai, nematerialūs eidosai, idėjos (nors jos dar ir šviečia tarsi „ugninės").

Tad stichijų kalba galime išreikšti ir fiziką, ir metafiziką, idealybę. Ji universali. Dar daugiau, ji demokratiška, suprantama net vaikui ar neprusėliui: kiekvienas gali remtis daiktiniu lygmeniu ir suprasti tame lygmenyje, apie ką kalbama, ir kartu, paleidęs protą, kilti stichijomis į dvasios padebesius ir jomis mąstyti pastarosios realijas. O kadangi niekas nėra nuo šios metakalbos atskirtas, per ją mūsų sąmonė gali pasiekti bet kokį reiškinį ar tekstą ir, jį skaitydama, bendradarbiauti suvokiant įvairiausius dalykus bei aiškinant jų reikšmes... Pats senosios stichijų kalbos taikymas dabarčiai, surišantis žmonijos dvasinės istorijos galus ir pradžias, yra fundamentali meta-fora (perkėlimas) ir sukuria lauką, nuo kurio vaizduotės dedukcija nuima gausų vaizdinių bei asociacijų derlių [...].

Rekonstruojant tautinius kosmo-logosus, savo būdus siūlo ir stichijų fonetika. Tautines kalbas laikome vietinės gamtos balsais žmoguje. Kalbos garsai tiesiogiai susiję su natūralia akustikos erdve, kuri kalnuose kitokia nei girioje ar stepėje. Kaip įvairių tautų bei rasių žmonių kūnai atliepia vietinei gamtai, kaip etnosas atitinka kosmosą, taip ir garsai, sudarantys kalbos kūną, rezonuoja su tautine „gamtinė". Burna ir yra toks rezonatorius, mikrokosmosas – pagal kosmosą. Joje gomurys (*нёбо*) yra dangus (*небо*), liežuvis – pats žmogus, individas, vienetas, „ugnies" stichija. Lūpos – minkštumas, drėgmė, moteriškumas, banga, dvejybė, „vandens" stichija. Dantys – kaulas, kietumas, uolos, daugis, „žemės" stichija. Kvėpavimas – dvasia, „oras". Balsiai – grynos erdvėlaikio kontinuumo koordinatės: *A* – vertikalė tarp viršaus ir apačios, atvira erdvė. *E* – platuma. *I* – toluma. *O* – centras. *U* – gelmė, vidus. Priebalsiai suteikia grynam kosmosui įvairovę. Duslūs uždari priebalsiai – vyriškas pradas, „ugnis–žemė". Skardūs ir nosiniai, taip pat sonorinis *l* – moteriški, „vanduo". *R* – „ugnis" (daRbo, istoRijos ir gaRbėtroškos, „aš" ženklas). Pučiamieji priebalsiai – „oras", oro srovė girdėti garsuose s, š, z, f... Išsiaiškinus, koks santykinis šių elementų svoris kokios nors kalbos fonetikoje (dar atsižvelgiant į priešakinės, užpakalinės, viršutinės bei apatinės eilės garsus), per burnos laboratoriją galima paskaičiuoti, kokia vertybių hierarchija šiame erdvėlaikio kontinuume, kas čia svarbiau: viršus ar apačia, tolis ar plotis, priekis ar užpakalis, zenitas ar nadyras, vyriškasis ar moteriškasis pradas ir t.t.

Burnoje vyksta misterija – Kosmosas sruvena į Logosą, Materija – į Dvasią. Kalba dar daiktiška (garsai), bet jau ir dvasiška (prasmės). Kiekvienos kalbos fonetika – tai „portatyvinis kosmosas", miniatūra. Tad nebūtina važiuoti į kitą šalį, norint pažinti jos mentalitetą, – tereikia įsiklausyti į jos kalbą. Štai, tarkime, imu gilintis į lenkiškąjį Kosmosą. Stulbinanti šnypščiančių priebalsių gausa pakužda, kaip pradėti jį versti į stichijų kalbą. Šnypštimas – tai ugnis vandenyje. Ugnies stichiją gesina vanduo ir vėjas. Tai žmogaus-fakelo drama (jam sudegus, idealiu atveju lieka „Pelenai ir Deimantas", bet tai jau pati save idealizuojanti lenkybė). Tikrinu Chopinu. Aplink melodiją, temą banguojančios erdvės sūkuriavimas: pasažai, melizmai, dvelksmai, alsuojanti „akompanimento" dvasia

– tai vis tarpininkaujančių stichijų (oro ir vandens) veikla. Palyginkime tuštumoje spragsintį sausą foršlagą, prieštaktį ar net vertikalią trelę vokiškajame Chopino „ugniažemės" kosmose su figūracijomis ir melizmais. Tai vandens ir vėjo Chopino Logosas. Pasažai, virpanti faktūra, grumėjimas ir drebulys – šnypščiančių priebalsių fonetikoje analogas. Net *r* Lenkijoje virsta *ž* (lotyniškasis *res* čia sudrėksta ir virsta *rzecz*, skambančiu kaip „žeč"). Tai vyriško „ugniažemės" prado sumoteriškėjimas... Ir nosiniai balsiai lenkų, kaip ir prancūzų, kalboje atitinka aktyvų moters vaidmenį: damos ir pani – būtent čia. Nes nosiniai – tai vanduo + oras = puta (o tai Afroditės, „iš putos gimusios", elementai, nors ten dar kitokia „puta" – iš nukirsto falo spermos). Rusų *пена* „puta" – lenkų *pani*...

Dabar apžvelgsime įvairovės elementus. Esminiai yra tautiški Erdvės ir Laiko variantai. Lotyniškajame *spatium* (iš jo prancūzų *l'espace* ir anglų *space*) slypi žygiavimo intuicija: veiksmažodis *spatior* „žygiuoti", plg. vokiečių *spazieren*. Vadinasi, erdvė įsivaizduojama kapota, diskreti. O vokiškoji erdvė *Raum* (iš *räumen* „valyti") – „švari", „tuščia". Pasaulėvaizdžiui čia piimtina ir tuštuma, o romaniškąjį genijų persekioja „tuštumos baimė" (*horror vacui*), jam mieli kontinuumas ir pilnuma (*plein air*, pleneras – „pilnas oras") – tokia Dekarto ir Laplaso kosmogonija. Rusiškajame *проСТРАНство* aiškiai girdima *страна* – šonas, šalis, kraštas, „gimtasis kraštelis".

Apskritai rusui Erdvės ir Laiko poroje artimesnė yra Erdvė. Ne veltui šventas žodis *страна* – tos pačios šaknies. Rusų Kosmo-psicho-logosu persiėmęs poetas Pasternakas tiesiog dievino žodį *пространство* – jis labai dažnas, o apie Laiką – vis iš aukšto, niekinamai. Antai poetas, „Amžinybės įkaitas Laiko nelaisvėje", klausia: „Mielieji, koks tūkstantmetis mūsų kieme?" – šitaip familiariai! O kai tik Rusija ima megzti ryšius su Vakarais (kaip antai po Pirmojo pasaulinio karo), tuoj pat kyla pagreičio isterija: „Arba mes pavysim, arba mus sutrins", – ir skubinamas Laikas: *Время, вперёд!* Majakovskis meilinasi Laikui: „Laike, pradedu sakmę apie Leniną"; ir „Laikas – dalykas neįprastai ilgas..." – tarsi apie kažką itin egzotiško ir dirbtinai forsuojamo.

O štai vokiečiams Laikas pirmesnis už Erdvę, kurios – „gyvybinės" – jiems nuolat stinga. Erdvė, pasak Kanto, – tai išorinio jutiminio suvokimo forma; vokiečiui šventa yra *Innere* („vidinė") sritis, o Laikas yra kaip tik apriorinė vidinio suvokimo – sielos gyvenimo ir asmenybės, Savęs kūrimo – forma. Pagrindinis Heideggerio veikalas ir problema taip pat – „Būtis ir Laikas".

Anglosaksų tapatybė „Laikas – pinigai" niekada nešautų į galvą rusui. Jungtinės Amerikos Valstijos – irgi plati šalis, kaip Rusija. Bet anglosaksai į ją atvyko su Darbo principu – ir Laiku kaip jo matu. Tad amerikiečiui – šitam naujajam kentaurui, „žmogui mašinoje" – svarbiausias yra pats Erdvės ir Laiko santykis, t.y. Greitis – ir kartu Sėkmė (*у-спех*).

Žinoma, elementai, kuriais aprašome skirtingus tautinius kosmosus, visi yra kiekviename iš jų, tik skirtingais santykiais ir būviais. Juos apčiuopti ir yra mūsų uždavinys.

Tarkime, horizontalaus ar vertikalaus matmens persvara? Rusijoje, „begalinių platybių" šalyje (Gogolis), vyrauja horizontalios vertybės – Tolis, Platuma, Kelias. Štai sąvoka „daugmaž", kalnuotame Bulgarijos kosmose išreiškiama žodžiais *горе-долу*, t.y. „aukštyn–žemyn", rusams yra *приблизительно*, pažodžiui „priartėtinai". O pagrindiniai vokiečių simboliai – Gelmė (*Tiefe*), Aukštis (*Höhe*), a priori visur įžvelgiamas Medžio modelis ir Namo (*Haus*) struktūra. Vyraujanti Kosmo-psicho-logoso ašis čia vertikali.

Taip pat ir Italijoje, kur „kambarys" – *stanza*, tai yra „stovykla" (plg. su prancūzų *logement*, t.y. „gulykla", dekartiškojo tįsumo analogas, horizontalė), o sveikinamasi *come sta*? „Kaip stovi?"... Bet ryškėja ir pačios vertikalios orientacijos skirtumai. Italija – krintančios vertikalės kosmosas. Palyginkime architektūrą. Italijoje kupolas, arka – tai ant žemės nusileidęs dangus. Gotiška katedra su „smaigaliais", kirchė su špiliu Vokietijoje – tai vis žemės, apačios pastanga įkopti aukštyn (protestantizmas!), perverti, tarsi Babelio bokštu užimti dangų, pastačius savo „būties namus". Vokiečių kalboje dvigarsiai kylantys: *auf, aus, ein*; o italų – krintantys: *ua (quanto), ue (questo), ia (mia)*... Italijoje Galilei'us sukūrė „laisvo kritimo" teoriją. Ir italų muzikoje dažnos melodijos ištakos yra „viršūnė", o toliau – žemyn krintančios arkos. Prisiminkime neapolietišką tarantelą, „Santa Liučija", Čio-Čio-san ariją ir pan. Vokiečių muzikoje, priešingai, vyrauja kylanti pastanga (jų kosmosas rūstenis, reikalauja Darbo, neleidžia taip dykai ir palaimingai gyventi, kaip po Italijos dangumi). Palyginkime panašius ir nuotaika, ir ryškumu epizodus – priešmirtinį Verdžio Aidos ir Radameso duetą ir Vagnerio Izoldos mirtį. Pastarajame – kopimas, net kabarojimasis aukštyn, žingsnis po žingsnio užimant naują būties (nebūties) pakopą. Tas pats raumeninis veržimasis (*Streben, Schwung*) aukštyn – ir Bethoveno sonatose bei simfonijose...

Kultūros skiriasi ir tuo, kaip jos supranta pasaulio ir visa ko atsiradimą. Ar jie Gamtos gimdomi, ar sukuriami darbu? GENEZĖ ar SUKŪRIMAS? Graikams visa kas atsiranda per Teo-*goniją* ir Kosmo-*goniją*: pasaulio būtybes bei reiškinius pagimdo deivės ir titanės, be atvangos santykiaujančios su dievais ir titanais. Žydams negincijamas yra dieviškasis pasaulio Sukūrimo aktas. Šiuos du principus pavadinau GONIJA bei URGIJA: pirmasis – nuo graikų *gonē* „gimimas", antrasis – nuo graikų priesagos *-urg-*, reiškiančios darymą, kaip žodyje *dēmi-urgos* arba mano varde *Ге-оргий*, reiškiančiame „žem-dirbys".

Vokietijoje vyrauja urgija. Vokiečiai – garsūs darbo ir formos meistrai, ir instrumentinės – ne vokalinės – muzikos; pastaroji natūralesnė, „goniškesnė" ir klesti Italijoje. Urgija Vokietijoje pratęsia goniją. Net žodis *Baum* „medis" kartu reiškia ir kažką „pastatytą", yra veiksmažodžio *bauen* „statyti" dalyvis. Ir „valstietis" vokiškai yra *Bauer*, „statybininkas", žemės konstruktorius... Rusijoje į daiktų

atsiradimą žiūrima pasyviau, žmogiškiau: dievaižin, kaip viskas atsirado... Gal savaime, gal Motina žemė pagimdė... Ir apskritai nėra maniakiško vokiškojo proto skverbimosi į priežastis, kilmę, pradžią, dėl kurio kiekvienas mokslinis vokiečių veikalas prasideda išsamiausiu įvadu į aptariamo klausimo istoriją. Beje, pats istorijos terminas *Geschichte,* pažodžiui „klodinis", klodų sankloda – tai kalnakasių tautos intuicija, žmonių, susijusių su žemės gelme, fundamentu, pagrindu. Tenlink savaime krypsta vokiškasis Logosas, veikiamas šio poliaus traukos jėgų.

Anglijoje gyvena *self-mademan*, „pats pasidaręs" žmogus. Ir klausiama tenai ne „kaip gyveni?", o *how do you do*, „kaip darai darymą?" – su dviem *do* reiškiant dvigubą susidomėjimą darbu. Net malda Viešpačiui „Teesie Tavo valia" (mums tiesiog Esaties, Būties idėja) čia skamba *Thy will be done* – „Tavo valia tebus padaryta". Apskritai veiksmažodžio *do* kaip pagalbinio (pribuvėja) universalumas ir dalyvavimas kiekviename minties akte kaip tik rodo „urginį" angliškojo Logoso pobūdį. JAV „pasidaręs pats" žmogus ne tik šeimininkauja, jis dar ir sukūrė „paties pasidarytą" dirbtinės civilizacijos pasaulį (*self-made world*). Ten tad – visiška urgijos, darbo principo persvara prieš goniją, gamtą, prigimtį.

Pažvelkime dabar į vyriško ir moteriško pradų santykį (kiniečių Jangas ir Inis). Rusija – Motina Siūra Žemelė, ir pagrindinė jos upė – Volga motinėlė, ir lėlė mūsų – „matrioška". O Vokietija – *Vaterland*, Tėv-ynė, ir Reinas jų – tėvas, *Vater-Rhein*. Aistringi santykiai klostosi tarp šių šalių istoriniame Erose: tai jų istorijų glėbesčiavimasis, sueitys ir atostūmiai. Vokietija reiškėsi kaip vyriškas pradas Rusijos atžvilgiu, Anglija buvo patinas „saldžiajai Prancūzijai" (*la douce France*) su jos Mergele – Jeanne d'Arc. Apskritai romaniškųjų katalikiškų Pietų šalys su Dievo Motinos, Madonos, Mergelės kultu yra moteriškos lyginant su Šiaurės – vokiečių, anglosaksų, protestantų – šalimis, kaip ir Jungtinės Valstijos Naujajame Pasaulyje – vyras Lotynų Amerikos atžvilgiu.

Taigi priartėjome prie tautinių Dievo įvaizdžių ir religinio jausmo variantų. Visos pasaulinės religijos – krikščionybė, budizmas, islamas, – patekę į tą ar kitą šalį, lokalizuojasi. Jas apgobia tautinis Kosmo-psicho-logosas, prijaukindamas, persunkdamas ir savaip perkeisdamas ir dogmas, ir pagrindinius simbolius, ir apeigas. Apžvelgsime krikščioniškojo invarianto variantus. Čia užčiuopiamas dogmatinių skirtumų geokosminis pasiskirstymas. Žemyno šalys – Bizantija, Rusija – pasuko pravoslavybėn, Viduržemio – romaniškasis regionas – katalikybėn, germaniškoji Europos šiaurė – protestantybėn. JAV – į religijų ir sektų pliuralizmą.

O kaip suprantamas Dievas? Dvi pagrindinės jo ypatybės – Kūrėjas ir Tėvas. Viduržemio jūros regione, sulydęs „goniškąją" graikybę ir „urgiškąją" žydybę, atsirado Naujasis Testamentas, kuriame Dievas Tėvas kiek pastūmėjo Dievą Kūrėją, nes Dievas, suprantamas kaip Meilė, Erosas, kaip vienatinio Sūnaus Tėvas, – tai vis „goniški" akcentai. Ir Dievo Motinos siužetas čia išsivystė. Kai krikščionybėn ėmė smelktis vokiškasis Kosmosas, kuriame Gamta skurdi, o žmogus pašauktas darbui, „urgijai", įvyko Reformacija, sumenkinusi gamtinius krikščionybės akcentus. Ikonų, tapybos kūniškumą pakeičia abstraktus Žodis ir Biblijos skaitymas. Nublanksta Dievo Motina ir Dievo Tėvystė, bet įgyja didesnę reikšmę Dievas kaip Kūrėjas, pašventinantis Darbą ir protestantiškąją nepabaigiamos pramonės etiką, visiškai nejautrią Motinai Gamtai. Anglai ir amerikiečiai apskritai atsigręžė į Senąjį Testamentą. Ne veltui ir vardai ten – Izaokas (Newtonas), Adomas (Smithas), Dovydas (Coperfieldas), Rebeka Sharp (Thackeray'us). Senojo Testamento siužetai traukė Miltoną („kovotojas Samsonas") ir Byroną (misterija „Kainas"), o ir Rembrandtas labiau mėgo juos negu Naujojo Testamento. Vis tik Vokietijoje dar yra ir Amžinasis Moteriškumas, *Das Ewig Weibliche* (Goethe), ir Motinos kalba, *Muttersprache*, o Anglijoje ir JAV šventumo aureolė nuo moteriškojo prado jau nuplėšta visiškai.

O koks santykinis kiekvieno iš trijų Dievo asmenų (Tėvo, Sūnaus, Šventosios Dvasios) svoris krikščioniškuose įvairių tautų pasauliuose? *Filioque*'s dogma, teigianti Šventosios Dvasios sklidimą „ir iš Sūnaus", padidino šio jo vaidmenį Dievybėje. Bet Sūnus kartu yra Dievažmogis. Taip išaukštinamas žmogus – ir štai romaniškųjų šalių humanizmas, ateizmas, socializmas, dievoprieša. Beje, Naujasis Testamentas apskritai yra Edipo komplekso apraiška religijoje: Sūnus, Jėzus Kristus, sumenkino Dievo Kūrėjo šlovę, į pirmą vietą iškilo Sūnaus ir Motinos pora. Kalno pamokslas: „Jums pasakyta... O aš sakau jums..." yra edipiška Senojo Testamento atšaukimo formulė...

Bet *filioque* pažemino Šventosios Dvasios rangą Trejybėje: Sūnus kartu su savimi į Dievybės sritį įvedė ir Motiną (Kalėdos). O vokiečių–anglų protestantizme pagrindinis įvykis – Sekminės: Šventos Dvasios nusileidimas ir suteikta pranašavimo dovana. Žodžio skaitymas ir aiškinimas – irgi Dvasios reikalas. Štai iš kur liuteronų – ir anglų bei amerikiečių – sektų racionalizmas. Trejybėje persveria Dievas Kūrėjas ir Šventoji Dvasia, pažeminamas ir vis labiau sužmoginamas Jėzus, tad negrai jį vadina tiesiog *brother Jesus* „brolis Jėzus" (kaip „brolis Triušis") – šilta ir jauku, bet ne dieviška, ne transcendentiška.

Na, o kokie Trejybės akcentai Rusijoje? Pirmiausia, Trejybė išgyvenama kaip nesuskaidyta Dievybės Visuma. Šv. Sergijus pristatydino šventovių Trejybei. Bet kai, atėjus Sekminėms, paklausiau kaimynės Aniutos (o ji religinga) „Kas yra Trejybė?", ji visai neatkreipė dėmesio į skaičių „trys": „Trejybė (*Троица*) – ji ir yra Trejybė. Per Sekmines (*Троица)* reikia agurkus sodinti". Idėja krypsta Motinos žemės link. O Georgijus Fedotovas knygoje apie rusų dvasinius eilėraščius parodė, kad žodyje *Троица* reaguojama į galūnę *-ца*, ir jame nejučia girdimas kitas Dievo Motinos pavadinimas – *Богородица*.

Bet jei vis tik išskaidysime vientisą rusiškąjį Trejybės įvaizdį, tai Dievas čia ne tiek Kūrėjas ir net ne tiek Tėvas,

kiek Viešpats, Pantokratas: nejudri kosminė galia anapus istorijos. Kaip Caras, patvaldys. Toliau: menkai jaučiama, kad Kristus – Tėvo Sūnus, veikiau jis Dievo Motinos Sūnus. Bet svarbiausia: Jis – dangiškasis Valdovas ir Teisėjas. Pagrindinė ikona – Išganytojas (*Спас в силах*). Mums Jis – Baisusis (*Страшный*) Teisėjas, kurio akivaizdoje tik Dievo Motina gali užtarti.

Kristus rusų sąmonėje nelabai žmogiškas, palyginti su irgi pravoslaviška Bulgarija, kur Kristaus vardu masiškai vadinami žmonės, santykis su Dievu Sūnumi šiltas ir familiarus. Ir ne žmogus čia tuo išaukštinamas, o Dievas netenka transcendentiškumo ir pieteto, kaip ir Dievas Žodis čia liovėsi buvęs nesuvokiamas – pavyzdžiui, tuo, kad vardus duoda visiems suprantamus, slaviškų šaknų: *Божидар* (Rusijoje *Фео-дор*: nei šaknies, nei prasmės negirdime svetimos kalbos žodyje), *Пламен, Здравка, Снежана, Стоян, Добрин* ir pan. Bulgarija – ten, kur Trakija, ir ar ne helenistinis antropomorfizmas čia ataidi?..

Vakaruose įprasta, kad galvūgalyje – Nukryžiuotasis (Kristaus sužmoginimas ir jo artumas), o pas mus – Išganytojo veidas (*лик Спаса*), transcendentinis Kristaus paveikslas. Kalėdos ten svarbiausia šventė, – tai namų intymumas ir šeimyniškumas; o mums – Velykos, pabrėžiant ne Didžiąją savaitę, bet „Kristus prisikėlė!" – Kosmoso bei Dangaus džiugesys ir iškilmės, vėl Išganytojas visa savo didybe ir galybe.

Ir Šventoji Dvasia (*Дух*) kosmiškesnė, kaip Oras (*воздух*) ir Šviesa neoplatonizmo tradicijoje (Dionisijus Areopagietis). Taip pat Serafimo Sarovskio „Šventosios Dvasios troškimas" – kūno nuskaistinimas ir nušvitinimas. [...]

Bet visi Dievybės asmenys blanksta Rusijoje prieš Dievo Motiną. Čia, Motinos Siūros Žemelės kosmose, Dievo Gimdytoja perėmė tokias savybės: Gamta, Motina, Tėvynė, gimdanti žemė ir kapas. Ji ir Skraistė – balta, sniego nuklota Rusija. Ji – ir laiptai, tiltas tarp Dangaus ir Žemės, suvienijanti Dvasią ir Materiją. Čia ji atlieka tai, ko nesiima pernelyg transcendentiškas Jėzus Dievažmogis kaip tik todėl, kad jis nelabai „savas": ne kūdikėlis ir ne nukryžiuotas žmogus, o Viešpats, Teisėjas ir Išganytojas.

Tad neatsitiktinai Vl. Solovjovo iškelta Dievo Žmonijos idėja krypsta Sofijos ir Sofiškumo intuicijos link: būdinga tai, kad rusiškame Kosmose Gamtą ir Dvasią jungia moteriškas, o ne vyriškas asmuo. Kaip Dievo Gimdytoja būtyje nustelbė visą Trejybę, taip Sofija čia stojo Logoso vieton (ketvirtojo asmens teisėmis, pasak Sergejaus Bulgakovo). Trokštamą žmogiško lygmens įveiką Vokietijoje išreiškė Antžmogio įvaizdis, o pas mus – Dievo Žmonija (*Богочеловечество*) kaip visuma (belytė, niekatrosios giminės) arba kitas moteriškasis Sofijos variantas – tiesiog rusų boba, gyvybinga ir išmintinga, kuri „viską ištvers"...

Dievo gimdytoja – Mergelė Motina. Prancūzijoje pabrėžiama tai, kad ji – Mergelė (kaip ir Orleano Mergelė). Italijoje ji – Madona, jauna motina, labai buitiška, *mamma mia*, o ir Dievažmogis čia prijaukintas, kaip ir Dievas Tėvas – per popiežių. Lenkijoje Ji greičiau Pani, jauna moteris. *Matka Bozka Čenstochovska* su karolių vėriniu kaip koljė. Ji ir „Lenkijos karalienė", t. y. įvestas ir valdovo pradas. Lenkas myli ją beveik vyriška meile. Juk Mickevičius palygino lenkų tautą su Kristumi – dėl jos kryžiaus kelių; ir ji net Kristaus varžovas – tarsi brolis. Čia apskritai klesti „Romulo kompleksas" (taip jį pavadinsiu): brolis prieš brolį (apie tai ir Mickevičiaus „Ponas Tadas", ir Ivaškevičiaus „Beržynas"...). O Rusijoje Dievo gimdytoja – būtent Motina, ir šia savo savybe užtemdė kitus Dievybės asmenis, taip pašventindama materiją, medžiagos tamsą, žemę. Ne veltui čionykščiame Logose *ма-ть* 'motina' = *ть-ма* 'tamsa': žodžio skiemenų perstata.

Truputį patyrinėję tautinius Dievo įvaizdžius, nuo Kosmoso priartėjome prie tautinio Logoso. Dabar svarbu įsigilinti į tai, kuris iš „pagrindinių klausimų" protui svarbiausias, ir kokie tai klausimai? Kas? Kodėl? Kam? Kaip? Ką?

Kas yra? *Ti to on*? – graikų klausimas apie būtį. Kodėl? *Warum?* – vokiečių klausimas: jie domisi kilme, daiktų priežastimis. O priežasčių ieškoma praeities gelmėse, kur glūdi būties medžio šaknys. *War um*? – tai *Was um* „kas aplink?" Pasaulis laikomas susidedančiu iš dviejų dalių: „Aš" ir „Ne -Aš" (kaip Fichtės filosofijoje), t.y. opozicija *Haus – Raum*, Namai – Erdvė, subjektas – objektas.

Prancūzams tas pats klausimas „Kodėl?" yra *Pourquoi*? – Kam? Kokiu tikslu? Čia Tikslas svarbiau už Priežastį. Visko esmė tariama esanti kažkur priekyje, ateityje. Prancūziškos tad yra Progreso (Rousseau, Condorcet), evoliucijos (Lamarckas, Bergsonas, Teilhard de Chardinas) teorijos, socialinės utopijos (Saint-Simonas, Fourier, Comte). Beje, ir lenkiškasis „Kodėl?" skamba taip: *dlaczego*. Ir yra abipusė politinė bei kultūrinė trauka tarp Lenkijos ir Prancūzijos, ir atostūmis nuo Vokietijos (katalikybė ir vienur, ir kitur; Chopinas ir George Sand...).

O anglams ir ypač amerikiečiams pagrindinis klausimas – *How*, Kaip? Kaip daiktas veikia, kaip jis padarytas? Principas *Know how* („žinoti, kaip", o ne skeptiškasis „kaip žinoti?") paplito po pasaulį iš čia. Begalės knygų apie *How to*..., Kaip ką padaryti. Kaip pasiekti sėkmę? „Kaip įsigyti draugų ir daryti įtaką žmonėms?" – D. Carnegie'o bestselerių stilius...

Na, o koks pagrindinis klausimas rusams? O, tai – sunkiausia: apibūdinti, kas arti, kame pats esi, – kaip sunku apibūdinti save! Galbūt „o kuriam?.." (*а какой?..*) – irgi tarsi „Kam?", bet pozityviai niekuo nesidomint, nes a priori žinoma, kad neverta ir nepavyks, tad geriau jau ir nedaryti nieko...

O gal klausimas „Kas kaltas?" – garsusis Gerceno apysakos klausimas. Ir abipusiai įtarinėjimai: Kas tu? Koks? „O Kas jūsų tėvai?" Anketos, apklausos, kvota ligi panagių kadrų skyriuje. Autobiografijos. O dabar vėl klausiame: Kas kaltas dėl mūsų nelaimių? Kuris yra nelabasis, gundytojas, priešas?.. Tačiau turi šis susidomėjimas ir kilnųjį, pakylėtąjį aspektą. Tai rusų klasikinės literatūros humanizmas, jos atradimai vidiniame sielos, dvasios gyvenime: Tolstojus, Dostojevskis.

Bet pastaruoju metu, kai, regis, išmuštas iš po kojų pagrindas, ant kurio stovėta, veriasi žemė, tirpsta ledynas, kur būta tavo kosmoso, pasaulio, prie kurio prisegtas ir tu pats, ir tavo kalba... Būtent rusų tarybinė civilizacija. Įsiklausęs į savo pasaulėjautą, savo patirtį vis labiau įsitikinu, kad pagrindinis klausimas Rusijoje – Kieno? Tapęs dabar Niekieno, žmogus jaučiasi, tarsi iš jo būtų atimta gyvenimo patrauklumas ir prasmė. Ne veltui rusų pavardės posesyvios, gimininės, kaip atsakymas į klausimą: tu Kieno? *ИванОВ, ВолгИН, ВяземСКИЙ*... Žmogus čia jaučia poreikį priklausyti kokiai nors jį pranokstančiai Visumai: Giminei, Tėvynei, Idėjai, Dievui. Šiame išretintame, drėgname, šaltame kosmose jis negali būti visai vienas (todėl čia toks retas ir taip rusų moters geidžiamas „savarankiškas vyras", toks įprastas Anglijoje *self-made man*); jis turi būti kokiame nors „mes": namų, šeimos, kaimo, bendruomenės, šalies. „Mes – pskoviečiai!" O „vienas lauke – ne karys". Todėl, kad – „lauke", plikoj Platybėj, Baltoslavų lygumoje. [...]

Nurodysiu kitus svarbius skirtumų elementus. Ar kultūroje vyrauja augalinis, ar gyvūninis simbolizmas? Rusijoje ir Vokietijoje labiau tapatinamasi su augalu, medžiu, mišku, o Eladoje, Italijoje (Romulo ir Remo vilkė, trys žvėrys Dantės „Pragaro" pirmoje giesmėje) ir, žinoma, klajoklių tautose žmogus yra labiau gyvūnas, kad ir politinis (pagal Aristotelio apibrėžimą).

Tautinės intuicijos ataidi net fizikos teorijose – ir tose, kurios aprašo medžiagos bei šviesos sandarą. Vokiečių regiono šalyse, kuriose erdvė mąstoma kaip diskreti, vyrauja korpuskulinės teorijos (Newtonas, Planckas...), o Prancūzijoje, kuriai mielas kontinuumas, – banginės (Descartesas, Fresnelis, de Broglic...)

Žinoma, visi šie elementai – Erdvė ir Laikas, vertikalė ir horizontalė, vyriškas ir moteriškas pradai, „urgija" ir „gonija", keturios stichijos, pagrindiniai klausimai ir kt. – priklauso kiekvienam tautiniam pasaulėvaizdžiui. Bet aš bandau išsiaiškinti akcentus, proporcijas, tai, kas vyrauja. Štai, pavyzdžiui, pagrindiniai elementai, kuriais prancūziškasis pasaulio vaizdas skiriasi nuo vokiškojo (kiekvienoje opozicijoje, primenančioje pitagoriškas poras, kursyvu išskirtas prancūziškasis akcentas). Keturių stichijų hierarchija: *vanduo, ugnis, žemė, oras* (vokiečių atveju: ugnis, žemė, oras, vanduo), ir ugnis – kaip šviesa arba *karštis*; vyriškas ar *moteriškas* pradai; „urgija" ar *„gonija"*; tiesė ar *kreivė*; vertikalė ar *horizontalė*; toluma ar *platuma*; *zenitas* (aukštuma, pusiaudienis) ar nadyras (gelmė, naktis). Prancūziškoji metų laikų hierarchija: *Vasara, pavasaris, ruduo, žiema*; penkių jutimų hierarchija: *lytėjimas, skonis, uoslė, rega, klausa* (vokiškasis variantas: klausa, rega, lytėjimas, skonis, uoslė); muzika ar *dailė*; piešinys ar *spalva*; šviesa ir medžiaga – kaip dalelė ar *banga*; laikas ar *erdvė*; namai ar *aplinka*; forma ar *materija*; Darbas ar *Gyvenimas*; kilmė ar *paskirtis*; istorija ar *evoliucija*; priežastis ar *tikslas*; paskaita ar *pokalbis*; sistema ar *aforizmas*; mintis kaip statinys ar mintis kaip „probėgis" (*discours*); įrodymas ar *akivaizdybė*; refleksija ar *autoritetas*; vidus ar *ryšiai* bei *santykiai*; individas ar *sociumas*; būtinybė ir laisvė ar *lemtis* ir *atsitiktinumas*; tuštuma ar *pilnuma*; toliveika ar *artiveika*; intravertiškumas (psichikos) ar *ekstravertiškumas*; vidus ar *išorė*; tūris ar *paviršius*; „trauk" ar *„stumk"* kaip judėjimo priežastis ir t.t. Prancūzų Logosui būdinga pusiausvyros arba simetrijos figūra (o ne antinomija).

Ir, užbaigdamas bendrąją dalį, pamėginsiu pateikti simbolinį įvaizdį, emblemą, pasaulio modelį. Žinoma, tai subjektyvus manosios intuicijos vaisius. Bet jis remiasi tam tikru objektyviu jų dažniu ir esmingumu, tad nėra visai atsitiktinis.

ELADA: Rutulys, apskritimas su centru ir diametru. Kosmosą kaip Sferą vaizdavosi Platonas, Archimedas, Plotinas... VOKIETIJA: Pastatas. Viskas regima kaip struktūra, skirianti vidų, kuriame „Aš", ir išorę, kur „Ne–Aš"; *Haus–Raum,* Namų – Erdvės opozicija. ITALIJA: Arka, ant žemės besileidžiančio Dangaus kupolas. PRANCŪZIJA: Dekarto koordinačių kryžius ir sinusoidės banga ant jo. Simetrija, dualizmas ir pusiausvyra tarp priešingų kraštutinumų, tarp vyriškos tiesės ir moteriškos kreivės. ANGLIJA: Laivas – sala su deniu, „pasidaręs pats" žmogus. Primena „svaro" emblemą. ŽYDAI: Menora, septynžvakis – labai mažas pagrindas, sankaba su žeme („minus Kosmosas") ir besišakojantis vystymasis dvasinėje oro (*воз-духовная*) srityje. JAV: Dolerio emblema čia ne atsitiktinė, o didžiai reikšminga. Dangoraižio vertikalė su Žalčiu, apsivijusiu Medį. Paguldę šią figūrą, gausime automagistralę su spageti formos išsišakojimais – tipiškas peizažas šios šalies, kurią Fordas pritaikė žmogui mašinoje (*man-in-a-car*). BULGARIJA: Taurė dugnu aukštyn ir žemyn. Aukštyn – tai Balkanų kalnai, kur junakas ir haidukas, oro ir dainos žmogus; žemyn – dauba, slėnis, kur namų jaukuma ir kibimas į žemę, praktiškumas. RUSIJA: Plokščia begalybė: kelias nuo slenksčio lygumos horizontale – reaktyviniu būdu, savistūma.

Galima duoti ir formalų apibrėžimą (gana skurdų). Tautinį pasaulėvaizdį sudaro ypatingas visoms tautoms bendrų elementų derinys. Suprantamas klausimas: o ar kinta tautinis Kosmo-psicho-logosas istorijoje? Taip... – nežymiai. Tautiniai metai nesutampa su chronologiniais. Tautinė struktūra, kurios šaknys praeityje ir tradicijoje, pasižymi didele inercija ir valia gyvuoti, šakotis, atgimti. Tai savotiškas Senasis Testamentas (kartoju minėtą įvaizdį) kiekvienai naujai kartai ir asmenybei, pašauktai rašyti savo Naująjį Testamentą – Laisvės valia. Bet jis rašomas šventaisiais Senojo rašmenimis pagal Lemties linijas.

Versta iš:
Гачев Г. Национальный космо-психо-логос
// Вопросы философии. – 1994. – Nr. 12.

Vertė Austėja MERKEVIČIŪTĖ

APIE VELNIUS

Pasakoja Leonora TRAPIKAITĖ,
g. 1919 m., Švenčionys

Anksčiau žmonės labai velnius regėdavo. Iš kur anų tiek buvo? Gal kad raistų daugybė buvo? A ti nusduoda, a maži ti jie i buvo?

Moma pasakojo, kap anksčiau kareivius prie Mikalojaus Pirmo an 25-ių metų kariuomenėn ėmė. Tai labai slapstydavos. Vienas bernas slapstės klojimi savo. Anksčiau klojimi būdavo jaujai – kūrendavo krosnį, džiovindavo javus i tadu kuldavo. Krosnis iškūrinta, bernas guli an šieno užlipis. Durys girgžd girgžd, velnias įlenda. E krosny dar žarijos buvo... Velnias šildos, blizga jo nagos, tik blizga... Kap išsigando bernas, daugiau nesislapstė, sako, geriau tegu kariuomenėn ima...

Kadaise buvo labai žinomos dūdos. Eina jaunas vyras muzikantas iš jaunimo i nešas dūdų an pečių... Sucinka jį velnias i sako, mainom dūdom. E graži velnio dūda, žiba – i pamainė. Parneša ne dūdų, o kimsų an pečių nešasi. Apgavo. Atgalios parėjo, žiūri – jo dūda an šakos pakabinta. E kitų kartų vėl panašiai. Eina muzikantas su dūdu, persima berniokas. Velnio būta. Prašo muzikanto: užeik pas mus. Nu i nusivedė. A ti gražaus jaunimo pilna. Anas groja, jaunimas šoka. Pašoka, pašoka i kur tai išeina po vienų... Nuveina anas teipgi prieminėn. Du puodai an uslano stovi. Tai anas mato, kad anie ateina, pirštų pavilgo i akį patepa... Misli jis i aš patepsiu. Abi patepė. Pramerkė vienų akį, kad sėdi jis vidur miško an kelmo, e kai pasižiūrėj kitu akiu – kad duodas vejas sukcies, kad duodas sukcies... Jokio jaunimo nėra. Nusispjovė ir nuvejo namo.

I su mergom būdavo... Madoj buvo aiti vakarocie. Priajo pilna pirkia bernų. Pasrėdį. Susėdo visi an suolo. Bernai tai bernai, e uodegos už suolo užkištos karo, kruta... Susižvalgė, išlėkė prieminėn mergos, pastarė i pradėjo bėgcie. Anie vycies. Viena merga negreita buvo. Atsiliko. Būt jų pavijį. Gerai, kad linų gubos gulėjo, ana įlindo i pradėjo pasakų apie linus sakycie... Kap juos raikia sėc, ravėc, rauc. Velniai suka, suka... Linų privengia. Mergos pasakė, žmonės iš kaimo su kuolais subėgo ir nuvijo.

E vėl kitųroz, momos vienas pažįstamas aina keliu, mėnulis šviečia... Sėdzi velnias prie kelio an akmenio ir siuva batus. Siūdamas sako: „Šviec, šviec, mėnasėli, tai duosiu silkį, o jei ne – tai lazdu per galvų." Anas žmogus priajo prie velnio, kad duos velniu lazdu per galvų. Velnias nulėkė, cik lazda činkšterėjo in akmenį i viskas. Łėkdamas nog akmenio velnias sako: „Ne tep man gaila uodos, kap sidabrinės ylalės". Žmogus ryti pagalvojo: tikrai sidabrinė gal ylalė, aisiu pasižiūrėsiu. Nuveina, ažne nuo akėčių virbalas, scipinas kap vadzinas, i beržo žievės gabalas...

E dar buvo patarlė: jei per Užgavėnes įsisiūsi marškiniuose sūrio i vis nešiosi, nešiosi – i su tais pačiais reik nueicie per Velykas bažnyčion, i velnių možna regėcie. Nuvejo jis bažnyčion, e anksčiau bažnyčios buvo mažos, viskų mato. Žiū – sėdi velnias an palangės, turi arklio uodų i visų kas bažnyčioj, kas nusdėjį rašo arklio uodon. Jis mato velnių, o kiti nemato. Rašė, rašė i maža uodos jam pasdarė surašyt nuodėmes. Anas patrauks tų uodų, kad trukters, kad duos velnias palangėn pakaušiu. Šitas žmogus susjuokė, i jį užrašė velnias arklio uodon. Tadu jis neiškentė i sako: „Eitiš, velnie, iš bažnyčios". Tai kap łėkė velnias iš bažnyčios, tai net vargonai sugaudė, i duris išgriovė...

A vienam kaimi tai tarpi žmonių gyveno velnio duktė. Pasižiūrėcie nepasakysi, kad velniūtė. Moteriškė kap moteriškė... E buvo tep. Senų senovėj močiutes vežiojos visur vaikų priimc. Vienų naktį atvažiavo ponaitis (anas velnias) i prašo skubyties, jo pati gimdo. Nusvežė paraistėn, e važiuodamas prašo: kap priimsi vaikų, tai tu jo nežegnok. Seniau buvo mada: močiutė vaikų išmaudo, suvysto, peržegnoja i duoda tėvu pabuciuot... Priėmė vaikų, šita pati sako: dabar tau duos užmokesčio, siūlis pinigų i gelumbės, bet tu neimk. Ti bus ne pinigai, e unglys, ne gelumbė – beržo žievė. Tu užmokesčio prašyk unglio i beržo žievės. Kur beržo žievė – bus gelumbė, kur unglis – pinigai. Velnias ruošias anai mokėcie. Ana sako, mano vyras kalvis, tai man raikia unglio, įpilk kiek bus i gana. Mano sūnus batsiuvys, raikia beržo žievių batų užkulniuose dėcie. Nu i davė. Atsinešė. Vyras klausia, kiba tu peklon tep ilgai buvai? Nu, sako, panašiai. Parsi-

nešė pinigų i gelumbės tvirtos, anie gerai gyveno... Po kiek laiko pas tų močiutį ta mergaitė, kur priėmė, atejo užaugus. Sako, man ti vietos nėra, aš pas jus pagyvensiu. Kas daryc, nuvejo pas tokį senelį pasburt. Anas sako, kai ji ateina, tu pavožk po puodu grabnyčios žvakį, jei ana nedegs, tai tegu ji būna pas tavi i gyvena. Šitep i padarė. Nebedegė. Priėmė. Jų sūnus su ana apsivedė i gyveno, vaikų sugyveno...

Ateina darbymetė, kad ir rugiapjūtė, visi rugius pjauna, ana guli. Vyras su šešuru anų vis ragina, ragina. Nepsikentus išeina laukan, sušvilpia, ataina nepažįstamų moterų rujos ir nupjauna jai rugius. Rugiai tik gula, tik gula. Vyram ana sako, kap mano pjovėjos pjauna, tai aidami nepasakykit: „Padėk Dzieve". Ale senis kap iškys nepasakis, nu – „Padėk Dzieve". Šu šu šu – ir moteros išnyko. Marci sako: dabar pats ir pjauk, kad nenukentei. Nu bet kur dėsis – pjauna, o jos vaikai guli galulaukėn. Skrenda kranklas ir krankia. Ana šmesterėjo pjautuvų. Atgal skrenda – kituroz krankterėjo. Ana susijuokė. A vyras klausia: šit i šit. Kai kranklas krankė, tai tu šmesterėjai pjautuvų, tai kų šitai reiškia? Atgalios kranklas skrido i krankė – tu nusijuokei, tai kų šitai reiškia? Sako, kai jis skrido anan galan, tai mano vaikus žadino, bet aš su pjautuvu šmėsterėjau, kad jie nesupranta. Atgalios kai skrido – mūs vestuvėse prašė.

Nu gerai, važiuoja anie vestuvėse. Pati sako, tik tu ten niekuo nesdzyvyk. Išėjo jaunimas šokcie, kojos ilgos ilgos, laibos laibos... Tai anas kap pasdzyvis. Trak trak trak – i sulūžta visi suolai. Anys jau ruošias važiuoc šliūban i tarias tarpusavy: kuo mes važiuosim, ar pažemi, ar viršum. Jei pažemi važiuosim, tai senus medžius labai laužysim. Jei viršum – tai jaunų viršūnes palaužysme. Viesulu anys skrido...

I po vestuvių anie gyveno, e kap baigės jų gyvenimas, nežinau...

I numirį anie (velniai) nedingsta. Pavidalo tai jie žmogiško, ale išsiduoda.

Viena mergina myłėjosi su jaunikaičiu. Tas pamirė. Kartų ji ėjo per kapines į šokius i eidama pasakė: Jonai, kodė tu guli, neini į šokius? Pasėjėjo. Niekas nemato, o ji pastebėjo, kad tas miris bernas su jais aina į šokius. A kadaise šoko prieminėj, tai anas ir prasėdėj visų vakarų prieminėj. Kai ana šoka, jis an suolo sėdi i žiūri. A kai ji nešoka, tai jis prie jos vis taikos atsisėst. Jai baisu pasidarė. Ji išsmuko i nuvėjo į kitų galų pas sanį – šeiminykį. Šit i šit man atsitiko. Šeiminykė pasakė – paki nosy skylutės bus, tai tu su juo būk, kai skylučių nebus, ataik pas mani. Ji sėdi i vis į jo nosį dirst, dirst... Pamatė, kad skylučių jau nėra. Greit nubėgo pas šeiminykį. Tadu šeimininkė greit anų an stalo pasodino, šventu kreidu aprėžė, grabnyčios žvakį uždegė. Tai anas aplink stalų lakstė, lakstė, staugė, staugė apė jų. Gaidzys užgiedojo, tai anas spėjo pasakyt: „Tavo laimė, kad šitų sanį sutikai, daugiau tu manį nekelsi..."

Moma pasakojo, kad viena moteris ėjo šonu kapų, iššoko dzviejuose iš kapų, jų už rankų i kapinynan įsitempė. Mato: duobė atkasta, karstas atidarytas i moteris guli. Tai jai liepė inkišč rankų kišenėj ir išsiimt kas yra. Jinai išėmė ryšulalį (skepatėn surišta) i savo kišenėn įdėjo. A tam ryšulaly devynios komunijos surištos, tadu kap ji tų skepatį atrišo, komunijas išėmė, tai cik sudundėjo, i tas karstas, i ta duobė užsivertė; nudundėjo i jų velniai nusnešė.

Vienykart aina jaunas žmogus per kapines, žiūri – kapas atviras i karstas, a numirėlio nėra. Visas kapines išvaikščiojo, nieko nėra... Anas atsigulė karsti i guli. Atalakia numirėlis: laisk mani. Sako, nelaisiu, pasakyk, kur buvai. Pasakė: tokiam i tokiam kaimi buvau i visas vestuves vilkalociais pavertiau. E, sako bernas, pasakyk, kap atverscie... Kadaise tvoros buvo su kuolais tvertos. Sako, atskaityk triskart po devynis kuolus ir sumušk kairi ranku kiaušinį in tų kuolų. Šauk visus vestuvininkus vardais ir pavardėm ir tep tuoj kiaušiniu patepk. Bernas sako: duok man kokį įrodymų. Kadaise karstai buvo drobi mušti, tai tas numirėlis atplėšė anam drobės i padavė. Tadu jį palaidė.

Bernas susieškojo tų kaimų, atėjo į tų kiemų. Šeimininkas sako, visi vestuvininkai paversti vilkolociais, uždaryti kluonan i staugia. Šeimininku anas pasakė: šit i šit – atversiu. Atskaičiavo triskart po devynis kuolus, rado kiaušinį. Šeimininkas vardais i pavardėm vestuvininkus šaukia, o anas kiaušiniu tepa. Visi atvirsta. Tadu jį suėmė. Sako, tu moki atverst, tai moki i padaryt. Ne aš, šit i šit. Kad norit atkasma. Atkasė, tų drobį in karstų pridėjo – tinka. E anas numirėlis nespėjis gerai atsigult, tai kniūbsčias guli karsti. Anam galvų atkirto i padėj padlug kojų, kad jis negalėt užsidėt ir vaikščiot. Ne pasaka, pažįstami žmonės vis pasakojo.

Užrašė ir iššifravo
Nijolė MARCINKEVIČIENĖ
1997 m.

PEOPLE NARRATE

ABOUT DEVILS

Nijolė Marcinkevičienė has recorded Leonora Trapikaitė's (born in 1919, the town of Švenčionys) narrative how the devil would appear to people and what magic would safeguard them against the devil. To the narrator's words these are not fairy tales but true happenings heard from known people.

TURINYS:

Arūnas BRAZAUSKAS. Šventybės skliautas skersas ..... 1 •
Augustas KUBILIUS. Kaip dainuoti liaudies dainą? ..... 6 •

MOKSLO DARBAI

Romualdas APANAVIČIUS.
Baltosios rasės etninė muzika. Pietų europidai ..... 9 •
Ilona VAŠKEVIČIŪTĖ. Žiemgaliai V–XII amžiais ..... 13 •
Ignas NARBUTAS. Mažosios Lietuvos slogučiai ..... 22 •
Skaidrė URBONIENĖ. Švč. Mergelė Marija tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje ir papročiuose ..... 25 •
Vida PALUBINSKIENĖ. Dzūkų instrumentinis muzikavimas XX amžiuje ..... 35 •

Vytautas RAMANECKAS.
Tautinis charakteris ir vardai ..... 42 •
Klemensas LOVČIKAS. Mažoji architektūra Upynos apylinkėse ..... 47 •
Vladas KASPERAVIČIUS.
Šulniakasių darbai ir tradicijos ..... 53 •
Kitos kultūros. Henry CORBIN.
Septynių kešvarų žemė ..... 58 •
Skaitymai. Georgijus GAČEVAS.
Tautinis kosmo-psicho-logosas ..... 63 •
Žmonės pasakoja. Apie velnius.
Pasakoja Leonora TRAPIKAITĖ ..... 70 •

VIRŠELIUOSE:

Rūta KAVALIAUSKIENĖ. „Mergelių angelas".
Medis, polichromija, h – 75 cm. 1998 m.
„Angelas su avinėliu".
Medis, polichromija, h – 80 cm. 1998 m.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos

Žurnalas iliustruotas
Algimanto KUNČIAUS nuotraukomis:
8 ir 41 psl.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 1998 Nr. 4 (61)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

Vyriausioji redaktorė
Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

Skyrių redaktoriai:
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, tel. 61 31 61
Vladas MOTIEJŪNAS – etnologija, tel. 61 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – folkloras, tel. 61 31 61
Martynas POCIUS – tautodailė, tel. 30 03 22
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė, tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Sigita JURKUVIENĖ

Redakcinė kolegija:
Dr. Leonidas DONSKIS, Klaipėdos universitetas, Minijos 153, 5084 Klaipėda
Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Zita KELMICKAITĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius
Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius
Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, Vilnius
Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ, Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra"

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 1998 07 23
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 9 sąl. sp. l.
Tiražas 1150 egz. Užsakymas 1250.
Kaina: prenumeratoriams 4,50 Lt.
Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html
email: lfcc@lfcc.lt
Spausdino AB „Spauda"
Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius

Vytautas BALČYTIS. Trasninkai. 1991 m.

Autorių dėmesiui

Nuo 1998 metų „Liaudies kultūros“ žurnale mokslinių darbų skyrius išskirtas labiau negu anksčiau. Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį šiame skyriuje, turi laikytis moksliniams darbams keliamų reikalavimų:

1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, panaudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.

2) Trumpai, keliais sakiniais, prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę: tiriamąjį objektą, mokslinę problemą, tyrimo metodą, pagrindinius teiginius, išvadas. Parengti 0,5–1,0 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.

3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų“ skyrių, duodami recenzuoti ir aprobuoti ne mažiau kaip dviems žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Kaina sutartinė

Prenumeratoriams – 4,50 Lt.

Vilniečiai turi galimybę užsisakyti „Liaudies kultūrą" redakcijoje (nuo bet kurio numerio).

Liaudies kultūra. 1998. Nr. 4 (61). 1–72. ISSN 0236–0551